

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Recenzenti:

prof. PaedDr. René Bílik, CSc.,

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity
a Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied

prof. Magdalena Kostova-Panajotova, PhD.,

Juhozápadná univerzita Neofita Rilského v Blagoevgrade.

Kristína Pavlovičová

**VELKOMORAVSKÝ
PROGLAS**

TRNAVA 2016

© Mgr. Kristína Pavlovičová, PhD., 2016
© ΤΥΠΙ UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2016

ISBN 978-80-568-0016-4

OBSAH

Úvod	7
1. Veľkomoravský Proglas	12
1.1 Problematika názvu	13
1.2 Autorstvo Proglasu	16
1.3 Prvý riadok textu	19
2. Charakteristiky formy textu	25
2.1 (Ne)básnickosť textu	25
2.2 Hypotetické verzologické analýzy	29
2.2.1 Domnelý veršový systém	29
2.2.2 Počet veršov?	36
2.3 Intencionalita hudobného stvárnenia	39
2.4 Proglas ako hymnus?	45
3. Obsahová stránka v literárno-teologickej reflexii	50
3.1 Sémantická stránka textu	50
3.2 Pragmatická stránka textu	66
4. Intertextuálna stránka Proglasu	73
4.1 Proglas v kontexte cirkevnej hymnografie a manieristickej prózy	73
4.2 Proglas ako prológová literatúra	78
4.2.1 Biblické prológy	78
4.2.2 Bohoslužobné (horologické) prológy	82
4.2.3 Prekladateľské prológy	86
4.2.3.1 Prológ sv. Hieronyma k evanjeliám	88
4.2.3.2 Prológ veľkomoravského obdobia	94
5. Zachované odpisy Proglasu	96
5.1 Chilendarský rukopis (13. stor.) podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943	96
5.2 Hilferdingov rukopis (14. stor.) podľa prepisu A. I. Sobolevského z r. 1910	103

5.3	Chludovov rukopis (14. stor.) podľa prepisu A. N. Popova z r. 1872	106
5.4	Trojický rukopis (16. stor.) podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943	109
6.	Rekonštrukcie	112
7.	Preklady a prebásnenia do súčasnej slovenčiny a češtiny	126
7.1	Preklad Jána Stanislava	126
7.2	Ostatné preklady a prebásnenia do slovenčiny	127
7.3	Preklady a prebásnenia do češtiny	129
8.	Záver	130
9.	Resumé	135
10.	Pramene	137
11.	Literatúra	138

ÚVOD

Veľkomoravský Proglas, ktorého autorstvo sa pripisuje svätému Cyrilovi Konštantínovi Filozofovi, ako pamiatka napísaná v staroslovienskom jazyku je nesporne hodnotné dielo stredovekej slovanskej literatúry. Nevdojak teda predstavuje aj určitý prameň všeslovanskej jednoty, keďže jednotlivé slovanské literárne tradície sa k nemu hlásia a sa oň opierajú, hoci každá z nich má svoje vlastné dejiny a osobitý vývin.

Proglas si takéto miesto zasluguje nielen preto, že je jazykovým a kultúrnym symbolom spomínaného rozvoja slovanských národných literatúr, ale aj z čisto štruktúrnej stránky. Jeho stredoveká textúra dôkladne nesie vo svojej ontologickej pamäti dedičstvo antickej kultúry. Uplatňujú sa v ňom totiž klasické elementy krásy, ktoré po stáročia určovali všetky filozofické témy v dotyku s pojmom krásy. Text je symetrický, to znamená, že jednotlivé vety alebo vetné celky majú štruktúru vetnej periódy, zachovávajúc anabázickú protasis a katabázickú apodosis. Text je dokonalý čo do vnútornej štylizáčnej štruktúry, obsahuje veľmi pregnantne aplikovanú poetiku, najmä však figuristiku. Je teda štylizáčne dobre nasýtený, nie sú v ňom žiadne hluché miesta a ak v daktorých pasážach aj presvitá trochu strohá doktrinálna argumentácia, môže sa takou javiť iba tým čitateľom, ktorí nepozorujú jeho metatextovosť. Tá je totiž založená na veľmi silných aktualizáčnych citáciách a alúziách z textov Biblie. Text je harmonický, a to tak z hľadiska obsahu, pretože špirálovitým navrstvovaním postupne smeruje k vysvetleniu podstaty misijného ohlasovania Božieho slova, ako aj vteleného Slova, aj čo do formy – horizontálna štruktúra je členená v stupňoch reči (ako rečníckeho útvaru), vertikálna štruktúra ju integrálne dopĺňa, pričom rozprávačova pasáž splýva s citátmi, polocitátmi a alúziami. Text sa dá ľahko prednášať, dokonca azda kantilovať, a to bez ujmy na ľahko nanášaných obsahových zložkách. Text Proglasu predstavuje jednotu v rozmanitosti. V myšlienkovvej rovine sám v sebe niekedy akoby odstupuje od svojej vlastnej doktríny, čo sa prejavuje v pripustení iných, možno polemických, možno nesúhlasných názorov, a to najmä vo forme otázky, pravda, rečníckej, pričom ich vecná perspektíva je obrátená. Je v nich teda zmienka s kontroverzným prvkom, ale funkcia je afirmatívna, má potvrdiť mienku autorského subjektu. Antické hodnoty vynášajú starosloviensky Proglas do klasickej kvality aj prostrednic-

tvom vlastností života a pohybu. Hovoriaci subjekt Proglasu vystupuje z gnómickej formy a utvára virtuálny dialóg s poslucháčom či čitateľom. Prijemca sa tak môže cítiť ako osobne oslovený, ako účastník pulzujúceho myšlienkového procesu.

Uvedené vlastnosti Proglasu ako textu sú zhrnúcimi kritériami, ktoré v danej konštelácii a v danom súhrne signalizujú naozaj vysokú kvalitu Proglasu bez ohľadu na jeho nejednotné interpretácie. Toto chcem zdôrazniť ako základný precedens. Táto práca totiž vznikla aj z podnetov zmienených diskusií o funkčných a žánrových charakteristikách Proglasu. Ako je známe, literárna historiografia nevidela starosloviensky Proglas vždy v jednotne poňateľnom rámci. Zo žánrového hľadiska sa hodnotil raz ako próza, neskôr ako poézia a ešte neskôr v slovenskom kontexte ako veľpoézia, keďže v našom prostredí sa našli autori, ktorí zaradenie Proglasu za báseň povýšili na celkom nový žáner veľbásne a v rámci toho aj určité poetologické prvky dostali podobný prívlastok v prefixoide *veľ-*. Možno tu pripomenúť údajné veľkoparonomázie, ktoré by sa v texte mali nachádzať. V týchto interpretáciách sa podľa mojej mienky čistá archetypová idea Proglasu pretavila do utilitárnej ideológie. Nepokladám si však za povinnosť odkrývať tkanivá tejto neoplazmy.

V dvoch štúdiách s názvom *Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienskeho Proglasu* v časopise *Slovenská literatúra*¹ som ukázala metodické kroky, ktorými som postupovala pri skúmaní a hľadaní objektivizovaného odkrytia komplexného textového znaku Proglasu, to znamená jeho formálnej a významovej štruktúry a funkcie (určenosti). Je prirodzené, že takáto metodológia, hoci naozaj založená takmer na enumerácii faktov, vyvolala živé diskusie. Treba vidieť skutočnosť, že v druhej polovici 20. storočia sa Proglas jednotne chápal ako básnické dielo, čo sa stálym opakovaním v rozmanitých učebniciach a iných textoch petrifikovalo. Aj v najnovšom bulharskom encyklopedickom diele *Starobälgarska literatura. Enciklopedičen rečnik* sa Proglas akoby bez mihnutia oka charakterizuje ako báseň.² V tejto a v podobných charakteristikách presvitá jednak ustálená tradícia, ale aj akási túžba vytvoriť i z vierozvestca Konštantína všeslovanského protobásnika, a tým dať slovanskej, resp. z nášho pohľadu slovenskej kultúre do čela historických udalostí umeleckú poetickú tvorbu, čo sa niekomu môže javiť ako silnejší motív vyzdvihovania „našich“ národných koreňov, ako keby šlo iba o síce nie bežného, ale predsa len

¹ Roč. 62, 2015, č. 3 a 4, s. 169 – 189 a 269 – 290.

² *Starobälgarska literatura. Enciklopedičen rečnik*. Zost. Donka Petkanova. 2. prepracované a doplnené vydanie. Veliko Tărnovo: Vyd. Abagar, 2003, s. 407.

štandardizovaného misijného kazateľa, teda dobrého cirkevného rečníka, ktorého meno sa ocitá aj v preambule Ústavy slovenskej republiky. Má to byť Konštantín ako symbol našej vlastnej národnej poetickosti, umeleckej tvorivosti, básnickej zručnosti v rámci celokultúrneho kontextu.

Paradoxné však je, že Proglas to nemôže ani potvrdiť, ani vyvrátiť. Ak autorom Proglasu bol Konštantín, Pologréc a Poloslovan z južného slovanského areálu, presahujúceho až k Solúnu, rozhodne nebol Slováčok, jeho text bol iba importovaný do staršej podoby slovenskej kultúry. Druhým paradoxom, s ktorým sa v súvislosti s výkladom Proglasu stretáme, je sám jeho jazyk, o ktorom sa predpokladá, že bol starosloviensky. Starosloviencina v rukopisoch presvitá z archaickej cirkevnej slovančiny staršej vývojovej fázy, pričom sú tu zreteľné južnoslovanské jazykové charakteristiky. Dvadsaťročná pôsobenie byzantskej misie na Veľkej Morave síce vnieslo do staroslovienciny niektoré, najmä lexikálne veľkomoravizmy, tie sú však pre Proglas irelevantné. Starosloviencina ako jazyk zaznamenaný v Proglase ešte prvotnou hlaholikou, hoci rukopis sa nezachoval, je síce literárnym jazykom, do ktorého boli preložené bohoslužobné, právnické, prípadne iné odborné texty, no je v istom zmysle aj živý dobový jazyk, ktorým hovorili slovanskí obyvatelia Solúna a jeho okolia, postupne sa usadzujúci v tomto kultúrnom centre z bulharského prostredia. Predpokladá sa, že kým otec vierozvestov bol Grék, ich matka bola Slovanka, a preto títo minimálne bilingválni³ Grékobulhari ovládali tento jazyk v živej hovorenej forme a mohli tak vytvoriť aj iný štýlový tvar nad rámcom uvedeného základu. Z toho vychodí, že jedine Bulhari právom nazývajú starosloviensky jazyk starobulharským jazykom, pokiaľ ide o jeho prapôvodnú bázu. Podstata spomenutého paradoxu tkvie v tom, že práve v slovenskej súčasnosti sa starosloviencina často pertraktuje ako „staroslovenčina“, teda jazyk starých Slováčkov, pričom sa nemeňte len vžitý názov jazyka, ale aj výklad jeho integrity s kultúrou. Sú názory, podporované dokonca inštitucionálne, ktoré staroslovienskú tvorbu autorskú i prekladateľskú (napr. Assemaniho evanjeliár) pokladajú za rýdzko slovenské texty. Totálne scestný, nekritický názor sa, žiaľ, stáva slovenskou realitou finančne dotovanou aj najvyššími štátnymi orgánmi.

Diskutabilnosť textu Proglasu z hľadiska jeho žánrového a funkčného určenia súvisí s tým, že text Proglasu bol dlho neznámy, pozná ho až 19. storočie. Prvý rukopis sa našiel až r. 1858. Jeho interpretačné osudy

³ Myslíme tu na bežnú hovorenú komunikáciu v domácom prostredí. Je však reálny predpoklad, že mali širšie jazykové vzdelanie jednak ako prekladatelia biblických textov zo Starého zákona, jednak ako misijní vyslanci, vedúci dišputy.

mal v rukách ponajprv ruský bádateľ Alexej Ivanovič Sobolevskij, ktorý text tri razy zrekonštruoval. Nazdával sa, že autorom Proglasu aj Abecednej modlitby je Konštantín Bulharský,⁴ a tak uplatniac analógiu s Abecednou modlitbou, ktorá má dvanásťslabičný verš, vyslovil mienku, že ide o básne s rovnakým rozmerom.⁵ Po ňom významný posun vpred urobil slovinský slavista Rajko Nahtigal, ktorý r. 1943 text zrekonštruoval na základe novších slavistických základov, ale stále sa držal predstavy, že ide o básne písané dvanásťslabičným veršom. Jeho rekonštrukčná metodológia však túto mienku sama popierala – nijako mu nevychádzal dvanásťslabičný verš, a preto sa pribral vkladať do textu určité krátke fragmenty, teda popri autosémantických najmä synsémantické slová. Nahtigal však nemal zámer skresliť objektívnu skutočnosť, teda deformovať a či preformovať archetyp podľa svojej predstavy, pokiaľ ide o žánrové a funkčné určenie textu. Napriek tomu spustil lavínu nedorozumení, pretože na Slovensku všetci prekladatelia Proglasu okrem Jána Stanislava vychádzali z jeho rekonštrukcie. Lenže Nahtigal bol vo svojej rekonštrukcii veľmi dôsledný, všetky vsuvky, ktoré mali byť barličkami dvanásťslabičníka, uvádzal v zátvorkách, aby bolo jasné, že ide iba o jeho hypotézu. Časom sa na zátvorky zabudlo, alebo sa z dajakých príčin zdali nepodstatné.

Nahtigal so svojou rekonštrukciou uverejnil aj prepis dvoch variantov, a to Chilendarského a Trojického rukopisu. Keď text prekladal Ján Stanislav, za predlohu použil najstarší Chilendarský rukopis,⁶ ale na s. 447 – 450 v tej istej knihe uverejnil ako východiskový starosloviensky text k svojmu prekladu Nahtigalovu rekonštrukciu, takže oba tieto texty vykazujú výrazné diferencie.⁷ Okrem toho Ján Stanislav ani nepreložil celý text. Eugen Pauliny preložil starosloviensky Proglas do slovenčiny z Nahtigalovej rekonštrukcie. No Paulinyho preklad nie je známy. Pauliny urobil iba tzv. surový jazykový preklad, ktorý poskytol básnikovi Viliamovi

⁴ Porov. SOBOLEVSKIJ, Alexej I.: Drevnija cerkovno-slavianskija stichotvorenija IX – X vekov. In: *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Zv. LXXXVIII, Sanktpeterburg, 1910, s. 9 a 18.

⁵ C. d., s. 19.

⁶ Pozri jeho preklad in: STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 105 – 106.

⁷ Ján Stanislav nikde v knihe neuvádza, že sám prekladal z Chilendarského rukopisu, hoci medzi ukážkami staroslovienskych textov publikuje Nahtigalovu rekonštrukciu. Takýto je jeho komentár nad uvedením Nahtigalovej rekonštrukcie na s. 447 c. d.: „R. Nahtigal podáva obširny rozbor a komentár pamiatky. Rekonštrukcia patrí jemu. Slovenský preklad časti tejto pamiatky je v prvej časti tejto knihy.“

Turčánymu na prebásnenie. Rozporuplné je tu Nahtigalovo presvedčenie, že autorom Proglasu je Konštantín Preslavský,⁸ a preto v súvislosti so spomínanou textovou analógiou s Abecednou modlitbou pokladal Proglas za dvanásťslabičnú báseň, ale naši slovenskí prekladatelia sa prikláňajú k autorstvu Konštantína Filozofa, ktorý vo svojom celoživotnom zameraní podľa dostupných prameňov nemal vo svojom životnom programe autorskú básnickú tvorbu okrem (bohoslužobných) textov v gréčtine, ktoré sa zblížujú s básnickou formou, aby sa mohli prednášať spevom alebo kantiláciou, ale čo do poetologického rozletu nepripúšťa sa v nich viac poetickosti ako teologickej doktrinálnosti. Pre východné skladby je typické, že spôsobom takmer až v chladných konštatovaniach sa v nich odrážajú pravdy obsiahnuté v Biblii, v koncilových dokumentoch a v dielach svätých (najmä východných) cirkevných otcov.

Táto práca vychádza z už spomínaných štúdií *Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienskeho Proglasu*, ale jej základnou ambíciou je umožniť čitateľovi nahliadnuť do všetkých štyroch cyrilských odpisov Proglasu, ktoré sa zachovali. Na Slovensku totiž tieto texty dosiaľ neboli dostupné, ani ich nikto komplexne neinterpretoval, ani neporovnával. Nahtigalovu rekonštrukciu Proglasu, ako aj jeho prepis Chilendarského a Trojického rukopisu spolu so slovinským výkladom, ktoré majú dovedna vyše 70 strán, som našla v knižnici Viedenskej univerzity.

---

⁸ Konštantín Preslavský alebo Bulharský alebo Konštantín Presbyter.

1. VEĽKOMORAVSKÝ PROGLAS

Z celosvetového meradla, ako ešte neskôr ukážeme, jestvujú viaceré „proglasy“. Slovenské i slovanské slovo *proglas* je prekladom z gréčtiny a v nej toto pomenovanie znie vo forme *prológos*. Ním sa v antike označovali jednak prológy v dramatike, ale vo včasnom kresťanstve sa tento termín uplatňoval predovšetkým pri biblických prekladoch. Známe sú najmä prekladateľské prológy sv. Hieronyma, ktorý na prelome 4. a 5. storočia prekladal Bibliu z gréčtiny a hebrejčiny do latinčiny. Je známa pod názvom Vulgáta, keďže išlo o všeobecne rozšírený latinský preklad, a neskôr ju Tridentský koncil uznal za rovnocennú originálnemu biblickému textu. Sv. Hieronym bol zdrojom inšpirácie pre všetkých ďalších prekladateľov. V latinskom texte Vulgáty ešte všetky prológy nachádzame. No ani tu nie je problematika prológu jednoduchá. Doktoré biblické prológy sa stali súčasťou príslušnej biblickej knihy už dávno pred týmito prekladmi,⁹ prekladateľské prológy zase sa tu uvádzajú ako súhrny prekladateľových názorov o príslušnej prekladanej biblickej knihe, o jeho vnútornom presvedčení, o obsahu knihy a o spôsobe prekladu, v čom sa táto druhá skupina najviac zblízuje s veľkomoravským Proglasom, pripisovaným Konštantínovi ako prvoprekladateľovi Biblie do slovanského jazyka.

Okrem toho aj v kontexte čisto slovanského biblického prekladu jestvujú popri veľkomoravskom prológu ešte ďalšie prológy, ktoré sa sporadicky uvádzali v daktorých vydaniach cirkevnoslovanskej Biblie až do dnešných čias. Pozoruhodné je, že tieto prológy sú našej verejnosti neznáme. V slovenskom kontexte som dosiaľ o nich nenašla ani zmienku, hoci niektoré z nich sú autorské, pretože v samých názvoch sa uvádza autor. Toto je veľmi významný prameň, pretože uvádza veľkomoravský Proglas do žánrového kontextu. V tomto žánri sa tvorili i ďalšie „proglasy“, hoci v cirkevnej slovančine opäť nazývané prológmi, ktoré sú však nápadne

---

⁹ Týka sa to tak starozákonných, ako aj novozákonných spisov. Táto otázka si vyžaduje osobitné štúdium v odbore biblických vied, lebo napr. Jánovo evanjelium obsahuje na začiatku prológ, ktorý sa už zliat s nasledujúcim evanjeliovým textom, a tak sa vníma ako jeho integrálna súčasť, čo sa prejavuje aj v číslovaní veršov a kapitól, tzv. biblických súradniciach.

podobne štruktúrované ako veľkomoravský prológ (Proglas), odhliadnuc od toho, že sú vyslovene uvedené ako úvodné texty pred jednotlivými prekladmi cirkevnoslovanských evanjelií. Prológ pripisovaný sv. Teofylaktovi Ochridskému a ostatné podobné prológy sa však nespomínajú ani v problematike starobulharskej literatúry, hoci tomuto autorovi sa napríklad v encyklopedickom diele *Starobǎlgarska literatura. Enciklopedičen rečnik* venuje významná stať. Hovoríme tu teda o takmer neznámych textoch.

Kvôli ucelenej predstave treba spomenúť aj prológovú literatúru viacmenej životopisného rázu. Takéto prológy sú vlastne texty Synaxára. Sú to akési poznámky o svätcoch dňa, resp. o príslušných cirkevných sviatkoch, ktoré sa slávia v určitý dátum v priebehu cirkevného roka vo východnom byzantsko-slovanskom obrade. Zdá sa, že tento žánrový variant prológovej literatúry už nie je natoľko relevantný pri posúdení veľkomoravského Proglasu ako prológu, hoci jeho funkcia uvádzať ducha dňa určitého svätca a samy bohoslužobné texty slúžiace na oslavu takéhoto svätca tu ostáva.

Podobne málo relevantné sú prvé prológy, to znamená tie z antickej dramatiky. Funkcia uvádzať tu bola zreteľná, ale z hľadiska literárnych procesov ich spomíname len kvôli určitej kontinuite, ktorú má celá prológová literatúra v rozmanitých obdobiach a v rozmanitých formových variantoch. Z hľadiska našich záujmov tu však do popredia zreteľne vystupuje prológová literatúra misijno-kazateľského a prekladateľského typu.

1.1 Problematika názvu

K problematike názvu treba uviesť dve poznámky. Prvá z nich vychádza zo sémantiky slova *proglas*, resp. *prológ*, to znamená, ktorý má v akejkolvek literatúre význam „text uvádzajúci nejaký iný text“. To je jeho sémantická stránka. Druhá stránka, formálna, čisto jazyková, súvisí so staroslovienským slovom *proglas*, ktoré síce zachováva spomínanú sémantiku, ale ako názov, takisto určitý štruktúrny prvok literárneho diela, nevznikol intencionálne, lež sa dodatočným spôsobom vžil ako výsledok častého používania tohto slova v incipite.

Starosloviensky Proglas, v apelatívnej podobe *proglas*, je prekladom gréckeho výrazu *prólogos* čiže prológ. Grécke *prólogos* je známe najmä z oblasti dramatiky, znamená „predslov, úvod do drámy“. Termín bol utvorený v gréčtine z predpony *pro-* „pred“ a *légō* „hovorím, vravím“. Pomenovanie *proglas* je jeho starosloviensky kalk, presnejšie hybridný

polokalk.¹⁰ Je označením žánru, ktorý predstavuje úvod k rozsiahlejšiemu literárnemu dielu, pričom tematicky a obsahovo súvisí s náplňou a štruktúrou diela a vysvetľuje jeho zmysel a zámer.¹¹ Jeho náprotivkom je epilóg.

Slovo *Proglas* nie je názov textu, ktorému sa venuje táto kniha, ale jeho incipit – text sa pomenúva podľa prvého slova. Všetky zachované odpisy, vrátane rekonštrukcie od Rajka Nahtigala, sa začínajú týmto výrazom. Rešpektuje to aj Vašicov preklad do češtiny: „*Předzpěv jsem svatého evangelia.*“¹² V preklade Jána Stanislava, ktorý rešpektuje tvar 3. osoby existenciálneho slovesa v prvom riadku, nie je možné zachovať pôvodný slovosled. Táto príčina unikla ostatným prekladateľom do slovenčiny, ktorí nezachovávajú ani pôvodnú tretiu osobu, no ani incipit – ich preklady Proglasu sa nezachávajú výrazom *Proglas*. Tak sa im z incipitu stal názov. V názve ponechávajú starosloviensky výraz *Proglas* vo forme lexikálneho citátu, ale ďalej už ho prekladajú ako *Predslov* (E. Pauliny a V. Turčány), novšie aj *Predspev* (L. Feldek), *Predhlas* (J. Zambor). Výraz *Prológ* aj v prvom riadku ponecháva Martin Kučera v prebásnení do češtiny, pričom ho ale neumiestňuje na úplný začiatok textu: „*Evangeliu svatému som Prologem.*“¹³

Ako názov tento starosloviensky výraz explicitne pomenúva J. Zambor: „Pauliny s Viliamom Turčánym v názve básne ponechávajú slovo *Proglas*“, „Vašica vo svojom doslovnom preklade použil pomenovanie *Předzpěv*, a to v názve i v prvom verši“, „Lubomír Feldek zvolil tiež preklad *Predspev*, ale použil ho iba v názve“, „Tento názov je vlastne iba konvenčným označením žánru“.¹⁴ O názve však hovorí aj S. Šmatlák, hoci s istou mierou odstupu, keďže nekonštatuje, že *Proglas* je názov tohto textu, ale že táto báseň je iba známa pod týmto názvom: „Myslíme tu na starosloviensku báseň známu pod názvom *Proglas.*“¹⁵

¹⁰ V dnešných jazykoch máme už aj adaptovanú podobu *prológ*, ktorá sa štruktúrne vracia k pôvodnému gréckemu výrazu a v slovenčine má napr. v dramatike funkciu termínu.

¹¹ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 852, heslo *prológ*.

¹² VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 103.

¹³ Konstantin Filosof: *Proglas*. Do češtiny prebásnil Martin Kučera. Praha: Slovensko-český klub, 2006, s. 7.

¹⁴ Všetko ZAMBOR, Ján: O Proglase a jeho básnických prekladoch. In: *Studia Academica Slovaca 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 15.

¹⁵ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I. (9. – 18. storočie)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, s. 90.

Stredoveké rukopisy Proglasu však okrem zaužívaného incipitu *Proglas* majú aj svoj názov.¹⁶ Srbské rukopisy majú na začiatku ako nadpis trošku dlhšiu informáciu o svojom autorovi: „*Blaženago učitelja našego Konstantina Filozofa slovo*.“ Až po informácii o autorovi text autoreferenčne predstaví sám seba: *Proglas jestv svetago jevangelijsa*...¹⁷ V ruskom Trojickom rukopise je to ináč.¹⁸ Keďže tento rukopis sa na rozdiel od srbských rukopisov nenachádza na začiatku štvorevanjelia, nadpis *Blaženého učitelja nášho Konstantína Filozofa slovo*¹⁹ bol informačne nedostačujúci. Nie je z neho jasné, o čom je to slovo (reč), na čo sa vzťahuje, čo je v srbských rukopisoch zrejme z umiestnenia textu na začiatku štvorevanjelia. Preto ho odpisovateľ v Trojickom rukopise nahradil nadpisom „*Predslovije jevangelskoje svetago Kirila*“, hoci informácia o tom, že ide o prológ k evanjeliu, sa vyskytuje na začiatku textu: „*Proglas som svätému evanjeliu*.“

V slovenských prekladoch Proglasu sa tieto úvodné nadpisy neuvádzajú. Jedinou výnimkou je preklad Jána Stanislava, v ktorom sú skombinované obidva nadpisy. Z nadpisu zo srbských rukopisov J. Stanislav vytvoril podnázov „*Blahoslaveného učitelja nášho Konstantína Filozofa slovo*“.²⁰ Predchádza ho nadpis z ruského Trojického rukopisu, ktorý J. Stanislav použil ako názov: „*Prívet k svätému evanjeliu*“²¹ („*Predslovije jevangelskoje*“²²). Výraz „*predslovije*“ čiže predslov tu J. Stanislav do slovenčiny preložil ako prívet čiže úvodný pozdrav, privítací prejav.²³ V os-

¹⁶ O variantných podobách prvého slova textu Proglas v odpisoch pozri podrobnejšie v podkapitole 1.3 Prvý riadok textu.

¹⁷ Príp. iné varianty, podrobnejšie o tom pozri v podkapitole 1.3 Prvý riadok textu. Pre autoreferenciu nie je rozhodujúci tvar prvej alebo tretej osoby slovesa. Transliterácia K. P. Z cyriliky, azbuky a gréckej abecedy transliterujem aj všetky ďalšie citované texty v príslušných jazykoch. Cyrilský text, samozrejme, nerozlišuje malé a veľké písmená.

¹⁸ O rukopisoch podrobnejšie pozri v kapitole 5 Zachované odpisy Proglasu.

¹⁹ V tomto preklade neuplatňujem literárne ambície. Zameriavam sa výlučne na teoretickú reflexiu. Ak mám určité pasáže, v ktorých hľadám optimálnu podobu znenia istého segmentu diela, uspokojujem sa s technikou rekonštrukcie, t. j. usilujem sa čo najviac priblížiť k prototextu. Ide mi o čisto „surový“ doslovný preklad so zameraním čo najvernejšie sprostredkovať jeho archetypovú jazykovú formu.

²⁰ Porov. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

²¹ Tamže.

²² NAHTIGAL, Rajko: Rekonstrukcija treh starocerkvenoslavanskih izvornih pesni-
teu. In: *Razprave. Akademija znanosti in umetnosti, Filozofsko-filološko-historični razred*,
1943, s. 79.

²³ Porov. KSSJ, s. 567; SSSJ, zv. III, s. 612.

tatných, neskorších prekladoch Proglasu do slovenčiny sa tieto nadpisy neuvádzajú. Je to tak preto, že vychádzajú z Nahtigalovej rekonštrukcie a Nahtigal nadpisy nezaradil bezprostredne na začiatok svojej rekonštrukcie, ale uviedol ich v informácii o Hilferdingovom rukopise na s. 76, na začiatku prepisu Trojického rukopisu na s. 79 a Chilendarského rukopisu na s. 81.

Prax uvádzania alebo neuvádzania nadpisov v prekladoch staroslovienskych pamiatok je nejednotná. Z prekladov Proglasu nadpis vypadol, ale napríklad pri prekladoch života Konštantína Cyrila a Metoda sa nadpisy zachovávajú: „Štrnásť deň mesiaca februára. Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho“²⁴ (ŽK) a „V šiesty deň mesiaca apríla. Pamiatka a život blahoslaveného otca nášho i učiteľa Metoda, arcibiskupa moravského“²⁵ (ŽM). Obidva tieto životy sa začínajú dátumom úmrtia svätca, na výročie ktorého sa čítavali. Za ním nasleduje názov textu. Rovnakým názvom je aj názov Proglasu – *Blaženého učiteľa nášho Konštantína Filozofa slovo*, hoci u nás je tento text známy pod incipitom *Proglas*. Pravda, aj spomínané životy sa z praktických príčin častejšie ako dlhými názvami pomenúvajú iba kratšími podobami názvov *Život Konštantína Cyrila* a *Život Metoda*.

1.2 Autorstvo Proglasu

Proglas sa v srbských rukopisoch hneď vo svojom nadpise pripisuje Konštantínovi Filozofovi „*Blaženago učitelja našego Konstantina Filozofa slovo*“. Ak by bol jeho autorom skutočne Konštantín Filozof, neoznačil by sám seba za „*blaženého učiteľa nášho*“. Ide teda buď o neskoršiu vsuvku, alebo skutočný autor Proglasu text pripísal Konštantínovi Filozofovi ako autorite, aby mu tým zaručil väčšiu vážnosť, čo bol v stredoveku, ale už aj v skorších obdobiach bežný postup.²⁶

²⁴ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 29.

²⁵ Tamže, s. 71.

²⁶ Napr. v biblickej literatúre sa podľa židovskej a staršej kresťanskej tradície Mojžišovi pripisuje autorstvo Pentateuchu, hoci na jeho konci sa opisuje Mojžišova smrť (porov. Heriban, c. d., s. 801, heslo *Pentateuch*), takisto Dávidovi sa pripisujú aj tie žalmy, ktoré nezložil (porov. tamže, s. 1086 – 1087, heslo *žalmy, (autori)*), Šalamúnovi sa pripisujú napr. *Kniha múdrosti*, *Pieseň piesní* a *Kniha Kazateľ*, hoci vznikli niekoľko storočí po jeho smrti (porov. tamže, s. 712 – 713, heslo *Múdrost' (Kniha)*; s. 820 – 822, heslo *Pieseň piesní*; s. 572, heslo *Kazateľ' (Kniha)*).

A. Bagin hovorí, že Konštantín napísal svoj traktát o prekladaní evanjeliára po grécky. Zachoval sa zlomok z jeho staroslovienskeho prekladu, nazývaný Hilferdingov macedónsky cyrilský list.²⁷ Je možné, že aj Proglas napísal Konštantín po grécky, veď ak mal byť evanjeliár predložený na schválenie cirkevnému hierarchovi (a to aj v Ríme), grécky jazyk bol tu vhodný. Ani v Carihrade, ani v Ríme pravdepodobne vysokí cirkevní hodnostári nerozumeli starosloviensky. Z toho by vyplynulo, že Proglas prekladal do staroslovienčiny niekto iný, kto zároveň uviedol údaj o Konštantínovom autorstve v citovanej zmienke.

R. Nahtigal uvádza, že o autorstve Proglasu sú rozličné mienky, pričom vymenúva zástancov verzie, že autorom je Konštantín Cyril (A. F. Hilferdinga, E. Golubinského, I. Franka, N. Nikolského, E. Georgieva, J. Vajsa, F. Grivca), prívržencov autorstva Konštantína Bulharského (A. I. Sobolevskij, J. Ivanov, M. Murko, V. N. Zlatarski), ako aj tých, čo sa nepriklonili na žiadnu z týchto strán (I. I. Sreznevskij, V. Jagić, A. Voronov, M. Weingart, I. Ohijenko, N. Wijk, F. Pastrenek). Cituje názor A. Brücknera, podľa ktorého Konštantín Cyril v staroslovienčine nikdy nič nenapísal, a takisto argumentáciu P. Lavrova, ktorý hovorí, že Konštantín Cyril po grécky napísal svoje dišputy s Chazarmi, ktoré do slovienčiny preložil Metod, po grécky napísal spis o nájdení Klimentových ostatkov, ako mladík po grécky napísal chválospev Gregorovi Naziánskemu a rovnako pred smrťou zložil po grécky nejaké piesne. To by ešte nebol dôkaz, že Konštantín Cyril ako tvorca slovienskeho písma a prekladateľ evanjelia by nemohol byť autorom staroslovienskeho textu. Hoci R. Nahtigal tvrdí, že otázka autorstva Proglasu je dnes neriešiteľná, odkrýva jeho nápadnú terminologickú podobnosť so Životom Konštantína, ale aj odlišnosť v porovnaní s prekladom evanjelií,²⁸ čo by mohlo znamenať, že autorom nie je Konštantín Filozof, ale skôr niekto z okruhu žiakov solúnskych bratov. No za rozhodujúci argument Nahtigal považuje malú rozšírenosť Proglasu: ak by bol autorom prekladateľ evanjelia Konštantín Cyril, Proglas by pripojil na začiatok prekladu. Pôvod textu v moravsko-panónskej dobe po dokončení prekladu celého evanjelia podľa neho hovorí za autorstvo Konštantínovho menovca Konštantína Presbytera.²⁹

²⁷ Porov. BAGIN, Anton: *Kresťanská archeológia. Úvod do staroslovienčiny*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1977, s. 115.

²⁸ Porov. Nahtigal, c. d., s. 91 – 92.

²⁹ Porov. Nahtigal, c. d., s. 93.

Autorstvo Proglasu je kľúčom k pochopeniu, prečo R. Nahtigal zrekonštruoval Proglas do rovnakého metra ako *Abecednú modlitbu*. Nazdával sa totiž, že obidva texty napísal ten istý autor. Autorstvo *Abecednej modlitby* sa prisudzuje Konštantínovi Preslavskému, pretože tento text je súčasťou jeho diela *Učiteľnoje evangelije*.³⁰ Nachádza sa pred predhovorom k vysvetleniam nedeľných evanjelií.³¹ *Abecedná modlitba* (slovin. *Azbučna molitvena pesnitev*) je veršovaná modlitba s abecedným akrostichom od kňaza, ktorý sa pripravuje hlásať evanjelium medzi Slovanmi. Z domnelého dvanásťslabičníka sa však nedá vyvodíť informácia o autorstve, veď Nahtigal doň zrekonštruoval aj tretí text – *Pochvalu cárovi Simeonovi*, ktorá sa jazykovo aj štýlovo odlišuje od Proglasu aj od *Abecednej modlitby* a nesporne patrí do bulharského prostredia.³²

V slovenskej literárnej vede sa Proglas tradične pripisuje Konštantínovi Filozofovi, a to najmä na základe argumentácie Romana Jakobsona z r. 1961,³³ že Proglas „je svými zámery, ideami, slovníkom, frazeológií a svou obraznosťou spojen s dílem Konstantinovým“, ktorú uvádza J. Vašica.³⁴ J. Vašica dodáva: „Rysy Konstantina-Cyrila známe odjinud vystupujú zreteľne i z tohto jeho básnického díla. Je to mohutná šíře jeho ducha, vroucí patos slova, záliba v obrazném podávání nadpřirozených pravd, pro niž byl zván ‚loutnou podobenství‘, a vůbec jemný smysl pro stylovou krásu.“³⁵ Eugen Pauliny, ktorý preložil Proglas do slovenčiny,³⁶ sa tiež priklonil skôr k autorstvu Konštantína Filozofa, a to na základe podobnosti pri citovaní apoštola Pavla: „*Chcem radšej päť slov vyriechnuť (...)* než tisíce slov nezrozumiteľných.“³⁷ Tento biblický citát podľa Života Kon-

³⁰ Porov. VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Prel. J. Vašica. Zost. Z. Hauptová. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 143.

³¹ Porov. Nahtigal, c. d., s. 43.

³² Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradice ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 151.

³³ J. Vašica uvádza bibliografický údaj Jakobson, Roman: The Slavic Response to Byzantine Poetry. In: *XIIe Congrès international des études byzantines*. VIII. Belgrade – Ochrid, 1961, s. 264.

³⁴ Vašica, *Literární památky epochy velkomoravské*, 1966, s. 27 – 28.

³⁵ Tamže, s. 38.

³⁶ *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava: SVKL, 1964, s. 126 – 133. Proglas v slovenčine prebásnil V. Turčány (naposledy r. 2011), L. Feldek (obidva tieto preklady in: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Bratislava: LIC, 2012, s. 9 – 13, 15 – 17) a najnovšie aj J. Zambor (in: *Studia Academica Slovaca* 42, s. 13 – 38).

³⁷ Uvádzam tu citát z najstaršieho prekladu do slovenčiny (Pauliny, c. d., s. 126 – 127), keďže tento biblický citát v Proglase žiaden z prekladateľov do slovenčiny nepre-

šťantína (ďalej ŽK) použil Konštantín pri dišpute s trojjazyčníkmi v Benátkach.³⁸ Paralely medzi Proglasom a ŽK, na ktoré upozornil už E. Georgiev, však podľa Nahtigala nedokazujú autorstvo Konštantína Filozofa. Rovnaká argumentácia v týchto textoch podľa neho dokazuje len to, že autor ŽK alebo zdroje, z ktorých vychádzal, Proglas poznali.³⁹

Pri tejto konfrontácii o autorstve nejde ani tak o posudzovanie presvedčivosti argumentácie zástancov jednotlivých názorov. Skôr poskytujú vysvetlenie, prečo R. Nahtigal zrekonštruoval obidve skladby do rovnakého metra.

1.3 Prvý riadok textu

Ako som už uviedla, domnelý názov Proglas nie je názvom tohto textu, ale jeho incipitom. Ním sa začína prvý riadok textu. V tomto riadku vzniká ešte jedna problematická otázka – je ňou kategória osoby v existenciálnom slovese.

V jazykovednom kontexte prednedávnom J. Kačala poukázal na disproporciu v slovesnej kategórii osoby medzi tvarom v prvom „verši“⁴⁰ Proglasu vo faksimile Chilendarského rukopisu a v súčasných prekladoch Proglasu do slovenčiny: „...podľa fotokópie pôvodného cyrilského textu (...) je začiatok takýto: Proglas7 jest7 světu jevan6gel6ju. Ako vidno, existenciálne sloveso byť je tu v 3. osobe singuláru. Tomuto stavu však protirečia takmer všetky novšie slovenské preklady, keďže v nich sa sloveso byť upotrebuje v 1. osobe singuláru, t. j.: *Evanjeliu svätému som pred-slovom* (Paulinyho a Turčányho preklad); výnimku predstavuje iba verný Stanislavov preklad: *Toto je prívět k svätému evanjeliu.*“⁴¹ Uvedená disproporcja je taká výrazná, že má zjavné divergentné interpretačné následky. Zákonite sa vynára predpoklad, že jedna z verzii je nenáležitá. V sloven-

---

ložil správne (má tu byť číslovka *desaťtisíc*, podrobnejšie o tom pozri v podkapitole 3.1 Sémantická stránka textu).

³⁸ Porov. ŽK XVI.

³⁹ Porov. Nahtigal, c. d., s. 148.

⁴⁰ Dikcia tohto príspevku vychádza z pochybnosti, že Proglas je veršovaný básnický útvar. Napriek tomu – najmä v komentároch rozmanitých výpovedí o údajných veršoch – preberáme tento výraz ako precitovaný, ale zároveň voľný netermín, označujúci útvar alebo segment textu rozsahom podobný veršu.

⁴¹ KAČALA, Ján: *Jazyk majstrov*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2014, s. 144 – 145. Porov. aj KAČALA, Ján: Čo zostalo na písme. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 2, s. 114.

skej prekladateľskej tradícii sa viac uplatňuje verzia s 1. osobou singuláru. Treba však skúmať tradíciu, v ktorej žil autor protografu, a, prirodzene, aj jazykové stvárnenie javu v jednotlivých rukopisoch.

Vo faksimile najstaršieho srbského Chilendarského odpisu z 13. stor. znie prvý verš Proglasu takto: „*Proglasъ jestъ svѣtago jevangeliја*“,⁴² čiže existenciálne sloveso *byť* je tu v tretej osobe (a je tu mäkký jer namiesto tvrdého). Tomu zodpovedá aj preklad Jána Stanislava: „*Toto je prívět k svätému evanjeliu*.“⁴³ Ostatné preklady do slovenčiny však obsahujú toto sloveso v prvej osobe: „*Evanjeliu svätému som Predslovom*“ (E. Pauliny a V. Turčány),⁴⁴ „*Som predhlas svätého evanjelia*“ (J. Zambor),⁴⁵ „*Som spov pred svätým Evanjeliom!*“⁴⁶ (L. Feldek),⁴⁷ Rovnako aj preklady do češtiny: „*Předzpěv jsem svatého evangelia*“ (J. Vašica),⁴⁸ „*Evangeliu svatému som Prologem*“ (M. Kučera),⁴⁹ Opierajú sa totiž o rekonštrukciu Rajka Nahtigala, ktorý tento „verš“ zrekonštruoval do podoby „*Proglasъ jestъ svѣtu jevan(ъ) geliju*“.⁵⁰ Nahtigalovou rekonštrukciou argumentuje aj J. Zambor, keďže jej „prvý polverš vstupného verša v cyrilike svedčí o tom, že do latinky ho treba prepisovať tak, ako to urobil Pauliny: „*Proglasъ jestъ*“.⁵¹

⁴² Porov. Nahtigal, c. d., s. 81. Rovnako znie tento „verš“ aj v publikácii K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1993, s. 82, z ktorej ho J. Kačala nesprávne cituje (datívna podoba „*Proglasъ jestъ svѣtu jevanġelġju*“ namiesto genitívnej „*Proglasъ jestъ svѣtago jevangeliја*“). J. Kačala tu totiž netransliteroval text faksimile Chilendarského rukopisu, ale prevzal a do tretej osoby upravil transliteráciu Nahtigalovej rekonštrukcie od E. Paulinyho, ktorú K. Habovštiaková a E. Krošlaková v citovanej publikácii uverejnili na s. 86. E. Pauliny transliteráciu publikoval v knihe *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, s. 127 – 130.

⁴³ Stanislav, c. d., s. 105.

⁴⁴ Pauliny, c. d., s. 130. Porov. aj in Habovštiaková – Krošlaková, c. d., s. 91. Rovnakú verziu tohto verša ponechal V. Turčány aj v najnovšej verzii svojho prebásnenia z roku 2011 (porov. *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 9).

⁴⁵ Zambor, c. d., s. 34.

⁴⁶ Pokiaľ ide o písanie začiatočného písmena v apelatívnom pomenovaní *evanjelium*, malo by tu byť malé *e*, ale ak sa hovorí o konkrétnom evanjeliu, napr. *Evanjeliu podľa Jána*, píše sa s veľkým začiatočným písmenom, keďže je to názov konkrétneho literárneho diela. V citáciách jednotlivých autorov však rešpektujem ich poňatie.

⁴⁷ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 15.

⁴⁸ Vašica, 1966, s. 103.

⁴⁹ Konstantin Filosof: *Proglas*. Do češtiny prebásnil Martin Kučera. Praha: Slovensko-český klub, 2006, s. 7.

⁵⁰ Nahtigal, c. d., s. 93.

⁵¹ Porov. Zambor, c. d., s. 18 – 19.

Z časového hľadiska by mala byť smerodajná podoba textu v najstaršom odpise. Nahtigal zmenil gramatickú osobu v porovnaní s najstarším Chilendarským odpisom podľa najmladšieho, ruského Trojického rukopisu zo 16. storočia, v ktorom je sloveso *byť* v prvej osobe: „*Priglasъ jesmb svętomu jevangeliju.*“⁵² V rukopise ide o zmenu len jedinej grafémy a zodpovedajúcej hlásky – „t“ (3. osoba) sa mení na „m“ (1. osoba). V tomto prípade uplatnenie ktoréhokoľvek variantu (teda s „t“ i „m“) dáva reálny tvar slovesa *byti*.⁵³ Pri preferencii jedného z nich sa vylučuje ten, ktorý vytvára menej pravdepodobnú konštrukciu tejto izolovanej vety. Obe sú však pravdepodobné. Podľa Nahtigala treba dať prednosť variantu *jesmb* pred *jestb*, lebo takáto zmena je vraj zo psychologického hľadiska možná, ale opačná nie.⁵⁴ Pokiaľ ide o rukopisy, vo výraze *jestb* sa vo všetkých pravidelne nachádza koncový mäkký jer.

V Hilferdingovom rukopise nie je tretia osoba explicitne vyjadrená, lebo existenciálne sloveso je v ňom skrátene titlou, koniec slova je vynechaný. V riadku je len prvá časť slova „je“ a pod titlou je nadriadkové „s“.⁵⁵ Tretia osoba sa však dá vydedukovať z ďalších použití rovnakého skráteneho výrazu v tomto rukopise, pri ktorých je z kontextu zrejmá tretia osoba: „*svętb bo jestb v semu miru*“, „*darb Božij desnyje česti jestb*“, „*se jestb darb*“. Skrátene výrazy tu dopĺňam s mäkkým jerom podľa jediného výskytu tohto tvaru v plnej forme „*jestb*“ v Hilferdingovom rukopise: „*darb bo sb ot Boga darb jestb.*“⁵⁶ V Chludovovom rukopise sa existenciálne sloveso úplne eliduje: „*Proglasbije svętago jevangelija.*“⁵⁷ Substantívum tu splynulo so slovesným tvarom „je“ a vzniklo akoby neutrum (*proglasie*). Ako vidno z rukopisov, aj prvé slovo textu Proglas sa vyskytuje vo variantných podobách: *Proglasb* v Chilendarskom⁵⁸ a Hilferdingovom rukopise,⁵⁹ *Proglasbije* v Chludovovom rukopise⁶⁰ a v Trojickom rukopise

⁵² Porov. Nahtigal, c. d., s. 79.

⁵³ Porov. *Staroslavjanskij slovar'*, (po rukopisjam X-XI vekov). Red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Bláhová. Moskva: Russkij jazyk, 1994, s. 103.

⁵⁴ „Varianti Troick. *jesmb* je dati prednost, ker je psihološko le izprememba v *jestb* mo-goča, ne pa obratno“ (Nahtigal, c. d., s. 97).

⁵⁵ In: Sobolevskij, c. d., s. 19.

⁵⁶ Tamže, s. 19 – 20.

⁵⁷ In: POPOV, Andrej N.: *Opisanie rukopisej i katalog knig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Chludova*. Moskva, 1872, s. 12 – 13. Dostupné na stiahnutie na stránke: http://byzantinorossica.org.ru/PS_Catalogues.html [cit. 1. 3. 2015], s. 12.

⁵⁸ Porov. in: Nahtigal, c. d., s. 81.

⁵⁹ In: Sobolevskij, c. d., s. 19.

⁶⁰ In: Popov, c. d., s. 12. Porov. aj Nahtigal, c. d., s. 81.

sa nachádza tento výraz v podobe *Priglasъ*,⁶¹ ktorú Nahtigal považuje za očividne neskorší variant.⁶² Pokiaľ ide o výrazy *Priglasъ* a *Proglasъ*, staroslovienske sloveso *priglasiti* znamená privolať, zavolať⁶³, kým *proglasiti* 1. predpovedať, 2. predspevať.⁶⁴

Odlišnosť prekladu Jána Stanislava od neskorších slovenských prekladov tkvie v tom, že J. Stanislav nevychádzal z Nahtigalovej rekonštrukcie, ale z Chilendarského rukopisu, ako to vidieť aj z prvého, autoreferenčného verša s existenciálnym slovesom v 3. osobe: „*Toto je prívět k svätému evanjeliu*“ na rozdiel od ostatných slovenských prekladov, ale aj z iných ukazovateľov.⁶⁵

Zámena jedinej grafémy „t“ (3. osoba) v existenciálnom slovese v Chilendarskom rukopise na „m“ (1. osoba) v Trojickom rukopise vznikla s najväčšou pravdepodobnosťou ako pisárska chyba. Cyrilské litery pre „t“ a „m“ sú v manuskriptoch za istých okolností veľmi podobné, vidieť to aj na neskorších rukopisoch. V najmladšom Trojickom rukopise sa nachádza viacero evidentných pisárskych chýb, napr. anaforický výraz *dar* je v 10. verši Nahtigalovho prepisu uvedený nesprávne bez koncového zadného jeru, pričom hneď v nasledujúcom 11. a 12. verši je v správnej podobe, teda s tvrdým jerom: *darъ*.⁶⁶ Prirodzene, pisárske chyby sú aj v srbských rukopisoch. Tak napr. v Chilendarskom aj Chludovovom rukopise chyba dokonca v nadpise litera „n“ v Konštantínovom mene „*Blaženago učitelja našego Kostantina Filosofa slovo*“. Alebo vo faksimile Chilendarského rukopisu je „*darъ bo jestъ ot Boga sv dlnъ*“ namiesto „*darъ*“, čo je spôsobené tým, že grafémy „a“ a „l“ sú v cyrilike podobné.⁶⁷ Aj pre rekonštrukciu Proglasu teda zjavne platí to, čo Zoe Hauptová konštatuje o rekonštrukcii štvorevanjelia: „Stanovení původnosti lexikálních variant je tedy závislé na subjektivním rozhodnutí editora a vzniká otázka, zda vůbec rekonstruované cyrilometodějské znění evangelního překladu může odpovídat podobě předpokládaného archetypu po lexikální, eventuálně i morfologické a syntaktické stránce, nemluvě o hláskosloví a pravopisu.“⁶⁸ Rekonštruk-

⁶¹ Porov. in: Nahtigal, c. d., s. 79.

⁶² Porov. Nahtigal, c. d., s. 97.

⁶³ Porov. *Staroslavjanskij slovar'*, s. 501.

⁶⁴ Porov. tamže, s. 519.

⁶⁵ Podrobnejšie pozri v podkapitole 7.1 Preklad Jána Stanislava.

⁶⁶ Porov. Nahtigal, c. d., s. 79.

⁶⁷ Rovnaká chyba sa nachádza aj v Nahtigalovom prepise Chilendarského rukopisu na s. 82. V 26. verši sa uvádza „*saovo*“, hoci v 25. aj 27. verši je správne „*slovo*“.

⁶⁸ HAUPTOVÁ, Zoe: K problému rekonstrukce staroslověnských textů. In: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, roč. 67, 1998, sešit 1 – 2, s. 6.

cia je hypotetický text, predstavuje len onú podobu, ktorá vznikla v súlade s teóriou pravdepodobnosti ako najpravdepodobnejšia podoba, a teda optimálna. Zhrňme argumenty pre jednotlivé verzie.

Z chronologického hľadiska sloveso z prvého „verša“ Proglasu by malo byť – v súlade so staršími rukopismi – v tretej osobe. Ďalším argumentom pre zachovanie tretej osoby je tradícia. Z. Hauptová o tom hovorí, že „z historickej situácie vzniku staroslovenského jazyka vyplýva, že sám tento jazyk i jím napsaná literatúra podléhaly vzoru byzantskej cirkevnej kultúry a písomníctví“.⁶⁹ Byzantská kultúra a literatúra v sebe zlučuje kresťanstvo s antikou.⁷⁰ Veľa diel byzantskej literatúry sa však nezachovalo, ako uvádza aj spomínaná autorka: „Kdybychom měli úplnější přehled o byzantském písomníctví, leccos ze staroslovenské tvorby by se možná zdálo méně originální.“⁷¹ Tu možno aplikovať tradíciu začiatku literárnych diel uvádzaných informáciou o obsahu knihy s autorreferenčnou formulou „*toto je/sú*“. Forma je známa z biblickej literatúry. Biblia bola pre zostavovateľa Proglasu autoritatívna, a tým aj vzorová kniha, takže biblické formuly museli poznačiť aj jeho štylizáčne postupy. Kniha Exodus sa začína takto: „*Toto sú mená Izraelových synov, ktorí prišli do Egypta s Jakubom*“, Kniha Deuteronomium: „*Toto sú slová, ktoré povedal Mojžiš celému Izraelu na púšti za Jordánom...*“, Kniha proroka Barucha: „*Toto je znenie knihy, ktorú písal Baruch, syn Nériho...*“ Pravda, v biblickej literatúre je úvodná formula „*toto je/sú*“ zväčša elidovaná (ako v Chludovovom rukopise Proglasu). Tak je to v Knihe prísloví: (toto sú) „*Príslovia Šalamúna, syna Dávidovho, kráľa izraelského*“, v Knihe Kazateľ: (toto sú) „*Úvahy Dávidovho syna Kazateľa, kráľa nad Jeruzalemom*“, v Piesni piesní: (toto je) „*Veľpieseň od Šalamúna*“, v Knihe proroka Izaiáša: (toto je) „*Videnie Izaiáša, syna Amosovho, ktoré videl o Júdsku a Jeruzaleme v dňoch Oziáša, Joatama, Achaza a Ezechiáša, kráľov Júdska*“, v Knihe proroka Jeremiáša: (toto sú) „*Reči Jeremiáša, syna Helkiášovho...*“, v Knihe proroka Micheáša: (toto je) „*Slovo Pánovo, ktoré prehovoril k Micheášovi z Morasti...*“, v Knihe proroka Nahuma: (toto je) „*Výrok nad Ninive. Kniha videnia Nahuma z Elkoša*“, v Knihe proroka Habakuka: (toto je) „*Výrok, ktorý dostal vo videní prorok Habakuk*“, v Knihe proroka Sofoniáša: (toto je) „*Slovo, ktoré Pán prehovoril k Sofoniášovi...*“ a v Knihe proroka Malachiáša: (toto je) „*Výrok. Pánovo slovo Izraelu prostredníctvom Malachiáša...*“

⁶⁹ HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradice ve velkomoravském písomníctví, s. 140.

⁷⁰ Porov. tamže, s. 140 – 141. Porov. aj DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 1990, s. 38.

⁷¹ Hauptová, Antické tradice..., s. 140.

Biblická tradícia hrá v Konštantínovom myslení a vzdelaní vzhľadom na jeho inklináciu k mníštvu, ale aj na jeho preklady biblických textov nepochybne veľkú úlohu.⁷²

---

⁷² Sebareferenčná úvodná formula „toto je“ je známa aj z postmoderných textov, reagujúcich na stredovekú literárnu tradíciu, napr. „*Toto je viazaná reč básnického prejavu*“ (MACSOVSZKY, Peter: *Strach z utópie*. Banská Bystrica: Drewo a srd, 2000, s. 7).

2. CHARAKTERISTIKY FORMY TEXTU

V tejto kapitole sa zaoberáme doteraz publikovanými a rozšírenými predstavami o Proglase – či ide o báseň, akým veršovým systémom by mala byť písaná, či je to text určený na spev alebo či ide o hymnus.

2.1 (Ne)básnickosť textu

V spomenutých citátoch od J. Zambora „Pauliny s Viliamom Turčánym v názve básne ponechávajú slovo *Proglas*“⁷³ a S. Šmatláka „Myslíme tu na starosloviensku báseň známu pod názvom *Proglas*“⁷⁴ sa Proglas považuje za báseň.

Je to názor, ktorý na Slovensku prevláda: „Prekladom sa nielenže naše písomníctvo začína, ale sa ním aj samo inšpiruje k prvej pôvodnej slovenskej a slovanskej básni, k PROGLASU, ku skutočnému básnickému klenotu, nemajúcemu obdobu v ľudových jazykoch vtedajšej Európy“ (V. Turčány).⁷⁵ Aj ďalší autori zdôrazňujú, že Proglas je jednou z najstarších slovanských básnických skladieb: „Toto dielo patrí medzi najstaršie dochované slovanské básnické skladby“ (E. Pauliny)⁷⁶ alebo že je to prvá slovanská báseň: „Proglas (Predslov k svätému Evanjeliu) je veršovaný predslov k prekladu evanjelia. (...) Proglas predstavuje prvú slovanskú báseň (astrofická, 110-veršová báseň)“ (J. Minárik).⁷⁷ Inde sa toto konštatovanie zužuje na prvú veľkomoravskú básnickú skladbu: „Je to prvá básnická skladba zachovaná z veľkomoravského obdobia (...) Konštantínov Proglas je básnická skladba vynikajúca z formálnej i obsahovej stránky“ (K. Habovštiaková – E. Krošláková).⁷⁸ Z. Kákošová si všima obsahovú stránku (výkladový slohový postup ako v traktáte), ale súhrnne konštatuje:

⁷³ Zambor, c. d., s. 15.

⁷⁴ Šmatlák, c. d., s. 90.

⁷⁵ TURČÁNY, Viliam: Tabule s Proglasom. In: *Literárny týždenník*, č. 27, 1994, s. 3.

⁷⁶ Pauliny, c. d., s. 126.

⁷⁷ MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN, 1977, s. 118 – 119.

⁷⁸ Habovštiaková – Krošláková, c. d., s. 81.

je, že je to báseň: „Proglas nie je len básnickým predhovorom k prekladu Štvorevanjelia, s čím súvisí jeho traktátovo výkladový charakter, ale je to báseň so všetkým, čo k tomu patrí. S obraznosťou, s relatívnym subjektívnym zaujatím nielen objektívne argumentuje, ale veľmi subjektívne presviedča adresáta, čo sa deje vyspelou veršovou formou a sugestívnymi výrazovými prostriedkami...“⁷⁹ T. Križka tvrdí, že sám Konštantín Cyril zaradil Proglas na úvod svojho prekladu evanjelií, čím automaticky vylučuje mienky o neskoršom autorstve: „sv. Cyril (...) na úvod prekladu evanjelií predradil práve veršovanú skladbu Proglas (...) ide o veršované umelecké dielo.“⁸⁰ M. Kerulová tento text označuje za vrchol Konštantínovej básnickej tvorby: „Vrchol Konštantínovej básnickej tvorby reprezentuje Proglas z druhej polovice 9. storočia – Predslov k svätému Evanjeliu, presnejšie k prekladu Evanjelia.“⁸¹ Aj inde sa Proglas označuje za jedinečnú báseň: „Veď Konštantín Filozof vo svojej unikátnej básni vyslovil mnohé o kultúrnej úrovni a atmosfére spoločenstva...“ (E. Fordinálová)⁸² alebo za básnickú skladbu s vysokou umeleckou hodnotou: „Bližší rozbor textu ukázal, že má zvláštny rytmický charakter a že skutočne ide o poetický text – báseň. Navyše sa potvrdilo, že ide o básnickú skladbu s vysokou umeleckou hodnotou...“ (Matúš Kučera).⁸³

Peter Ratkoš bližšie, hoci s istým odstupom, charakterizoval Proglas ako príležitostnú báseň: „Úvodnú báseň k evanjeliu Proglas’ svätému evangeliju, čo má byť príležitostnou skladbou Konštantína pri zostavovaní staroslovienskeho prekladu.“ Uviedol, že „kritický text básne vydal R. Nahtigal.“⁸⁴

⁷⁹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. – 18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 19.

⁸⁰ KRIŽKA, Teodor: Lebo sú bez kníh nahé všetky národy alebo Nedajú sa písať slová na vodu. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013, s. 44.

⁸¹ KERULOVÁ, Marta: Duchovno-kultúrna dimenzia diela Cyrila a Metoda. In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmirovce. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 127.

⁸² FORDINÁLOVÁ, Eva: *Staršia slovenská literatúra*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009. Dostupné na stiahnutie: <http://pdf.truni.sk/veda-vyskum?e-kniznica> [cit. 1. 3. 2015], s. 6.

⁸³ KUČERA, Matúš: „Panónske legendy“. Zo života Konštantína – sv. Cyrila a sv. Metoda. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*, 2013, s. 57.

⁸⁴ Porov. RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. opravené a rozšírené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 15.

V. Turčány označuje Proglas elatívom *vel'báseň*. V článku *Vel'báseň storočia* sa o nej vyjadruje ako o veľdiele, veľkolepej básnickej skladbe a „veľbásni“ 9. storočia, pričom za „veľbáseň“ 20. storočia považuje Nezvalovho Edisona. Zo žánrového označenia „veľbáseň“ analogicky utvára pomenovanie figúry „veľkoparonomázia“. Proglas podľa neho obsahuje „veľkoparonomázie“, napr. Slovo – Slovieni.⁸⁵ Tento článok bez časti o Edisonovi sa dostal aj do knihy *Proglas* z roku 2004,⁸⁶ ktorá sa začína takto: „Vel'báseň, súmerateľná s najdokonalejšími skladbami sveta.“⁸⁷

Mýtizujúce označenie *vel'báseň* sa ujalo najmä mimo akademickej sféry, v publicistike, porov. článok *Vel'báseň Proglas čítali v kostole* od M. M. Štefkovej alebo *Proglas – vel'báseň storočia a jej „literárnosť“ pre 21. storočie* od M. Grupača. Výraz *vel'báseň* od V. Turčányho preberá Alexander Halvoník na webstránke Literárneho informačného centra: „Proglas, podľa nespochybniteľne úprimného vyznania gurmána starodávnych literárnych pôžitkov Viliama Turčányho, jeden z najkrajších klenotov svetovej spisby, vel'báseň ‚súmerateľná s najdokonalejšími básnickými skladbami sveta‘.“⁸⁸ Rovnako v pozvánke Literárneho múzea na prezentáciu knihy *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*, ktorá vyšla roku 2013 v Slovenskej národnej knižnici, sa Proglas označuje za veľbáseň: „Publikácia prezentuje veľbáseň Proglas v staroslovanskom, slovenskom a macedónskom jazyku.“⁸⁹ Tento výraz sa uplatnil aj v článku o tejto knihe: „Veľbáseň PROGLAS v pôvodnej staroslovienčine, slovenčine a v macedónčine pripravil zostavovateľ Stojan Lekoski...“⁹⁰ ako aj v informácii o jej prezentácii: „Prezentácia publikácie z dielne Slovenskej národnej knižnice, prezentujúcej veľbáseň Proglas v sta-

⁸⁵ Všetko porov. TURČÁNY, V.: *Vel'báseň storočia*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/turcany-9.htm> [cit. 1. 3. 2015].

⁸⁶ *Proglas. Foreword*. Zost. A. Fischerová. Bratislava: Perfekt, 2004, s. 50.

⁸⁷ Tamže, s. 5. Rovnako, ibaže bez čiarky, sa začína aj vydanie z roku 2013 z toho istého vydavateľstva, s. 5.

⁸⁸ Dostupné online: <http://www.litcentrum.sk/recenzie/proglas> [cit. 1. 3. 2015].

⁸⁹ Táto pozvánka vo formáte .pdf sa nachádza na webstránke http://www.nocka.sk/isocdata/rka/podujatie/00/00/00006074/2013_15_Proglas_publikacia_pozvanka_A5.pdf [cit. 1. 3. 2015].

⁹⁰ ŠTEFKOVÁ, Miriam Michaela: *Slovenská národná knižnica prezentovala PROGLAS v Macedónsku*. Dostupné online: <https://www.turieonline.sk/aktualne/item/914-slovenska-narodna-kniznica-prezentovala-proglas-v-macedonsku> [cit. 1. 3. 2015] aj v tlačovej správe TASR SNK *prezentovala v macedónskom Skopje knihu Proglas* zo 4. novembra 2013. Dostupné online: <http://skolskyservis.teraz.sk/volny-cas/snk-proglas/6051-clanok.html> [cit. 1. 3. 2015].

roslovanskom, slovenskom a macedónskom jazyku.⁹¹ Spojenie „veľbáseň storočia“ prevzala aj RTVS: „Proglas spojil národy, dal im písmo a hoci je iba predslovom ku Svätému písmu, môžeme ho právom označiť ako veľbáseň storočia.“⁹²

Analogicky k výrazu *veľbáseň* T. Križka pomenúva Proglas ako *veľpieseň*: „Pôvodný záznam Proglasu, tejto stodesaťveršovej veľpiesne s jednotlivými dvanásťslabičnými veršami...“⁹³ Týmto pomenovaním dáva Proglas do súvisu s biblickou knihou *Pieseň piesní* alebo *Veľpieseň* (hebrejský názov má elatívny význam), ktorá sa pripisuje Šalmúnovi. Aj v *Živote Konštantína Cyrila* je na viacerých miestach postava Konštantína Filozofa modelovaná podľa biblickej postavy Šalamúna.

Iba zriedkavo sa u nás podrobnejšie informuje o problematike určenia žánru tohto textu: „Za prvé, jedinečné a skutočne literárne dielo veľkomoravskej literatúry možno považovať báseň Proglas – Predsiev k svätému evanjeliu (...) Báseň vysvetľuje veľkosť a význam kresťanstva (...) Dlh o sa uvažovalo o forme tejto básne a dodnes ju viacerí odborníci považujú skôr za rytmizovanú prózu“ (E. Tkáčiková).⁹⁴

Aj S. Šmatlák uvádza, že Proglas sa spočiatku považoval za prózu: „Proglas sa spočiatku pretláčal ako próza (v stredovekých rukopisoch sa básnické texty často zapisovali bez členenia na veršové úseky), až roku 1908 Jordan Ivanov a po ňom ďalší bádatelia zistili rytmický a veršový charakter jeho textu.“⁹⁵ V. Turčány vypočítal, že Proglas sa za prózu považoval polstoročie od jeho objavenia: „Že pri PROGLASE od tohože KONŠTANTÍNA FILOZOFA nejde o prózu, na to prišli vedci až o POLSTOROČIE neskôr (roku 1908, Jordan Ivanov)...“⁹⁶ Rovnako E. Fordinálová uvádza, že Proglas sa spočiatku považoval za prózu a až Jordan Ivanov zistil jeho rytmický a veršový charakter: „Text Proglasu sa prepisoval ako próza až po začiatok nášho storočia (objavil ho roku 1858 A. F. Hilferding

⁹¹ Dostupné online: <http://www.zhmao.sk/dekd/katalog-podujati/zobraz-podujatie/265-snk-literarne-muzeum.html> [cit. 1. 3. 2015].

⁹² *Proglas*. 5. 7. 2014. Dostupné online: <http://www.rtvs.sk/televizia/program/3439/4209> [cit. 1. 3. 2015].

⁹³ Križka, c. d., s. 45.

⁹⁴ TKÁČIKOVÁ, Eva: Literárna kultúra na stredovekom Slovensku. In: SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin: Matica slovenská a Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 18.

⁹⁵ Šmatlák, c. d., s. 91.

⁹⁶ TURČÁNY, Viliam: *Veľbáseň storočia*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/turcany-9.htm> [cit. 1. 3. 2015]. Takmer totožná formulácia (bez informácie o autorovi) sa nachádza v knihe *Proglas*. *Foreword* z r. 2004, s. 50.

na starom srbskom pergamente) – až roku 1908 zistil Jordan Ivanov jeho rytmický a veršový charakter.⁹⁷

Tvrdenie, že Jordan Ivanov prvý zistil rytmický a veršový charakter Proglasu, uvádzajú aj ďalší autori: „Odkedy však (v roku 1908) bulharský bádateľ Jordan Ivanov zistil, že tento text má veršové členenie...“ (L. Feldek),⁹⁸ „Už sám fakt, že ide o veršované umelecké dielo, ako znamenal Jordan Ivanov už roku 1908...“ (T. Križka).⁹⁹ Konštatovania o považovaní Proglasu za prózu až po objav Jordana Ivanova sú pravdepodobne inšpirované vyjadrením českého slavistu J. Vašicu: „Zprvu byl Proglas přetiskován jako próza, až teprve r. 1908 Jordan Ivanov a po něm jiní zdůraznili jeho rytmickou povahu.“¹⁰⁰

Jordan Ivanov r. 1908 skutočne rozdelil text Chilendarského rukopisu podľa interpunkcie do veršov.¹⁰¹ No už pred ním A. I. Sobolevskij r. 1884 v článku *Stichotvorenije Konstantina Bolgarskogo* uviedol, že Abecedná modlitba rovnako ako Proglas vykazujú dvanásťslabičník s cezúrou po 5. slabike.¹⁰²

2.2 Hypotetické verzologické analýzy

V tejto podkapitole sa zaoberáme domnelým veršovým systémom Proglasu – ak by malo ísť o básň, akým veršovým systémom je napísaná? S tým súvisí aj otázka počtu veršov textu.

2.2.1 Domnelý veršový systém

Hoci dominuje presvedčenie, že Proglas je básň, zhoda nevládne vo vyjadreniach o jej verzologickom systéme. Viliam Turčány ho označuje za

⁹⁷ Fordinálová, c. d., s. 21.

⁹⁸ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 37. Rovnako aj in: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 71 a FELDEK, L.: *Prečo rýmovaný Proglas?* Dostupné online: http://www.casopis-tvorba.sk/t103a_text.htm [cit. 1. 3. 2015].

⁹⁹ Križka, c. d., s. 44.

¹⁰⁰ Vašica, 1966, s. 27; 1996, s. 37.

¹⁰¹ Porov. Nahtigal, c. d., s. 77; Sobolevskij, c. d., s. 19.

¹⁰² In: *Russkij filologičeskij vestnik*. Zv. XII, Varšava, 1884, s. 313 a n. Porov. aj Sobolevskij, c. d., s. 19; Hauptová, *Antické tradice...*, s. 151, 158 a HAUPTOVÁ, Zoe: *Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder*. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 335 a 355.

časomerný verš, konkrétne jambický trimeter: „Trimeter, verš gréckej drámy, v ktorom je Proglas zložený, sa skladá totiž z dvanástich slabík,¹⁰³ no na tej istej strane iba za jeho nápodobu: „Proglas sa skladá zo 110 veršov, v absolútnej väčšine dvanásťslabičných a nerýmovaných, s polveršovou prestávkou prevažne po piatej, zriedkavejšie po siedmej slabike... (...) Verše Proglasu napodobňujú tzv. trimeter jambický“.¹⁰⁴ Sylabickú nápodobu konštatuje V. Turčány aj ďalej: „Filozofova sylabická (iba slabičná) nápodoba trimetra jambického (počítajú sa v ňom iba slabiky, i keď s prihliadaním na uvádzanú polveršovú prestávku po piatej či siedmej slabike), ktorý v antických drámach bol veršom časomerným...“¹⁰⁵ Tohto svojho teoretického konštatovania sa však nedrží vo svojej básnickej praxi. Jeho prebásnenie Proglasu nie je sylabické, ale sylabotonicke (pravidelný jambický dvanásťslabičník),¹⁰⁶ ako sa do súčasnej slovenčiny zvyčajne prekladá časomerná poézia (samozrejme, okrem sylabotonickej poézie). Pri jeho prebásnení je teda pokladaným veršovým systémom Proglasu časomerný (alebo sylabotonický) jamb.

Presvedčenie o jambickom trimetri od V. Turčányho preberá Teodor Križka: „Pôvodný záznam Proglasu, tejto stodesaťveršovej veľpiesne s jednotlivými dvanásťslabičnými veršami, pričom každý verš predstavuje tzv. trimeter čiže trojmieru, tri dvojstopy, z ktorých každá má dve slabiky, (...) bol objavený roku 1858...“¹⁰⁷ Turčányho názor reprodukuje aj E. Tkáčiková: „Zásluhou V. Turčányho, ktorý sa usiloval o jej verzologický rozbor i o čo najadekvátnejší preklad do modernej slovenčiny, sa ustálil názor, že ide o básň písanú 12-slabičným veršom s pravidelnou prestávkou po 5., niekedy po 7. slabike. Podľa Turčányho hypotézy bol text Proglasu vytvorený trimetrom jambickým, teda básnickým metrom vo vysokých žánroch gréckej literatúry.“¹⁰⁸ Eugen Pauliny sa explicitne

¹⁰³ In: *Proglas*, 1998, s. 44.

¹⁰⁴ In: *Proglas*, 1998, s. 44. Rovnako aj in: *Proglas*, 1998, s. 44 a *Proglas. Foreword*, 2004, s. 49.

¹⁰⁵ In: *Proglas*, 1998, s. 53 – 54.

¹⁰⁶ Z porovnania jednotlivých verzíí vyplýva, že V. Turčány dvanásťslabičník postupne spravideľňuje. Vo vydaní in: Pauliny, c. d., s. 130 – 133 sa ešte nachádzajú tri jedenásťslabičníky, ale v poslednom prebásnení z r. 2011 in: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 9 – 13 je už pravidelný dvanásťslabičník. V tomto poslednom prebásnení sa pre prehľadnosť mení stichický verš na strofický so strofami s nepravidelným počtom veršov: 5, 3, 5, 5, 3, 3, 3, 7, 13, 3, 6, 3, 1, 4, 5, 2, 4, 6, 4, 13, 4 a 1 (záverečné *Amen*).

¹⁰⁷ Križka, c. d., s. 45.

¹⁰⁸ Tkáčiková, c. d., s. 18.

nevyjadruje o jambickom trimetri, ale o stopovej organizácii, resp. medzistopovom predele: „Táto skladba, zložená v dvanásťslabičnom verši s pravidelným medzistopovým predelom po piatej slabike, z obsahovej stránky je pozoruhodná tým, že je vášnivým a patetickým chválospevom na slovanský preklad Písma.“¹⁰⁹

Aj E. Fordinálová konštatuje prítomnosť časomerného jambického trimetra: „Ťažko možno predpokladať, že by Konštantín Filozof tvoril verše plné vzletného ducha /umocneného navyše rytmicky – použitím gréckeho jambického trimetra/ pre nevzdelaných, nekultivovaných barbarov“,¹¹⁰ no o tri strany ďalej cezúru zamieňa za dierézu: „Ide o 12-slabičný verš s dierézou po piatej slabike, zriedkavejšie po šiestej či siedmej.“¹¹¹ Jambický trimeter sa skladá zo šiestich jambov, teda je dvanásťslabičný. Keďže jamb je dvojslabičná stopa, po nepárnej slabike v jambickom trimetri môže byť len cezúra čiže medzislovný predel uprostred stopy. Dieréza čiže medzislovný predel medzi dvoma stopami v ňom môže byť výlučne po párnej slabike.

Iní autori označujú veršový systém Proglasu za sylabický, pričom ho považujú za dvanásťslabičník: „Verš básne je sylabický, spravidla dvanásťslabičný (v odpisoch sú výnimočne aj jedenásťslabičné a trinásťslabičné verše), pričom po piatej slabike (zriedkavejšie po siedmej a výnimočne aj po šiestej slabike) býva medzislovný predel. (...) Vyznačuje sa silnou tendenciou k paralelizmu vetného a veršového členenia (hranice syntaktických celkov bývajú súčasne hranicami veršových celkov, niet takmer presahov) a k prízvučnej veršovej klauzule (záveru), ktorá je obyčajne paroxytonická (prízvuk na predposlednej slabike). Starosloviensky dvanásťslabičný verš je základnou veršovou formou veľkomoravskej poézie. Napodobňuje byzantský dvanásťslabičný verš, ktorý je adaptáciou antického jambického trimetra (šesťstopového verša)“ (J. Minárik).¹¹² Súčasnú objasnenosť veršového systému Proglasu konštatuje S. Šmatlák: „Dnes je už veršová štruktúra Proglasu objasnená: je to dvanásťslabičný verš s prestávkou po piatej, zriedkavejšie po siedmej a výnimočne aj po šiestej slabike. Z metrického hľadiska ide o verš slabičný, pre ktorý je záväzný iba počet slabík, bez ohľadu na ich prízvučnosť či kvantitu.“¹¹³ V tomto vyjadrení S. Šmatláka cítiť inšpiráciu od J. Vašicu: „Proglas je

¹⁰⁹ Pauliny, c. d., s. 126.

¹¹⁰ Fordinálová, c. d., s. 18.

¹¹¹ Tamže, s. 21.

¹¹² Minárik, c. d., s. 119 – 120.

¹¹³ Šmatlák, c. d., s. 91.

psán dvanásťslabičným veršom s césurou (prerývkou) po páté nebo řidčeji po sedmé, zcela výjimečne i po šesté slabice. Jde tu o pouhý sylabizmus, který jen počítá slabiky a neohlíží se na přízvuk a kvantitu slov.“¹¹⁴ O dvanásťslabičníku je presvedčená aj M. Keruľová: „Ide o astrofickú 110-veršovú báseň so sylabickým dvanásťslabičným veršom.“¹¹⁵

Ján Zambor vyvracia mienku V. Turčányho o Proglase ako jambickom trimetri: „Turčány ho spája s gréckym jambickým trimetrom. Ten však v skutočnosti jestvoval iba ako pozadie tohto verša. (...) Proglas je napísaný sylabickým dvanásťslabičným veršom s prestávkou po piatej a niekedy po siedmej slabike (výnimiek je málo)“.¹¹⁶ Napriek tomu, že pôvodný rukopis Proglasu sa nezachoval, J. Zambor hovorí o „sylabickom origináli Proglasu“, označuje zaň však Nahtigalovu rekonštrukciu: „V sylabickom origináli *Proglasu* má polveršová prestávka výraznejšiu rytmickú funkciu ako v sylabotonicom preklade V. Turčányho.“¹¹⁷ Tieto konštatovania o sylabickosti mu nebránia v tom, že ani jeho prebásnenie nie je sylabické, ale je sylabotonicé, s jambickou tendenciou a pravidelným dvanásťslabičným, hoci konštatuje istú „uvoľnenosť“ v jambickom metrickom pôdoryse.¹¹⁸

Podobne protirečivo postupuje aj L. Feldek. Aj on konštatuje, že v Proglase sa uplatňuje dvanásťslabičný sylabický verš, ktorý považuje za nápodobu časomerného jambického trimetra: „Odkiaľ si priniesol svoj sylabický dvanásťslabičný verš Konštantín Filozof? Bezpochyby sa inšpiroval veršom starogréckej drámy. V tej fungoval síce dvanásťslabičnik ako časomerný jambický trimeter, no aj z vlastnej prekladateľskej skúsenosti viem, že nie sú nijaké problémy s jeho sylabickou, a dnes už najmä sylabotonicou imitáciou.“¹¹⁹ Hoci teda L. Feldek vidí v Konštantínovom Proglase sylabický verš, jeho paralela Proglasu je sylabotonicá.

Starosloviensky text Proglasu, ktorý je u nás najrozšírenejší dnes, je rekonštrukciou slovinského jazykovedca a slavistu Rajka Nahtigala z r. 1943. Nahtigal sa usiloval Abecednú modlitbu rovnako ako Proglas zrekonštruovať tak, aby mu vznikol 12-slabičný verš s cezúrou po 5. alebo 7. slabike, pričom cezúru pravidelne vyznačuje. Nazdával sa totiž, že

¹¹⁴ Vašica, 1996, s. 38.

¹¹⁵ Keruľová, c. d., s. 127.

¹¹⁶ Zambor, c. d., s. 26.

¹¹⁷ Tamže, s. 27.

¹¹⁸ Podrobnejšie pozri v podkapitole 7.2 Ostatné preklady a prebásnenia do slovenčiny.

¹¹⁹ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 37. Rovnako aj in: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 71 – 72 a FELDEK, L.: *Prečo rýmovaný Proglas?* Dostupné online: http://www.casopis-tvorba.sk/t103a_text.htm [cit. 1. 3. 2015].

autorom oboch textov je pravdepodobne Konštantín Presbyter (nazývaný aj Preslavský alebo Bulharský).¹²⁰ Opieral sa pri tom o mienku A. I. Sobolevského, ktorý text zrekonštruoval ešte pred ním a podľa ktorého sa Abecedná modlitba aj Proglas vyznačujú dvanásťslabičným veršom s cezúrou po 5. slabike a ktorý ich autorstvo prisúdil Konštantínovi Preslavskému.¹²¹ Sobolevskij zrekonštruoval Proglas ako dvanásťslabičník s cezúrou po 5. slabike, iba v šiestich veršoch (z jeho 110 veršov vrátane záverečného *Amen*) je cezúra umiestnená inde: v jeho 33., 100. a 101. verši je po 7. slabike; v 105. a 108. verši po 9. slabike a v 88. verši je dieréza po 8. slabike.¹²²

Tento dvanásťslabičník sa považuje za odvodený od byzantského dvanásťslabičníka s cezúrou po 5. alebo 7. slabike, zaťaženeho paroxytonickou prízvučnou klauzulou¹²³ (neprízvučná 3. slabika od konca, prízvučná predposledná a neprízvučná posledná slabika čiže x x' x).¹²⁴ Ten je potomok jambického trimetra a vznikol po tom, ako gréčtina v 2. stor. stratila kvantitu (čiže nastávalo krátenie pôvodne dlhých samohlások a jednoslabičná výslovnosť dvojhlások)¹²⁵ aj polytonický prízvuk,¹²⁶ a tak sa v nej už ďalej nedala používať časomiera. Je teda optickou nápodobou časomieru a udržal sa najmä vďaka tomu, že neexistujúca kvantita sa v písme naďalej vyjadrovala.¹²⁷ V tomto období zanikli metrá s kolísavým počtom slabík (ako napr. hexameter, v ktorom počet slabík závisí od počtu spondejov nahrádzajúcich daktyly) a pretrvávali metrá s pevným počtom slabík (ako napr. jambický trimeter).¹²⁸ Tento byzantský dvanásťslabičník však nebol sylabický, ale bol sylabotonický, založený na slovnom prízvuku.¹²⁹

Pokiaľ ide o časomieru, v staroslovienčine sa nedala uplatniť, lebo kvantita v nej nemala fonologickú platnosť, t. j. neslúžila na rozlišova-

¹²⁰ Nahtigal, c. d., s. 89 – 93, porov. aj s. 148.

¹²¹ Porov. Sobolevskij, c. d., s. 18 – 19. Porov. aj Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 335.

¹²² Porov. Sobolevskij, c. d., s. 22 – 27. Sobolevskij sa tu medzi s. 23 a 24 pomýlil v číslovaní veršov, takže 36. verš čísluje ako 35. a všetky nasledujúce rovnako o verš menej.

¹²³ Porov. Hauptová, *Antická tradice...*, s. 151.

¹²⁴ Tamže, s. 143.

¹²⁵ Porov. Dostálová, c. d., s. 106. R. Dostálová tento jav situuje do doby helenistickej, čiže do obdobia po ťaženíach Alexandra Veľkého, t. j. najskôr do 4. stor.

¹²⁶ Hauptová, *Antická tradice...*, s. 143.

¹²⁷ Tamže.

¹²⁸ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 336 – 337.

¹²⁹ Porov. Dostálová, c. d., s. 106, Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 337 – 338.

nie slov a tvarov.¹³⁰ Okrem toho jambický trimeter spravidla neobsahuje enjambementy,¹³¹ no Nahtigalova rekonštrukcia Proglasu sa vyznačuje veršovým presahom v 17. verši „*Jeliko bo svoichrѣ dušb lěpot' / vidiťb*“, v 36. verši „*Kyj bol sluchrѣ, grombnajego t'ťbna / ne slyše*“ a v 63. verši „*tako duša vbsjaka opadajetb / žizni*“. Enjambementy sa v odpisoch nedajú určiť, keďže odpisy sú zapísané in continuo. No sloveso v 17. verši je vo všetkých rukopisoch skutočne oddelené od predchádzajúcej vety bodkou. Presah v 36. ani 63. verši Nahtigalovej rekonštrukcie nemá interpunkčnú oporu v rukopisoch. Nahtigal ho vytvoril preto, aby nenarušil svoj ideál dvanásťslabičníka. K prepisu do veršov sa ešte vrátíme.

Rukopisy však nevykazujú ani sylabický pôdorys. Nahtigalov prepis Chilendarského rukopisu do veršov obsahuje jeden 18-slabičník, šesť 14-slabičníkov, jedenásť 13-slabičníkov, štyridsaťosem 12-slabičníkov, dvadsaťsedem 11-slabičníkov, desať 10-slabičníkov, tri 9-slabičníky, dva 8-slabičníky a jeden 3-slabičník (záverečné *Aminb*).¹³² Jeho prepis Trojického rukopisu do veršov obsahuje osem 13-slabičníkov, štrnásť 12-slabičníkov, deväť 11-slabičníkov, osem 10-slabičníkov, dva 9-slabičníky a po jednom 8-slabičníku, 7-slabičníku a 3-slabičníku (záverečné *Aminb*).¹³³ Hilferdingov rukopis podľa posledného vydania A. I. Sobolevského (1910) a Chludovov rukopis, ako ho vydal A. Popov (1872), sú písané in continuo. Jednotlivé verše Nahtigalovej rekonštrukcie dôsledne nezodpovedajú interpunkcii v týchto rukopisoch. Bez ohľadu na to, či by sme tieto odpisy rozdelili podľa interpunkcie alebo na úseky podľa Nahtigalovej rekonštrukcie, nepreukazujú väčšiu pravidelnosť ako Nahtigalov prepis Chilendarského a Trojického rukopisu. Počet slabík v rukopisoch je teda kolísavý. Hoci dvanásťslabičníky prevládajú, nemožno hovoriť o pravidelnosti ani o izosylabizme. V niektorých prípadoch to možno vysvetliť ako chyby, ktoré vznikli pri odpisovaní textu, ale nie vo všetkých.¹³⁴ Z. Hauptová uvádza, že ešte v 12. aj 13. storočí kopisti verše skladieb dobre cítili a koniec verša a niekedy aj cezúry označovali bodkami.¹³⁵ Vidno to napr. na texte Abecednej modlitby, ktorý oproti odpisom Proglasu vykazuje pravidelnejšiu slabičnosť, ako aj miesto cezúry.¹³⁶ Bude to zaiste

¹³⁰ Porov. KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969, s. 185, Hauptová, c. d. 2, s. 148, 151.

¹³¹ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 337.

¹³² Porov. Nahtigal, c. d., s. 81 – 85.

¹³³ Porov. Nahtigal, c. d., s. 79 – 80.

¹³⁴ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 341.

¹³⁵ Hauptová, *Antická tradice...*, s. 151.

¹³⁶ Porov. tamže.

spôsobené tým, že Abecedná modlitba vznikla podľa vzoru abecedného akrostichu Gregora Naziánskeho *Gnómiko alfabéto*, ktorý bol napísaný jambickým trimetrom s cezúrou po 5. slabike a ktorý Konštantín Preslavský často citoval vo svojich homiletických dielach.¹³⁷

Nahtigal zrekonštruoval Proglas ako dvanásťslabičník, ale neuplatňuje sa úplne dôsledne. Jeho rekonštrukcia obsahuje dva trinásťslabičníky (1. a 35. verš) a po jednom jedenásťslabičníku (jeho 13. verš) a štrnásťslabičníku (101. verš).¹³⁸

Text veľkomoravského Proglasu nebol intencionálne písaný ako veršovaná skladba, ale ako útvar, v ktorom sa uplatňovala síce symetria, ale nie podľa metra, lež harmóniou slohu. Vytváranosť segmentov sa v rétorike dosahovala tzv. vetnou periódou.

Pokiaľ ide o prízvuky v starosloviencine, nevieme o nich veľa. P. Žigo uvádza, že „aj z vývinu jazyka je známe, že prízvukové pomery v starosloviencine boli iné, ako ich vnímame v súčasnom jazyku, menili sa pod vplyvom postupných zmien v hláskosloví a prízvuk v slovenčine sa v porovnaní s množstvom slovanských, najmä južnoslovanských a východoslovanských jazykov stabilizoval. Slovné prízvuky, prízvučnosť – neprízvučnosť slabík či predpôň v starosloviencine v porovnaní s dnešným slovenským jazykom boli úplne odlišné, preto aj porovnanie metrických systémov týchto dvoch jazykov je náročné“.¹³⁹

V rukopisoch ani v rekonštrukcii Proglasu sa teda nedá identifikovať paroxytonická prízvučná klauzula, ktorá by mala byť súčasťou nápodobu jambického trimetra. Ani podľa Nahtigalovej rekonštrukcie prízvukov text Proglasu nevykazuje prízvučnú pravidelnosť.¹⁴⁰ Zoe Hauptová v nej identifikovala tendenciu k štyrom, výnimočne piatim hlavným prízvukom v každom verši, pričom pri Abecednej modlitbe prízvuky podľa

¹³⁷ Porov. Hauptová, *Antická tradice...*, s. 153; Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 342 – 343. Abecedný akrostich *Gnómiko alfabéto* sa začína slovami „Archén apantón kai telos poiou Theon“ („‘ρχ’ν ‘πάντων κα’ τέλος ποιο’ Θεόν“, „Učič Boha začiatkom a koncom všetkého“).

¹³⁸ Porov. Nahtigal, c. d., s. 93 – 96.

¹³⁹ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 51. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 6, s. 324.

¹⁴⁰ Porov. Nahtigal, c. d., s. 115n. Nahtigal vo svojej rekonštrukcii prízvukov doplnil prízvuky: akút (ostrý prízvuk), gravis (ťažký alebo tupý prízvuk), circumflex (kamora, slúži na rozlišovanie tvarov plurálu a duálu od rovnakých tvarov v singulári); a prídychy, takisto aj prízvuk a prídych na prvej slabike slova. Prídych na prvej slabike slova mal delimitačnú funkciu, signalizoval začiatok nového slova.

nej pravdepodobne nehrajú rolu.¹⁴¹ Vывodzuje z toho záver, že Proglas a Abecednú modlitbu mohol, ale nemusel napísať ten istý autor.¹⁴²

2.2.2 Počet veršov?

A tu narážame na ďalšiu problematickú otázku, v ktorej vládne nejednotnosť. Je to počet veršov Proglasu. V daktorých novších textoch dejín staršej literatúry sa preto od uvádzania počtu veršov upúšťa (porov. Z. Kákošová,¹⁴³ E. Tkáčiková¹⁴⁴). Niektorí autori uvádzajú počet 110 veršov: „Proglas predstavuje prvú slovanskú báseň (astrofická, 110-veršová báseň)“ (J. Minárik),¹⁴⁵ „Ak si pozorne prečítame túto pomerne rozsiahlu skladbu (má 110 veršov)...“ (S. Šmatlák),¹⁴⁶ „Ide o astrofickú 110-veršovú báseň so sylabickým dvanásťslabičným veršom“ (M. Keruľová),¹⁴⁷ „Konštantínov Proglas, podľa Turčányho ‚prvá slovenská a slovanská báseň‘, ráta dovedna 110 dvanásťslabičných veršov“ (A. Halvoník).¹⁴⁸ Pozoruhodné je, že A. Halvoník uvádza toto tvrdenie v recenzii na vydanie Proglasu z r. 2004, v ktorom V. Turčány hovorí o počte 111 veršov: „Proglas sa skladá zo 110 veršov, v absolútnej väčšine dvanásťslabičných a nerýmovaných...“ a o niekoľko riadkov ďalej: „Stojedenástym veršom Proglasu je iba jediné slovo AM6n7 (Amen), znamenajúce ‚Nech je tak ‘“ (V. Turčány).¹⁴⁹

K stojedenástim veršom sa prikláňajú aj iné autorky: „Je to 111-veršová astrofická báseň s dvanásťslabičným veršom (v odpisoch sú výnimočne aj jedenásťslabičné a trinásťslabičné verše)“ (K. Habovštiaková – E. Krošláková),¹⁵⁰ „Úchvatná 111-veršová báseň s hlbokým filozofickým ponorom a s vysokým duchovným vzletom“ (E. Fordinállová).¹⁵¹ Bizarne znie tvrdenie, že počet 111 veršov bol zámer, aby sa vyjadrila oslava Bož-

¹⁴¹ Hauptová, *Antická tradice...*, s. 152; Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 343.

¹⁴² Porov. Hauptová, *Antická tradice...*, s. 154.

¹⁴³ Kákošová, c. d., s. 19.

¹⁴⁴ Tkáčiková, c. d., s. 18 – 19.

¹⁴⁵ Minárik, c. d., s. 119.

¹⁴⁶ Šmatlák, c. d., s. 91.

¹⁴⁷ Keruľová, c. d., s. 127.

¹⁴⁸ Dostupné online: <http://www.litcentrum.sk/recenzie/proglas> [cit. 1. 3. 2015].

¹⁴⁹ In: *Proglas. Foreword*, 2004, s. 49. Rovnako aj in: *Proglas*, 1996, s. 44 a *Proglas*, 1998, s. 44.

¹⁵⁰ Habovštiaková – Krošláková, c. d., s. 81.

¹⁵¹ Fordinállová, c. d., s. 8.

skej Trojice v troch jednotkách zapísaných číslicami – ako symbol jediného Boha v troch osobách „v Proglase je všetko podriadené symbolike a 111 sú tri jedničky tvoriace jeden celok = tri božské osoby, každá o sebe jednička, v jednom celku“.¹⁵² Rovnako kuriózne je aj tvrdenie, ktoré v trojke trimetra vidí znak božskej Trojice a v štvorke vytvorenej z dvoch dvojslabičných stôp znak kríža: „Pôvodný záznam Proglasu, tejto stodesaťveršovej veľpiesne s jednotlivými dvanásťslabičnými veršami, pričom každý verš predstavuje tzv. trimeter čiže trojmieru, tri dvojstopy, z ktorých každá má dve slabiky, teda v trojke znak Svätej Trojice a v štvorke znak Kríža či Ukrižovania, bol objavený roku 1858...“¹⁵³

Rozdielne počty veršov spôsobuje okolnosť, či sa záverečné „Amen“ počíta za samostatný verš. Azda najrozšírenejšia predstava o verši je, že to je „základná zvuková a rytmická jednotka básnického jazyka, graficky vyčleňovaná ako samostatný riadok veršového celku“.¹⁵⁴ Keďže však Proglas je v rukopisoch zapísaný in continuo, neobsahuje žiadne verše graficky vyčlenené do samostatných riadkov. Všetky tieto vyjadrenia sa týkajú počtu veršov Nahtigalovej rekonštrukcie, príp. jej prebásnení do slovenčiny. Nahtigalova rekonštrukcia alebo jej prebásnenia do slovenčiny majú 111 veršov. 111. verš tu tvorí potvrdzujúce slovo *Aminъ* (*Amen*), ktoré narúša pravidelnosť predchádzajúcich rytmometrických jednotiek, teda metrický impulz. Očakávané rytmometrické prvky sa v ňom neopakujú, čiže tento posledný verš a posledné slovo zvukovo signalizuje ukončenie veršového prejavu (namiesto očakávaného 12-slabičného verša text „utne“ v Nahtigalovej rekonštrukcii len 3-slabičný a v prebásnení do slovenčiny len 2-slabičný verš). Sklamanie z očakávaného sa vysvetľuje tak, že je ono bežným a legitímnym poetickým prostriedkom, ktorý narúša zvukovú monotónnosť veršového prejavu, preto tento posledný verš tvorí integrálnu súčasť básne, ktorú nemožno ani v počítaní veršov svojvoľne vynechať.¹⁵⁵

Pri počítaní veršov Proglasu (čiže textu, ktorý je v rukopisoch zapísaný in continuo) si však treba uvedomiť skutočnosť, že starosloviensky text Proglasu, ktorý je u nás najrozšírejší dnes, je len rekonštrukciou Rajka Nahtigala. Ide teda o fiktívny text.¹⁵⁶ Nahtigal porovnával najmä Chilan-

¹⁵² Tamže, s. 21.

¹⁵³ Križka, c. d., s. 45.

¹⁵⁴ ŠTRAUS, František: *Základy slovenskej verzológie*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003, s. 13.

¹⁵⁵ Porov. aj Fordinálová, c. d., s. 21: „v literatúre sa uvádza 110 veršov, ale záverečné a osobitne vyčlenené Amen zrejme treba chápať ako samostatný verš.“

¹⁵⁶ Porov. Hauptová, K problému rekonštrukcie..., s. 9.

darský rukopis (prevzal ho od J. Ivanova) s Trojickým rukopisom (prevzal ho od A. I. Sobolevského).¹⁵⁷ Za základ si zobral Chilandarský rukopis, do ktorého ako 5. verš doplnil úsek z Trojického rukopisu (v preklade V. Turčányho „*To v našom siedmom tisícročí stalo sa*“) a ako 53. verš výraz „*sb razumomъ*“¹⁵⁸ z Hilferdingovho rukopisu. Do svojej rekonštrukcie nezaradil spojenie „*se že jestъ darbъ*“,¹⁵⁹ ktoré sa nachádza vo všetkých srbských rukopisoch. 33. verš „*zakona knižbna duchovnago*“¹⁶⁰ upravil a vložil do svojej rekonštrukcie zo srbských rukopisov, ten sa však v Trojickom rukopise nenachádza. Chludovov rukopis zase neobsahuje podľa Nahtigalovej rekonštrukcie 72. verš, ale je v ňom navyše spojenie „*jako rabii sušče i jako*“¹⁶¹, ktoré Nahtigal do svojej rekonštrukcie medzi 33. a 34. verš nezakomponoval. Vznikol mu tak 110-veršový text, pričom do tohto počtu veršov nepočítal záverečné *Aminъ* ani nadpisy. Ako vidieť, počet veršov závisí od rekonštrukcie, od toho, ako jej autor pôvodné texty, v rukopisoch zapísané in continuo vo forme prózy, rozdelí do veršov, ktoré úseky vyčlení ako samostatné verše, ktoré naopak spojí, ktoré do rekonštrukcie vôbec zakomponuje a ktoré zo svojej rekonštrukcie úplne vynechá. Riadi sa pritom svojou hypotetickou predstavou o forme pôvodného textu, v Nahtigalovom prípade išlo o predstavu, že je to dvanásťslabičné metrum s cezúrou po piatej, príp. siedmej slabike.

Výsledky jednotlivých prepisovateľov sú z hľadiska počtu veršov nedjednotné.

Tvrdenie, že Proglas má 110 alebo 111 veršov, vzbudzuje u súčasných recipientov predstavu o stredovekom texte, ktorá nezodpovedá jeho charakteru, ale súčasnej poézii. Nezohľadňuje sa skutočnosť, že pergamén bol v stredoveku vzácny, a tak sa celá jeho plocha maximálne využívala na písanie, preto sa texty nezapisovali do veršov, ale in continuo do stĺp-

¹⁵⁷ Porov. Nahtigal, c. d., s. 78. Varianty z ostatných rukopisov uvádza v poznámkach pod čiarou.

¹⁵⁸ Porov. Nahtigal, c. d., s. 83. Nahtigal oproti rukopisu v predložke zmenil jer na tvrdý: „*sb*“. Uvedený vložený „*verš*“ parafrázuje biblický citát. Na danom mieste sa aj v pramennom biblickom texte daný výraz uvádza buď v zátvorkách, voľne, alebo sa neuvádza. Je to citát v citáte.

¹⁵⁹ Citácia je z Chilandarského rukopisu, Nahtigal, c. d., s. 82, podľa jeho prepisu do veršov 14. verš. Porov. aj Hilferdingov rukopis in: Sobolevskij, c. d., s. 20 a Chludovov in: Popov, c. d., s. 12.

¹⁶⁰ Chilandarský rukopis in: Nahtigal, s. 82. V Chludovovom rukopise sa tento fragment odlišuje iba jermi (porov. in: Popov, s. 13) a v Hilferdingovom rukopise je „*zakona knižbna, duševnago zakona*“ (in: Sobolevskij, s. 20).

¹⁶¹ In: Popov, c. d., s. 13.

cov, v čom sa neodlišovala poézia od prózy. Veď Proglas sa od polovice 19. storočia, keď bol objavený, až do konca 19. storočia považoval za prózu a na základe samého textu sa nedá určiť, či ide o poéziu alebo rytmizovanú prózu.¹⁶² V dejinách slovenskej literatúry sa na literatúru starších období nezriedka uplatňujú súčasné literárnovedné kritériá, čím sa nivelizuje jej osobitosť. Nezhľadňuje sa podoba stredovekého textu, ale hľadá sa naň cez súčasné predstavy. Systematické uplatňovanie synchronných textových noriem a nezohľadňovanie stredovekých špecifik sa pri posudzovaní Proglasu prejavuje tak, že stredoveký Proglas sa dnes vníma ako sylabotonická báseň s dvanásťslabičným (V. Turčány a J. Zambor) a desať- a jedenásťslabičným (L. Feldek) metrom, so 110 alebo 111 veršami a z incipitu *Proglas* sa stal jej názov. Prirodzene, Proglas ako báseň je text 20. storočia – možno povedať ako kolektívny výtvor –, nie však text 9. storočia. Východiskom vzniku Proglasu ako básne je rekonštrukcia R. Nahtigala. Hoci pôvodný rukopis sa nezachoval, J. Zambor už o tejto rekonštruovanej fáze textu hovorí ako o „sylobickom origináli *Proglasu*“,¹⁶³ čím sa myslí Nahtigalova rekonštrukcia.

2.3 Intencionalita hudobného stvárnenia

Popri čisto inherentných formových znakoch Proglasu treba skúmať aj jeho určenosť, zámer, s akým bol napísaný, a akú komunikačnú funkciu mal plniť v misijnej činnosti, resp. v cirkevnom živote. Do istej miery tu treba vstúpiť do problematiky z pozície praktickej, biblickej a liturgickej teológie. Z hľadiska funkčnej určenosti sa uvažuje o forme Proglasu aj ako texte na spev či kantiláciu, a to z rôznych aspektov.

V texte *Oslava písma*, publikovanom v knihe *Proglas. Foreword* z roku 2013, sa P. Žigo odvoláva na „metrickú pravidelnosť skladby“ a na jej základe tvrdí, že „text *Proglasu* bol určený v prvom rade na spev“.¹⁶⁴ Toto tvrdenie dokladá faktom, že aj omše sa spievali.¹⁶⁵ Bohoslužby sa vo východnom obrade spievajú alebo kantilujú dodnes, hoci táto skutočnosť len vzdialene súvisí s faktom, že aj Proglas by bol určený na spev, resp. kantiláciu, keďže môže tu ísť o iný žáner. P. Žigo sa okrem toho opiera aj

¹⁶² Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 335.

¹⁶³ Zambor, c. d., s. 27.

¹⁶⁴ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 50. Porov. aj Žigo, *O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda*, s. 323.

¹⁶⁵ Žigo, *O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda*, s. 324.

o konštatovanie J. Stanislava, „že pri liturgických úkonoch sa pri týchto obradoch texty spievali už dávno“,¹⁶⁶ ako aj o prítomnosť neúm v odpi-soch: „O tom, že text Proglasu bol určený na spev, svedčia ekfonetické značky nad textom (neumy), ktoré určovali spôsob spevu...“¹⁶⁷

Ako sme už spomínali, o metrickej skladbe Proglasu sa toho veľa nevie, časomiera je vylúčená, verš odpisov nepravidelne heterosylabický, o prízvučnosti ťažko tvrdiť čokoľvek určité. O prízvučnosti aj sám P. Žigo konštatuje, že: „prízvukové pomery v staroslovienčine boli iné, ako ich vnímame v súčasnom jazyku (...) Slovné prízvuky, prízvučnosť – neprízvučnosť slabík či predpôň v staroslovienčine v porovnaní s dnešným slovenským jazykom boli úplne odlišné, preto aj porovnanie metrických systémov týchto dvoch jazykov je náročné.“¹⁶⁸

Autor v súvislosti s „*metrickou pravidelnosťou*“ očividne naráža na dvanásťslabičnosť v Nahtigalovej rekonštrukcii Proglasu, ktorá však rovnako nie je absolútne pravidelná: „Spievanú podobu evokuje presná slabičná štruktúra každého verša s cezúrou, predpokladanou fyziologickou pauzou potrebnou na nádych. Proglas má nielen metrický charakter byzantskej skladby – jambický trimeter z klasickej gréckej drámy, ale prísne dodržiava aj ostatné znaky byzantských bohoslužobných obradov, ktoré boli buď poskladané z citátov z Biblie, alebo išlo o parafrázované biblické texty.“¹⁶⁹

Konštatovanie „presnej slabičnej štruktúry“ a zároveň „metrického charakteru byzantskej skladby – jambického trimetra“ vyznieva v prospech toho, že jambický trimeter, keďže je, samozrejme, dvanásťslabičník, by vyprofiloval Proglas za časomerný text, čo je, ako sme už uviedli, neopodstatnené. Jeho hodnotenie za sylabotonický práve vzhľadom na autorom citované vyjadrenie o prízvučnosti v staroslovienčine nie je pravdepodobné.

Pokiaľ ide o spev, teológ s odborným zameraním na byzantsko-slovanskú bohoslužobnú hudbu Šimon Marinčák nachádza príbuznosť medzi veľkomoravskou a franskou hudbou. O hudbe Franskej ríše uvádza, že „išlo pravdepodobne o recitatívnu sylabickú psalmódiu s občasnými dvojtónovými melizmatickými skupinkami (...) Nepredpokladáme, že by hudba Veľkej Moravy bola veľmi odlišná od tejto hudby“.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Tamže, s. 51. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 325.

¹⁶⁷ Tamže, s. 51. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 325.

¹⁶⁸ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 51. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 324.

¹⁶⁹ Tamže, s. 52. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 323.

¹⁷⁰ Porov. MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dejín byzantskej hudby*. Bratislava: Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 1998, s. 74.

Neumatický spev sa nachádza medzi sylabickým (recitáciou) a melizmatickým, v ktorom na jednu slabiku pripadá viac tónov.¹⁷¹ Neumy sa písali nad text a označovali približné stúpanie a klesanie melódie, pričom neurčovali presnú výšku ani dĺžku, boli adiaematické, čiže nezachytávali výškové rozdiely tónov. V priebehu 10. storočia sa už v niektorých textoch vpisovali do rôznej výšky nad textom. Nad každú slabiku sa zapisovali až koncom 11. storočia.¹⁷² Miestami sa udržali do 13. až 14. storočia, hoci Quido z Arezza už v 11. storočí používal *štvorlinajkovú notovú osnovu*.¹⁷³

Ich význam však nie je celkom jednoznačný. Roman Jakobson hovorí o nadriadkových značkách v Kyjevských listoch, že by to nemuseli byť len neumy, lebo napr. prídychy nad začiatočnými samohláskami sú podľa neho „znaky grafické, nie prozodické“; „oblúčik“ je na rozlíšenie homoným, nemá zvukovú platnosť a akút nad prvou samohláskou v skupine dvoch samohlások označuje dvojslabičnú výslovnosť. Inde sa akút podľa neho kryje s praslovanským slovným prízvukom, „obrátенý oblúčik“ sa vyskytuje spravidla na dlhých samohláskach v praslovančine a gravis na neprízvučnej koncovej samohláske a najmä na samohláske jednoslabičných príkloniek. Nie je teda podľa neho zrejmé, či ide len o zaznamenanie prízvuku alebo neprízvučnosti, alebo či majú aj platnosť nôt.¹⁷⁴ Naproti tomu Miloš Weingart vidí v nadriadkových značkách Kyjevských listov znaky, ktoré neslúžili na označovanie prízvuku, ani ako znamienka kvantity (čiže diakritické značky), ale ako prednesové značky, hudobné znamienka.¹⁷⁵

Vo faksimile Chilendarského rukopisu sa okrem titul a nadriadkových litier a jerov pravidelne nachádza bodku nad dvojhláskou, nad druhou samohláskou v skupine dvoch samohlások a nad zložkou *u* (‘) a *y* (ы).¹⁷⁶ Okrem toho sa v zopár prípadoch označujú aj prídychy. Aj v Chludovom rukopise vo vydání A. N. Popova je bodku nad dvojhláskou,

¹⁷¹ Porov. aj <http://scholapcn.webnode.sk/gregoriansky-choral/>.

¹⁷² Porov. MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (4). In: *Psalterium. Supplementum. Příloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 4, 2010, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. IV.

¹⁷³ <http://scholapcn.webnode.sk/gregoriansky-choral/>.

¹⁷⁴ Porov. JAKOBSON, Roman: K časovým otázkám nauky o českém verši. II. Český verš před tisíci lety. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 1, 1935, s. 51 – 52.

¹⁷⁵ Porov. WEINGART, Miloš: *Československý typ církevní slovančiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1949, s. 35.

¹⁷⁶ Faksimile mám k dispozícii iba po Nahtigalov 24. verš.

nad druhou samohláskou v skupine dvoch samohlások a nad zložkou *u*. Je však menej pravidelné ako v Chilendarskom rukopise. Okrem toho sa tu dva razy nachádza ostrý prízvuk (akút), raz ťažký prízvuk (gravis) a početné sú prídychy.¹⁷⁷

Ekfonetická notácia nezachytávala hudobnú melódiu ani spev v dnešnom zmysle slova, ale skôr prednes. Bola ešte nemelodická,¹⁷⁸ nezachytávala melódiu, iba zmeny intonácie.¹⁷⁹ Jej nadriadkové značky nevysvetľovali smer melódie, ale upozorňovali na prednes. Jestvovali znaky pre prízvuk, spomalenie atď. Zaznamenávali tzv. *lectio solemnis* (ἐκφώνησις, vzglášeníje,¹⁸⁰ vozglas), slávnostné čítanie liturgických textov, napr. evanjelia.¹⁸¹ Založená je na deklamovaní textov.¹⁸² Podobá sa teda židovskej kantilácii, keďže obidve rozdeľujú texty do hudobných fráz.¹⁸³ Ich výhodou oproti bežnému čítaniu je to, že prednášateľ pri nich do textu alebo jeho časti nevkladá svoje subjektívne pocity, emocionálne hodnotenie či intonačné obsahy.¹⁸⁴ Zároveň zodpovedajú požiadavke bohoslužobnej vznešenosti. Byzantská bohoslužba bola celá určená na spev alebo na kantiláciu, čo sa v pravoslávnej katechetickej praxi pripodobňuje Kristovmu rúchu, ktoré bolo utkané vcelku, nezošívané, takže oň vojaci popravovacej čaty, ktorým patrili veci odsúdenca, žrebovali, ináč by sa znehodnotilo. Preto pravoslávna liturgia sa celá spieva, a tak kázeň, ako rečnícky žáner, nenasleduje hneď po čítaniach z Biblie, ale až na konci liturgie. Iba tiché modlitby kňaza, pokyny diakona (pre kňaza) a pod. sa

¹⁷⁷ Nadriadkové značky iných rukopisov nemám k dispozícii, keďže A. I. Sobolevskij v prepise Hilferdingovho rukopisu ani Nahtigal v prepise Trojického rukopisu ich neuvádzajú.

¹⁷⁸ Porov. PROKIPČÁKOVÁ, Mária: *Notácia paraliturgických prameňov byzantsko-slovenského obradu karpatskej oblasti, jej zdroje a vývoj*. Magisterská diplomová práca. Vedúci práce PhDr. Stanislav Tesař. Brno: Ústav hudební vědy. Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne, 2013, s. 14.

¹⁷⁹ Marinčák, c. d., s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. II.

¹⁸⁰ Porov. aj BIRNBAUM, Henrik: *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*. The Hague: Mouton & Co., 1974, s. 28.

¹⁸¹ Porov. Prokipčáková, c. d., s. 18, tabuľka 1.

¹⁸² Porov. tamže, s. 20.

¹⁸³ MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (2). In: *Psalterium. Supplementum. Příloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009, č. 2, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_iii_09.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. III.

¹⁸⁴ Porov. aj MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dejín byzantskej hudby*, s. 33.

čítajú, a to súbežne s prebiehajúcim spevom chóru, tzv. klirosu¹⁸⁵ alebo prosto kantora či ľudu. Z hľadiska liturgickej teológie sa spevný prednes chápe jednak ako prostriedok na odstránenie emočných jazykových prejavov a jednak ako prostriedok na transcendentné rozoznenie srdca veriacich: „Zpevná forma liturgického projevu modliteb a biblických textů je (...) prostor Ducha Svatého, aby v srdcích účastníků sám rozezněl to, čo člověk ke svému duchovnímu životu potřebuje.“¹⁸⁶ Ale aj rytmus byzantskej liturgickej hudby je absolútne závislý od rytmu textu.¹⁸⁷ Hudba je jednohlasná (monódia), hoci na zvýraznenie hlavnej melódie sa používa spodný hlas, tzv. ison.¹⁸⁸

P. Žigo vyvodzuje určenosť Proglasu na spev aj z jeho názvu: „Ďalším dôkazom toho, že Proglas bol určený na spievanie, je aj názov: Pro-glas: základ glas mal v starosloviencine význam spev a v slove glasba sa dodnes zachoval napr. v slovinčine.“¹⁸⁹ Odvoláva sa na štúdiu J. Zambora,¹⁹⁰ ktorá sa opiera o mienku muzikológa Lubomíra Chalupku: „Pokiaľ ide o pojem ‚Proglas‘, môže sa v prenesenom zmysle vyskytovať aj v hudobnej terminológii. Etymologicky hlas = glas, resp. glasba znamená v južných slovanských jazykoch ‚hudbu‘. Hlas v staročestine však označuje aj ‚spev‘, resp. nápev, ktorý je spievaný, nie zapísaný v notách. Predpona ‚pred‘ = ‚pro‘ znamená teda, že sa spevákom udá tzv. intonácia, resp. krátka predohra, ktorá ich má tonálne ‚naladiť‘ na správny začiatok. V 18. storočí jeden slovenský organista navrhol vo svojej teoretickej príručke milé slovo ‚predhraninka‘, teda organista voľným spôsobom udá veriacim v chráme nápev a jeho tonálne zakotvenie, na čo majú nadviazať.“¹⁹¹ Význam slova *glas* dokladá zase J. Zambor aj zo staroslovienského slovníka ako „hlas, modus, (tónina byzantského cirkevného spevu)“.¹⁹² Tu možno dodať, že výraz *hlas* sa drží v cirkevnej slovančine dodnes a naozaj sa ním označuje tónina byzantského spevu. V byzantskej bohoslužbe už od

¹⁸⁵ Csl. *klirosъ* označuje skupinu spevákov, chór, ale aj miesto, na ktorom speváci stoja.

¹⁸⁶ ALEŠ, Pavel: Duchovní hudba pravoslaví. In: *Pravoslávny teologický zborník*, roč. 7, 1999, č. 22, s. 69.

¹⁸⁷ Porov. MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (4), s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. II.

¹⁸⁸ Tamže.

¹⁸⁹ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 50. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 324.

¹⁹⁰ Porov. Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 324.

¹⁹¹ Zambor, c. d., s. 16.

¹⁹² Tamže. „Číslo 2“ tu J. Zambor má na mysli polysémiu, porov. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov)*, s. 49.

6. storočia jestvuje cyklus ôsmich hlasov, zapísaný v knihe Oktoich, ktorá má v slovenčine názov Osmohlasník. Ako vidieť, výrazne sa v tomto názve ozýva cirkevnoslavimus, nie je teda preložený ako Osemnápevník, ale ustálil sa v podobe lexikálneho citátu z cirkevnej slovančiny. Menlivé časti bohoslužieb sa každý týždeň spievajú podľa iného hlasu čiže nápevu, za osem týždňov sa teda vystrieda všetkých osem hlasov, t. j. nápevov.¹⁹³

Chalupkova etymologická interpretácia výrazu *Proglas* v apelatívnej podobe *proglas*, nekriticky prevzatá J. Zamborom, vykazuje typické črty ľudovej etymológie. Uvoľnenosť výkladu sa ozýva v úpornom hľadaní „napasovaných“ významov v južných slovanských jazykoch a v staročesťine. Termín však je staroslovienskej proveniencie. Starosloviencina ako literárny jazyk môže byť v používaní slovnej zásoby so spomenutými jazykmi inkompatibilná, keďže živé jazyky majú silnú schopnosť synonymie systémovej aj kontextuálnej. Okrem toho sa pri apelatívne *proglas* uvádzajú akoby zamieňavé slovenské ekvivalenty *spev* a *nápev*, ktoré síce obe obsahujú sému muzikálnosti, ale jednoznačne ich v základných významoch treba odlíšiť ako celkom rozdielne významové slová: *spev* (ako spievanie, hudobný hlasový prejav) je niečo iné ako *nápev* (ako rytmicky usporiadaný rad tónov). Celkove teda vidieť, že lexéme *proglas* sa pripisujú až tri významy. Kým dva uvedené obsahujú sému „muzikálnosť“, tretí sa vzťahuje na hovorenú reč; je to význam „úvod, predhovor“. Iba tento posledný význam pokladáme za relevantný. Neslobodno tu totiž zanedbať predponu *pro-* (*pred-*), ktorá vnáša do celkového významu slova *proglas* sému času. Ide teda o „hovor(enie)“, ktoré niečo predchádza. Vylučovacou metódou možno eliminovať významy „predspev“ (ako nejaký útvar pred iným spevom), ako aj „nápev“ (ako hudobnú maticu, podľa ktorej sa má spievať nasledujúci text), a to preto, že v tomto prípade nasleduje evanjelium, a to sa spievalo jednotnou kantiláciou, ktorá nepotrebovala udanie melódie. Významom „úvod, predhovor“ sa slovo *proglas* (ako *prológ*) zaraďuje medzi súvzťažné (dramatické) termíny *monológ*, *dialóg*, *epilóg*, pričom všetky štyri vedno predstavujú určitý textový útvar. Okrem toho závažným dôvodom na vylúčenie muzikálnej sémy je aj skutočnosť, že v byzantskom hymnografickom pojmosloví sa nikde takýto termín nenachádza. Dodnes máme v cirkevnej slovančine termíny so sémou „nápev“ (*glas*) v skupine *osmoglasník*, *glas pervyj* až *glas osmyj*, ale nemáme *proglas*. Sám výraz *glas* totiž, ako vidieť, je nápev a nápev nevyžaduje predsa „prednápev“, lebo sám je vzorovou melódiou.

¹⁹³ Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München: Buchverlag Union, 1993, s. 292 – 294, heslo *Oktoechos*.

Za to, že v prípade termínu *proglas* ide o literárny útvar, svedčí však aj sám posudzovaný text, a to svojím rozsahom. Starosloviensky Proglas má totiž priveľký rozsah na to, aby slúžil ako hudobný návod na predspievanie textu, ktorý za ním nasleduje (čiže perikopy, ktorá neraz býva podstatne kratšia, ako je text Proglasu). Táto stránka však už vo veľkej miere súvisí s vecným obsahom textu Proglasu, ktorým sa zaoberáme ďalej. Je vylúčené, že by Proglas bol akýmsi nápevom na udanie intonácie bohoslužobných spevov, tobôž na prednes evanjelia. Maximálne mohol byť určený na kantiláciu ako samo evanjelium. Ak by sa text Proglasu začlenil do konania konkrétnej bohoslužby, automaticky by sa vo východnej cirkvi kantiloval, čiže nadobudol hudobný prednes. To však nesúvisí s jeho názvom ani s pomenovaním žánru *proglas*. Línia úvah o pomenovaní v kontexte s muzikalitou nie je realistická. Kantilujú sa najmä prozaické texty.

Jedinečným príkladom na spevné čítanie kantiláciou je paschálna kázeň Jána Zlatoušťa známa pod názvom *Slovo oglasiteľ'noje iže od otca našego svjatiteľa Ioanna Zlatoustago*. Prednáša sa po kánone utierne Paschy pred začiatkom liturgie. Vystrojená je bohatstvom štylistických prostriedkov a má rytmické členenie. V uvedený deň pravoslávne duchovenstvo tradične upúšťa od vlastnej homílie, číta sa Zlatoušťa reč, bez ktorej si nemožno predstaviť paschálne slávenie. Kým však bežná kázeň sa prednáša zvyčajným hovorom, táto paschálna kázeň sa slávnostným spôsobom kantiluje.

2.4 Proglas ako hymnus?

Z tohto domnelého určenia na spev sa aj v novších prácach vyvodzuje o žánri Proglasu, že ide o „paralelu k hymnu“: „Napriek tomu, že mu literárna história pripisovala spočiatku prívlastok prozaického textu, neskôr básne, štruktúra textu, jeho obsah a úroveň súčasného poznania privádza k spomenutému posunu. Je ním konštatovanie, že ide o text, ktorý bol výsostne určený na spev. Išlo pravdepodobne o paralelu k žánru nazývanému hymnus, o vtedajšiu podobu spievaného oslavného textu na začiatku liturgie, ktorým sa vzdával uvítací hold nielen jej obsahu, ale navyše skutočnosti, že zaznie v domácom jazyku.“¹⁹⁴ Z uvedeného citátu výrazne vyznieva tendencia interpretačne „urobiť“ z ne-básne básne,

¹⁹⁴ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 51 – 52. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 323.

a to za každú cenu. Čo na tom, že „spočiatku prozaický“ text zrazu bol „výsostne určený na spev“, a tak paralelou k hymnu? A hneď máme aj hypotézu o jeho funkčnej určenosti: vraj je to „uvítací hold“ liturgii, jej obsahu a domácomu jazyku. Lenže takáto hypotéza sa neopiera o žiadny dôkaz z tzv. ustavov bogoslužien či typikonov, t. j. podrobných opisov a inštrukcií na slávenie byzantských bogoslužieb. Nie je známe, že by sa k pravoslávnyim bogoslužbám pridávalo čokoľvek, čo by nebolo v ustave. Navyše bogoslužby podľa spomínaných ustavov bývali často vsúvané do tzv. časoslovnej zostavy, takže liturgia nasledovala po utierni takmer bez prestávky, a to tak, že v závere utierne kňaz už konal proskomídiu, teda časť ďalšej bogoslužby. Ani iné obrady sa neintegrovali do liturgie, ako je zvykom v západnej cirkvi integrovať krst alebo sobáš do omše. Na Východe sa tieto úkony konali osobitne po liturgii, hoci sú to sviatosti. Nebol teda pred liturgiou nijaký priestor vzdávať jej hold, ani vo východnej tradícii neboli vžitú bogoslužobné vsuvky. Odhliadnuc od toho, že sama liturgia je prostriedok vzdávania oslavy či holdu Bohu, nevzdával sa hold samej liturgii, čo by bolo vnútorne protirečivé: liturgia (gr. leiturgia) je služba (Bohu), neexistuje služba inej službe.

Podľa P. Žiga „hymnický charakter textu“ potvrdzuje aj 3. osoba prvého verša Proglasu z „odpisu v cyrilike“, ktorý nesprávne zaraďuje do 12. storočia (pričom citát uvádza transliterovaný do azbuky, nie v cyrilike): „V tomto odpise sa o Proglase v prvom verši hovorí v tretej osobe: Прогласъ естъ, čo by v dnešnom jazyku znamenalo Toto je predspev (k svätému evanjeliu)...“¹⁹⁵ Z tvrdých jerov vidieť, že tento citát nie je z Chilendarského rukopisu, v ktorom sú mäkké jery. Tento riadok prepísal s trefou osobou a tvrdými jermi J. Kačala, takže prakticky ho zrekonštruoval do pôvodnej staroslovienečiny, v ktorej tu majú byť tvrdé jery. Po ňom ho v rovnakom znení uvádza P. Žigo. Tretia osoba podľa P. Žiga „potvrdzuje hymnický charakter textu a vylučuje jeho personifikáciu, ktorá v 9. storočí bola v takomto kontexte neprijateľná“.¹⁹⁶

Samozrejme, okrem lectio solemnis jestvovali aj texty určené na spev – hymny. Z. Hauptová však uvádza, že v druhej polovici 9. storočia tvorba cirkevných hymnografických textov v Byzancii už doznievala a obsah bogoslužobných kníh bol stabilizovaný.¹⁹⁷ Napriek tomu sa aj Konštantínovi a Metodovi pripisuje autorstvo hymnu, a to Kánonu na počesť

¹⁹⁵ In: *Proglas. Foreword*, 2013, s. 52. Porov. aj Žigo, O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda, s. 325.

¹⁹⁶ Tamže.

¹⁹⁷ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 340.

sv. Demetra Solúnskeho, čo bol popri kondáku, tropári a akatiste jeden z najznámejších byzantských hymnických žánrov. Kondák bol obľúbený najmä v 5. a 6. stor., no jeho najstaršie zachované hudobné verzie sú neskoršie, až z obdobia, keď už bol redukovaný. Z pôvodných 18 až 30 strof (tropárov) sa zredukoval iba na prooimion (kukulion) a prvý oikos (podľa neho sa spievali ostatné oikosy),¹⁹⁸ všetky ostatné oikosy (tropáre) a ephymniony (protistrofy) sa vynechali.¹⁹⁹ Tieto zápisy nie sú ekfonetické, ale majú melodickú notáciu, ktorá sa nazýva kondakárna.²⁰⁰ Zväčša z trinástich takýchto redukovaných kondákov a trinástich ikosov sa skladá akatist, pričom za každým ikosom nasleduje trinásť chairetizmov. Autorom najznámejšieho akatistu k Bohorodičke a takisto kondákov bol Roman Melodos, slovansky nazývaný Sladkopevec (asi 485 – 560). Kánon v 7. storočí nahradil kondák a veľmi populárnym sa stal predovšetkým v 8. storočí, známymi autormi boli napríklad Ján Damaský (asi 650 – 749) a Andrej Krétsky (660 – 740). Obsahuje 9 ódických piesní, pričom každá pieseň sa začína modelovou strofou (irmosom), na jej melódiu sa potom spievajú nasledujúce strofy (tropáre).²⁰¹ Druhá pieseň sa v praxi väčšinou vynechávala, spievala sa len v utorok počas Veľkého pôstu. Preto sa nezachovala ani v Kánone na počesť sv. Demetra Solúnskeho, v ktorom po 1. piesni nasleduje 3. pieseň. Po irmose a dvoch alebo troch tropároch sa každá pieseň končí tzv. bohorodičenom (theotokion), teda strofou obracajúcou sa na Bohorodičku, zriedkavo troičenom (triadikon), obracajúcim sa na Trojicu.

Proglas však na rozdiel od týchto druhov hymnu nie je strofický, nemá podobnú štruktúru, refrén ani akrostich, hoci zrejme tiež vychádza z manieristickej prózy ázijského štýlu. Byzantský cirkevný otec Ján Damaský napísal aj kánony na Roždestvo Christovo, t. j. Vianoce, Bohozjavenie a Päťdesiatnicu, ktoré sa bežne označujú za jambické.²⁰² Takéto hymny však boli známe skôr na Západe, napr. ambroziánsky hymnus nazvaný podľa Ambróza z Milána (339 – 397), ktorý obsahuje osem 4-veršových strof v jambickom dimetri.²⁰³

¹⁹⁸ V cirkevnoslovanskej terminológii sa zaužívali výrazy *ikos*, *ikosy*.

¹⁹⁹ Porov. Onasch, *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*, s. 223, heslo *Kontakion*.

²⁰⁰ Porov. Prokipčáková, c. d., s. 21, tabuľka 2.

²⁰¹ Porov. Onasch, *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*, s. 184, heslo *Kanon*.

²⁰² Porov. VOLK, Robert: Johannes v. Damaskus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 898.

²⁰³ Porov. FRANZ, Ansgar: Hymnendichter. I. Lateinische H. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 5, s. 356.

O Proglase ako o hymne sa vyjadruje aj J. Zambor, ktorý v ňom však vidí znaky viacerých žánrov: „Zo žánrového hľadiska je Proglas viacroz-
merná, synkretická skladba. Ako som už uviedol, je prológom. V rámci
neho je hymnom (chválospevom, „pochvalou“), oslavou Slova v pod-
be písmen a slovienskeho prekladu evanjelia.“²⁰⁴ Z vecnej stránky je toto
konštatovanie pomýlené. Slovo (písané s veľkým začiatočným písmenom,
hoci na cyrilskom písme sa to neukazuje) je teologickým synonymom
k výrazu Druhá Božská osoba čiže Ježiš Kristus. Tak je to aj v Jánovom
evanjeliu, ktoré tu aluduje. Nejde o literárne slovo, ale o Logos, ktorým je
v kresťanskej teológii Božská osoba. J. Zambor pokračuje: „Oslavnosť je
v nej spojená s úvahovosťou, čo možno chápať ako umeleckú prednosť.
Na reflexívnosť sa viaže argumentačný a presvedčovací (persuazívny)
rozmer, a tak má báseň blízko ku kázni (ako o kázni o nej písal Jakobson)
i k dišpute s vlastnosťou obhajobnosti, k žánru, v ktorom bol Konštantín
Filozof majster nad majstrov (...). Báseň čiastočne anticipuje Konštantí-
novu budúcu dišputu s trojjazyčníkmi (pilátnikmi) v Benátkach, ktorá sa
stane súčasťou *Života Konštantína*. Báseň je predhovorom i príhovorom
s rétorickými prvkami. Tým sa v nej manifestuje oralita, ktorá je druhým
pólom jej textuality – vyzdvihovania písmen a knihy. V zhustenej pod-
be integruje aj podobenstvá nadväzujúce na *Písmo*, jedno z podobenstiev
autor uvádza ako svoje. Záver básne je modlitebný, pričom ide o oslavnú
modlitebnosť.“²⁰⁵

J. Zambor tu z hľadiska žánru nevdojak zaraďuje Proglas na prvom
mieste ako prológ. Lenže prológy sú rečníckym žánrom a často sa písali
polemicky, proti nejakému bludu. Preto aj v Proglase možno badať isté
persuazívne, oslavné a obhajobné prvky, ako ich uvádza J. Zambor. Všet-
ko sú to črty prológu. Nemožno však povedať, že by Proglas bol kombi-
náciou prológu a iných žánrov, hoci žánrový synkretizmus je typickým
znakom staroslovienskej literatúry. Veď napríklad do prozaických star-
oslovienskych životov sú vložené fragmenty iných žánrov (časti dišput
alebo modlitby atď.). Na Bibliu, predovšetkým evanjeliové podobenstvá,
nadväzuje preto, že je prológom k prekladu evanjelií.

Z ďalších vyjadrení J. Zambora sa zdá, že Proglas považuje v prvom
rade za báseň a jej určenie za prológ vníma iba ako jej funkciu: „Pomeno-
vanie *predhlas* obrazne vyjadruje základné žánrové určenie básne (úvod,
prológ)...“²⁰⁶ príp. konvenciu „Tento názov je vlastne iba konvenčným

²⁰⁴ Zambor, c. d., s. 31.

²⁰⁵ Tamže, s. 31 – 32.

²⁰⁶ Tamže, s. 16.

označením žánru“.²⁰⁷ Za základné žánrové zaradenie Proglasu považuje báseň: „Voľba pomenovania *Předzpěv/Predspev* je z hľadiska základného žánrového zaradenia básne v kontexte poézie vhodnejšia ako *Predslov*.“²⁰⁸ Protirečivo v týchto citátoch vyznievajú tvrdenia: základné žánrové zaradenie básne v kontexte poézie a základné žánrové určenie básne, obrazne vyjadrené pomenovaním predhlas (prológ). Dalo by sa z toho dedukovať, že J. Zambor pokladá Proglas za akýsi básnický prológ, báseň s funkciou prológu.

Problematické rozhodovanie, či texty s približne rovnakým počtom slabík vo verši alebo v kóle považovať za poéziu alebo prózu, by nemalo vysúvať do popredia to, čo je neisté, prípadne iba hypotetické (dvanásťslabičník), ale to, čo je úplne zrejmé. Proglas je prológom a výrazové prostriedky typické pre rečnícky štýl obsahuje preto, že ide o žáner rečníckeho štýlu. Triesvo vecná argumentácia v tejto veci nabúrava už silno vžitý mýtus o veľbásni, ktorá stojí v začiatkoch slovanského písomníctva ako skvelý umelecký pamätník. Je to nereálny mýtus, ktorý, ako vidieť už v začiatkoch jeho budovania, je postavený na dezinformáciách a skresleniach.

S tým súvisí aj mýtická jedinečnosť Proglasu, ktorá je takisto výsledkom omylov. Svet totiž má vo svojom kultúrnohistorickom fonde veľa „proglasov“, ten „náš“ nie je jediný, ba v istom zmysle ani jedinečný, keďže je len variantným vyplnením určitej žánrovej formy.

---

²⁰⁷ Tamže, s. 15.

²⁰⁸ Tamže.

3. OBSAHOVÁ STRÁNKA V LITERÁRNO-TEOLOGICKEJ REFLEXII

Obsah textu má dve stránky. Na jednej strane v ňom nachádzame odpoveď na otázku, čo sa tematizuje (sémantika textu). Na druhej strane je v popredí zámer, odpovedajúci na otázku, ako, t. j. s akým cieľom bol text napísaný (pragmatika textu). Súhra oboch potom umožňuje odkryť určujúce vlastnosti textu ako istého žánru s konkrétnou funkciou.

3.1 Sémantická stránka textu

Centrálna udalosť, ktorá sa v Proglase opisuje, je príchod Krista. Celá táto udalosť je zasadená do eschatologického rámca, ktorého základný motív na začiatku textu vstupuje akoby do dramatického oblúka, ďalej sa rozvíja a navrstvuje, až sa napokon na konci znova opakuje v rozšírenej podobe.

Novozákonná eschatologická skutočnosť sa odvíja od bodu, ktorým je Kristovo nanebovstúpenie. V Kristovi sa dovŕšuje stará éra a začína sa nová. Táto nová éra má sa podľa kresťanskej náuky uzavrieť v druhom Kristovom príchode, ktorý očakávajú kresťanské dejiny. Najprv venujme pozornosť spomínanému rámcu.

Do tohto rámca Konštantín uvádza veľkomoravskú misiu. V nej ide totiž o príchod Krista prostredníctvom evanjelizácie na dané misijné územie. Evanjelizáciou, ktorej určujúcim je preklad evanjelií do zrozumiteľného jazyka a jeho uplatňovanie v praxi, sa adresáti (Slovieni) začlenia do veľkej eschatologickej éry. Teologicky totiž eschatologická udalosť nie je jediný moment kdesi v budúcnosti, ale je to stále prebiehajúca udalosť, v ktorej sa dejinný vývoj stále približuje k onomu koncu éry. Udalosť sa zároveň uvádza vo vzťahu k prechádzajúcej ére od stvorenia sveta po príchod Krista na zem. Je to éra predobrazov, ktoré sa naplňajú v Novom zákone: *Ako proroci boli dávno predpovedali, Kristus prichádza...* Je tu rečnicke sprítomnenie, aby poslucháči nepokladali udalosť za dajakú historku, ale za skutočnosť, ktorá sa ich priamo dotýka. Autor zároveň posilňuje tento motív, keď ho alúziou spája s evanjeliom, a to s opisom súdneho dňa u Mt 25, 31 – 32: *„Až príde Syn človeka vo svojej sláve a s ním všetci anjeli, zasadne*

na trón svojej slávy. Vtedy sa pred ním zhromaždia všetky národy a on oddelí jedných od druhých, ako pastier oddeľuje ovce od capov.“ Aby sme pochopili dramatikum tejto výpovede v Proglase, musíme sa vžiť do pravoslávneho poňatia uvedeného eschatologizmu. Pravoslávie oddávna rozlišuje dva časy: chrónos, bežný prebiehajúci čas, a kairós, čas posvätný (akým je aj nastúpenie christianizácie). Eschatologický motív Krista sediaceho na tróne je v každom pravoslávnom chráme. Má byť umiestnený vzadu vo svätyni a pod ním je tzv. horné sedadlo, na ktoré si nik nesmie sadieť, ani kňaz, ktorý v chráme slúži, okrem biskupa, ktorý je nositeľ plnej moci a vždy, keď príde, je to pre miestnu cirkev kairós. Na toto sedadlo si totiž raz pri druhom príchode má sadnúť sám Kristus, ktorému je rezervované. To vlastne bude koniec druhej éry, ktorá stále prebieha. Výraz „národy zhromaždiť“ je z uvedeného evanjeliového citátu. Popri evanjeliovom opise konkrétnej fabuly však má aj ekleziálny ráz. Rozumie sa ním utváranie cirkvi. A z opačného pohľadu potom platí, že tam, kde je cirkev, je (prichádza) Kristus.

Ďalej sa uvádzajú príznaky tohto príchodu Krista, ktoré prisľúbili proroci a ktoré sa potvrdzujú v Kristovi a jeho evanjeliu. Sú takisto alúziami na evanjeliové texty – Mt 11,5: „Slepi vidia, chromí chodia, malomocní sú čistí, hluchí počujú, mŕtvi vstávajú a chudobným sa hlása evanjelium“; Lk 7,22: „Chod'te a oznámte Jánovi, čo ste videli a počuli: Slepi vidia, chromí chodia, malomocní sú čistí, hluchí počujú, mŕtvi vstávajú a chudobným sa hlása evanjelium“; Mk 7,37: „a s tým väčším obdivom hovorili: ‚Dobre robí všetko: aj hluchým dáva sluch aj nemým reč.‘ “ Ozrejmuje sa tu však aj evanjeliové príbehy uzdravených slepcov či hluchých z iných miest. Tu je zaujímavé, že Konštantín vyberá iba tú kategóriu, ktorá súvisí s čítaním a počúvaním, isteže, aj v posunutom význame na duchovnú oblasť.

Podobne motív svetla, s ktorým sa v Proglase stotožňuje Kristus, – svetlo bo je (on) celému svetu – má bohaté archisémické podložie v evanjeliových textoch – Lk 2,32: „svetlo na osvietenie pohanov a slávu Izraela, tvojho ľudu“; Jn 1,5: „A svetlo vo tmách svieti, a tmy ho neprijali“; Jn 1, 8 – 9: „On sám nebol svetlo, prišiel iba vydať svedectvo o svetle. Pravé svetlo, ktoré osvecuje každého človeka, prišlo na svet“; Jn 3, 19: „Svetlo prišlo na svet, a ľudia milovali tmu viac ako svetlo, lebo ich skutky boli zlé“ atď. Najvýznamnejší je tu však priamy citát od Jána 8,12: „ja som svetlo sveta“, len v Proglase má opisnú podobu 3. gramatickej osoby, ktorou sa pomenúva Kristus. Prirodzene, toto (seba)určenie Krista ako svetla si zachováva východiskové semy slova svetlo, a teda aj súvislosť, ktorú anticipuje už naznačený motív čítania a počúvania, ale už s aplikáciou na misijné prostredie a na text evanjelia, vrátane jeho jazyka (staroslovienciny). Ide tu o rečnícke využitie para-

lelizmu telesného a duchovného svetla a zdravia (zrak, sluch). Vykladateľom Proglasu tu robí problém veta *hluchí počujú slovo Písma*, vlastne prívlastok k výrazu *slovo*. V staroslovienčine totiž znie *bukovъnoje*,²⁰⁹ čo sa rozumie ako adjektívna odvodenina od substantíva *bukva*. Podľa Bončeva má toto slovo dva významy: 1. písmeno, 2. list.²¹⁰ Podľa *Slovníka jazyka staroslověnského* má výraz *buky, bukove* význam „písmeno, litera“, plurál *bukovi* aj „co je napsáno, listina, list“ a „souhrn písemné vzdělanosti, Písmo“.²¹¹ V českom preklade J. Vašica tento výraz správne prekladá ako „*slovo Písma*“,²¹² Martin Kučera má vo svojom českom prebásnení „*Slovo Písma*“.²¹³ J. Stanislav má v preklade do slovenčiny „*slovo písma*“,²¹⁴ V. Turčány najprv „*slovo Písma*“,²¹⁵ potom „*slovo písmenné*“,²¹⁶ J. Zambor „*Slovo písmenové*“.²¹⁷ Ako vidieť, v uvedených citátoch vystupuje aj ďalší významotvorný činiteľ, a to veľké začiatocné písmeno. Stanislavov výraz s malým písmenom *p* možno interpretovať tak, že ide o písmo ako také, v bežnom zmysle, t. j. to, čo je napísané. Vašicov a Turčányho výraz *slovo Písma* znamená biblické slovo, slovo (Svätého) Písma. Turčányho druhé riešenie v novšej verzii prekladu *písmenné* je autorský neologizmus, ktorého význam možno iba odhadovať, keďže je neustálené, v slovenčine nevžitú. V presvedčení, že prekladal básň, mohol siahnuť za takýmto prikrášľujúcim výrazom. Zamborovo riešenie sa síce opiera o jestvujúci slovenský derivát slova *písmeno*, ale v danom spojení neseďi kolokabilita. Nevedno, čo je *písmenové slovo*, iba ak v detskej reči, lebo nevyjadruje vlastnosť, ale vzťah k motivujúcemu substantívu. Okrem toho v Zamborovom spojení sa veľkým začiatocným písmenom výraz *Slovo* propriализuje, a tým aj personifikuje, čím sa vec ešte väčšmi komplikuje. Možno to otestovať takto: ak existuje *písmenové Slovo*, potom existuje aj *písmenový Kristus*, lebo v kontexte Proglasu a v biblickom kontexte Slovo je Kristus.

²⁰⁹ Transliterujem tu Chilendarský rukopis, ako ho uverejnil R. Nahtigal (s. 81 n.). Takisto vo všetkých ďalších príkladoch v tejto kapitole.

²¹⁰ BONČEV, Atanasij: *Rečnik na cърkovnoslavjanskija ezik*. Tom I. A – 0. Sofia: Nacionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2002, s. 63.

²¹¹ I, s. 148.

²¹² 1966, s. 130.

²¹³ Konstantin Filosoľ: *Proglas*. Do češtiny prebásnil Martin Kučera. Praha: Slovensko-český klub, 2006, s. 7.

²¹⁴ *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

²¹⁵ In: Pauliny, c. d., s. 130.

²¹⁶ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 9.

²¹⁷ C. d., s. 34.

Ak v Proglase porovnáme obidva motívy, ktoré sú v dotyku so zmyslami, zistíme, že kým pri slepých sa uvádza iba zmena uzdravenia *uvidia, budú vidieť*, pri hluchých je tu ešte navyše priradený rozvítý predmet. Na opísanie zmeny stavu by stačilo *hluchí budú počuť (počujú)*, ale autor význam výpovede zužuje a pridáva nový motív, ktorý v slovenčine možno najlepšie vyjadriť spojením s nezhodným prívlastkom *slovo Písma*, k čomu vedie najmä kontext apelujúci na duchovný zmysel spomínaných udalostí. Ten tkvie v tom, že slepí a hluchí sú pohania a misia im môže udeliť dar uzdravenia v duchovnom zmysle. A tento motív sa ďalej rozvíja s trojnásobným anaforickým uvedením výrazu *dar*.

Anafora je typickým prostriedkom budovania rečnickeho apelu. Konštantín opakuje výraz *dar*. Najprv ho umiestňuje do slovesno-mennej vety *Dar bo je od Boha vám daný*, potom dva razy s prívlastkom: *Dar Boží... J. Zambor* v snahe „rozmaľovať“ plochu textu o dare pre Slovienov v poetickej štylizácii rozbil pôvodnú anaforu, čím vytvoril celkom novú výpoveď, nie preklad. V stredovej časti výpovedí začínajúcich sa slovom *dar* v origináli sa nachádza výraz *pravej strany*, ktorý v celku doslovne vyznieva takto: *Dar Boží pravej strany je*. Fragment znie v staroslovenčine *desnyje česti*. Výraz *česti* má okrem iného významy „časť“, ale aj „strana“, pri tomto význame je v *Slovníku jazyka staroslověnského* dokonca uvedené presne toto spojenie z Proglasu.²¹⁸ J. Zambor ho obišiel a vetu prebásnil: „Boží dar vskutku šťastlivého údelu.“²¹⁹ V. Turčány má vo svojom staršom preklade „dar Boží je dar spravodlivej čiastky“,²²⁰ v novšom „dar Boží z čiastky spravodlivej pochádza“.²²¹ V prvom prípade svojvoľným pridaním slova darom – „dar darom“ vytvoril figúru polyptoton, v druhom slovesný tvar je nahradil výrazom *pochádza*. Martin Kučera v českom prebásnení vychádza zo staršieho prebásnenia V. Turčányho, ale výraz *časti* nahradza slovom *zmluva*: „dar Boží darom spravodlivé smlouvy je“.²²² Takto sa vo všetkých štyroch uvedených riešeniach vytratil pôvodný zámer Konštantína vložiť sem prvok, ktorý by pre poslucháčov zarezonoval eschatologicky. Významovú stránku tohto spojenia z prekladateľov a prebásňovateľov do slovenčiny a češtiny správne pochopil jedine J. Vašica: „dar Boží je to údelu na pravici“.²²³ Zo slovenských prekladov je najvernejší preklad J. Stani-

²¹⁸ IV, s. 918.

²¹⁹ C. d., s. 34.

²²⁰ In: Pauliny, c. d., s. 130.

²²¹ In: Proglas. Preklady a básnické interpretácie, s. 9.

²²² C. d., s. 8.

²²³ 1966, s. 103.

slava: „*dar Boží pravej časti je*“.²²⁴ Výraz *pravej strany* (príp. *časti*) totiž je vo vecnom význame určujúci pre tých, ktorí dar prijímú. Budú zaradení do pravej strany/časti, čo je alúzia na Kristov posledný súd, pri ktorom po svojej ľavej ruke umiestni capov (zatratených) a po pravej ovce (spasených), čiže súdom rozdelí stádo na ľavú a pravú časť. V tomto duchu sa nesie aj tretí výraz *dar dušiam*, čo *nikdy nezhnije* s alúziou na evanjeliové texty Mt 6, 19 – 20 a Lk 12, 33 – 34, pričom ide o vyjadrenie kvality eschatologickej nadpozemskej skutočnosti.

Až doteraz abstraktne všeobecne sformulovaný motív daru od Boha sa v nasledujúcej pasáži konkretizuje, všeobecný názov sa tu dopĺňa konkrétnymi pomenovaniami. Konkretizácia je významným postupom pri budovaní rečnickej názornosti, lebo pomocou nej sa abstraktne skutočnosti dostávajú do oblasti skúsenosti. V Proglase má takúto formu: „*Toto je (onen) dar: Matúš, Marek, Lukáš, Ján.*“²²⁵ Pomenúvajú sa tu samy evanjeliá, ktorých hovoriacim subjektom je Kristus. Vo viere cirkvi sa pod evanjeliami rozumie viac ako len číra literatúra, je to svätostánok slova, v ktorom je osobitným spôsobom prítomný Kristus. Najmä v byzantskej cirkvi sa toto poňatie osobitne odráža aj v liturgickosymbolickom stvárnení. Konkretizačný výpočet evanjelií tu však má aj dogmatickú a právnu stránku. Autor v ňom vymedzuje kánonické texty. Z tohto hľadiska stojí za pozornosť aj výraz *toto je*. V náboženskom prostredí a štýle je to tzv. kultická formula.²²⁶ Uvedený výraz je invariantom viacerých takýchto formúl, napr. *Toto je moje telo. Toto je moja krv*, pričom všetky tri spomenuté vety sa vzťahujú na Kristovu prítomnosť (buď v slove, alebo v chlebe a víne).²²⁷

Po opisnom predstavení daru nasleduje podanie motívu v psychologickom zmysle. Aj to je typický kazateľský postup. Cirkevný rečník musí k výkladu dajakej náboženskej skutočnosti predložiť poslucháčom motív, aby ju chceli vlastniť, osvojiť si ju. Motív je to, čo poslucháči pokladajú za určitú výhodu pre seba. Konštantínov motív znie takto (vo vecnom preklade najstaršieho zachovaného odpisu): „*Akže chcete nádhery svojich duší vidieť, ľubiť a radovať sa (z nej), keď chcete hriechov tmu odvrhnúť a sveta celého rozklad odvrátiť, i akže život rajský nájsť a uniknúť od ohňa mučivého, vnímajte*

²²⁴ C. d., s. 105.

²²⁵ Fragment „*Toto je (onen) dar*“ sa nachádza vo všetkých troch srbských rukopisoch, nenachádza sa iba v najmladšom ruskom Trojickom rukopise. Do svojej rekonštrukcie ho nezaradil Sobolevskij (1910) ani Nahtigal (1943).

²²⁶ Porov. Heriban, c. d., s. 400.

²²⁷ Podrobnejšie o tom pozri aj v podkapitole 1.3 Prvý riadok textu.

teraz zo všetkej mysle!“²²⁸ Motívy sú dvojaké. Autor strieda pozitívne motívy (nádhera duší, život rajskej) s negatívnymi motívmi (tma hriechov, rozklad sveta, mučivý oheň). Posledný z nich je vždy finálny, sumarizujúci a vzťahuje sa na eschaton. *Rajský život* pomenúva život spasených v nebi, *mučivý oheň* stav zatratených v pekle. Je tu teda pekný myšlienkový a jazykový antitetický paralelizmus, ktorý v rečníckych útvaroch uľahčuje porozumenie a zapamätanie látky. Pri poslednom z nich v staroslovienskej vete *i izběžati ot ogňja goreštago* sa v slovenských a českých prekladoch stretáme so sémantickou deformáciou, ktorá vznikla pravdepodobne na základe zvukovej podobnosti výrazu *ogňja goreštago* so slovenským spojením *ohňa horúceho* (J. Stanislav),²²⁹ *ohni horoucímu* (J. Vašica),²³⁰ *horiacemu ohňu* (V. Turčány),²³¹ *hořícímu ohni* (M. Kučera),²³² *horúcimi plameňmi* (J. Zambor).²³³ Uvedené ekvivalenty nielenže nevyjadrujú význam spojenia v origináli, ale navyše všetky sú poznačené tautológiou, nie veľmi priaznivou. *Horiaci* alebo *horúci oheň* vyznieva podobne ako *mokrý voda*... Nábožensky poňatý výraz *mučivý oheň* označuje pekelné muky. Konštantínovi nešlo o vyjadrenie vlastnosti ohňa ako takého, ale o to, aby doň zahrnul stav človeka, ktorý je zatratený. Prívlastok je odvodený od staroslovienského slova *gorestv* s významom „muka“. A. Bončev ho dokladá aj zo Starého zákona (Sir 21,15).²³⁴ Čeština má tu pomenovanie *hoře*.

Motivácia poslucháčov sa uzatvára priamou výzvou, takisto anaforickou: „*Počujte, sloviensky ľud všetok, počujte Slovo, čo prichádza od Boha.*“ Staroslovienske slovo *narodv* patrí medzi tzv. zradné slová. Nemá význam „národ“, ale *ľud*,²³⁵ kým zase staroslovienským *jazykv* sa popri významoch „jazyk, reč“ označuje „kmeň, rod, národ“.²³⁶ V slovenských prekladoch sa stretáme iba so spojením *sloviensky národ* za staroslovienského *slověnsko narodv*. Jedine v českom preklade má J. Vašica „*slyšte všichni lidé*

²²⁸ Preklad K. P.

²²⁹ C. d., s. 105. Rovnako v preklade J. Vašicu do češtiny je „*unikli ohni horoucímu*“ (1966, s. 103).

²³⁰ C. d., 1966, s. 103.

²³¹ C. d., s. 10.

²³² C. d., s. 9.

²³³ C. d., s. 34.

²³⁴ Porov. c. d., s. 742.

²³⁵ Porov. *Slovník jazyka staroslověnského*, II, s. 309 – 310: 1. „zástup, dav, (shromážděný) lid“, 2. „pokolení, rod“ a až v treťom význame je aj „kmen, národ“.

²³⁶ Porov. BONČEV, Atanasij: *Rečnik na cърkovnoslavjanskija ezik*. Tom II. P – JA. Sofia: Nacionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2012, s. 347: 1. gr. etnos; národ, obyvateľstvo, 2. v pl. jazyčníci, idolopoklonníci (pohania), 3. jazyk, nárečie, hovor; ale porov. aj *Slovník jazyka staroslověnského*, IV, s. 1020 – 1022.

slovanšti“.²³⁷ Uvedená výzva zasmerovaná na sloviensky ľud má za objekt „*Slovo, čo prichádza od Boha*“. V ďalších riadkoch sa potom objasňuje obsah mena *Slovo*, ktoré sa vyskytuje anaforicky vždy na začiatku vety. Je to interpretačne náročná pasáž, v ktorej sa žiada objasniť práve meno *Slovo*. Starosloviencina nemá rozlišovanie medzi malými a veľkými písmenami, a tak apelatívnosť verzus propriálnosť sa dá určiť jedine podľa kontextu a na základe všeobecných poznatkov o pertraktovanej téme. V Biblii sa výraz *slovo* vyskytuje veľmi často, pričom sa rozlišuje slovo Božie a slovo ľudské. Okrem toho však v štyroch novozákonných knihách vystupuje aj výraz *Slovo*, t. j. *Syn Boží*. Je to v textoch Lk 1,2; Jn 1,1 a 14; 1Jn 1,1 a 5,7 a napokon Zj 19,13. Posledné dve citácie explicitne vyjadrujú sémantickú náplň výrazu: 1. „*Otec, Slovo a Duch Svätý*“ (teda namiesto bežného *Syn je Slovo*), 2. „*jeho meno znie Slovo Božie*“. V Proglase sa výraz *slovo* vyskytuje viac ráz. Ukazuje sa, že časť s anaforou je v súlade s pomenovaním 2. Božskej osoby, t. j. Ježiša Krista: „*Slovo, ktoré kŕmi duše ľudské,*²³⁸ *Slovo, ktoré posilňuje srdcia a mysle, Slovo, ktoré všetkých uschopňuje poznať Boha.*“ Výraz *Slovo* v uvedených výpovediach pokladáme za totožný s menom Krista v biblických citátoch, aj keď možno tu pripustiť istú ambivalentnosť či inklúziu: Božie Slovo = Ježiš Kristus, Božie slovo = slovo Boha. V slovenskom pravopise sa propriálne pomenovanie odlišuje písaním veľkého začiatočného písmena. Vo všetkých ostatných súvislostiach v Proglase sa výraz *slovo* podľa kontextu zaraďuje medzi apelatíva.

Kým na začiatku Proglasu sa evanjelium predstavuje slovom *dar*, v zmienených riadkoch sa výklad posunul k teologickej charakteristike Božieho Syna chápaného ako „večné Otcovo Slovo“. Konštantín, ako predkladateľ prekladu posvätného textu, si musel zachovať pred posudzovateľmi a schvaľovateľmi určité tradičné dekorum pravého vyznania. Uvedeným textom sa pevne zaraďuje do ortodoxie proti bludom, ktoré cirkev síce odsúdila, ale znova a znova sa vynárali. Dopomohla tomu napokon aj hymnografia byzantskej cirkvi, pretože v nej, hoci negatívne, sú o nich bohaté zmienky. Ide tu najmä o odsúdeného Ária a jeho učenie zvané arianizmus. V Proglase, prirodzene, nejde o náročnú teologickú dišputu, ale skôr o ľahké podanie všeobecne uznávaných záverov, nevynímajúc ani opis účinkov Slova na ľudské srdcia a mysle, ktorými sú radosť a krása. Aby vyzneli v pôvodnom podaní, podávame ich vo

²³⁷ C. d., s. 103.

²³⁸ Motív pokrmu je bohato doložený v novozákonných textoch; porov. Mt 24,45 a Lk 12,42. Podobne pokrm pre srdcia (Sk 14,17) a duchovný pokrm (1Kor 10,3). Nejde teda o originálne obrazy autora, ale o biblické archetypy.

vlastnom preklade, technicky vernom lexikálnemu, ale aj syntaktickému (slovoslednému) obsadeniu.

Po uvedení pozitívnych obrazov nasledujú obrazy s negáciou vyjadrenou predložkovými výrazmi s predložkou *bez*: „*Lebo ako bez svetla radosť nebude oka, vidiaceho všetko Božie stvorenie, bez neho nič nie je nádherné ani viditeľné.*“ Výrazom *radosť* sa tu pre pozemského človeka pomenúva predchuť nebeskej slasti, ktorú v gréckom duchu podstatne podmieňuje krása (ssl. *lěpota* je vyšší stupeň krásy, *nádhera*). Sľubovaná radosť ako radosť kresťana (t. j. kto prijal vieru) je spojená s nájdením nebeského kráľovstva (porov. Mt 13,44). Konštantín však neodstupuje od pôvodnej línie, ktorou je forsírovanie evanjelia. Naopak, séma radosti je podstatným významovým komponentom pomenovania evanjelium. V klasickej gréčtine *euangélion* znamená dobrú, radostnú zvesť, veselú novinu, dobré posolstvo, ktoré vyvoláva radosť. Sekundárne sa tak nazýva aj odmena poslovi, ktorý zvesť priniesol. V predkresťanskom kontexte to bola aj správa o víťazstve alebo priaznivý veštecký výrok.

Z výrazu „*radosť oka, vidiaceho všetko Božie stvorenie*“ sa vynára otázka, prečo sa radosť ako psychický stav spája s okom ako orgánom zraku. Aj tu sa odráža bežné teologické myslenie. Základný prísľub večného života sa opisuje ako videnie neviditeľného Boha z tváre do tváre.

Biblická a teologická sémantika sa odráža aj na pomenovaní objektu videnia: *všetko Božie stvorenie*. Za najvhodnejší tu pokladáme výraz *stvorenie*, ktorý sa v biblickej správe o stvorení sveta spája so svetlom (ako jedným z diel Stvoriteľa), ale v novozákonnom kontexte vytvára antitézu na pozadí staré – nové, pričom výraz *nové stvorenie* sa viaže s nestvoreným svetlom, ktorým je sám Kristus, prinášajúci novú éru. Kým teda svet viditeľný bol stvorený v siedmich dňoch, éra tzv. nového stvorenia sa nazýva ôsmy deň stvorenia. Upomína na to aj už spomínaná ikonografia Krista Pantokratora sediaceho na tróne, za ktorým je oktogonálna hviezdica, odkazujúca na onen ôsmy deň. Motív sa opakuje aj na byzantskej ikone Kristovho premenenia, kde je zobrazený ako „slnce pravdy“, pričom fyzikálne slnko je tmou oproti slnku duchovnému, resp. premenenému, ktorým je Kristus.

Ako vidieť z textu, na obsahovej rovine má dve línie: jedna opisuje, predkladá, ponúka evanjelium, druhá komentuje účinky evanjelia na tých, čo ho prijali. Táto zložitosť však môže pomýliť prekladateľa pri hľadaní náležitého slovenského ekvivalentu. Staroslovienske výrazy *Božija zakona*, *zakona knižbna duchovnago*, *zakona raj božij javljajušte* sú rečnícke tautonymá. Rečníckou figúrou tautológie chce podávateľ opakovaním toho istého vecného prvku s variantným, odlišným formovým stvárne-

ním zdôrazniť jeho dôležitosť. Pleonastickým nahromadením uvedených výrazov autor zdôrazňuje naliehavosť svojej výpovede, čo sa s touto funkciou uplatňuje predovšetkým v rečníctve. Zároveň sa podávaný predmet dostáva akoby do plastickej viacrozmernej polohy, akoby ho rečník pred očami poslucháčov ukazoval z rôznych strán. Tak výraz *Boží zákon* ukazuje na pôvodcu, resp. subjekt hovoriaceho v textoch Starého a Nového zákona. Jeho rozšírením je tretie pomenovanie, v ktorom sa však pridáva séma *zjavenia*. V biblických textoch sa takto nazýva kniha Zjavenia, ale aj celý kánon kníh je zjavením, teda pre kresťanov prameňom poznania viery (spolu s posvätnou tradíciou). V strede medzi obidvoma uvedenými výrazmi je však variant, ktorý v starosloviencine (v pôvodnej tvarovej podobe) znie *zakona knižbna duchovnago*,²³⁹ teda s dvoma prívlastkami, pričom prekladateľský problém spôsobuje prvý z nich, ako sa to ukazuje v prekladoch J. Stanislava,²⁴⁰ V. Turčányho,²⁴¹ J. Zambora²⁴² aj M. Kučeru,²⁴³ ktorí sa uspokojili s doslovným výrazom na základe zvukovej podobnosti: *книжьбнѣ* znie ako *knižný*. Prirodzene, nemožno poprieť, že obidva výrazy majú substantívny motivant (*knih*), ale významovo sa značne odlišujú. V slovenčine hlavne nemáme príbuzné slovo *knižovník*, ktoré v staroslovienskej podobe vystupuje napr. v spojení *книжьбници i фарисеи*, t. j. zákonníci a učitelia zákona, ktoré umožňuje vidieť aj výraz *knih* v tesnej súvislosti s výrazom *zákon*, čo sa vzťahuje na Bibliu, ktorá je „knihou kníh“ v materiálnom zmysle (je súborom vyše sedemdesiatich kánonických kníh; počet je rozdielny podľa rôznych konfesií) a v duchovnom zmysle (je Bohom inšpirovaná, preto stojí nad všetkými ľudskými knihami). Pomenovanie *knih* (grécky *hé biblos*) sa potom podľa sémantickej náplne odráža v pomenovaní Biblia. V starosloviencine sa táto súvislosť živo cítila vďaka tomu, že v nej znie grécizmus, čo sa prenáša aj do adjektívneho derivátu, ale v slovenčine sú výrazy *knižný* a *biblický* sémanticky divergentné. Stanislavovo, Turčányho, Zamborovo a Kučerovo doslovné prevzatie *knižný zákon* nevyjadruje zámer pôvodcu Proglasu pomenovať *biblický zákon*. Starosloviencina tu poskytovala dve riešenia, súčasná

²³⁹ V takejto podobe je to v Chilendarskom rukopise. V Hilferdingovom je *zakona knižbna, duševnago* (s. 20), v Chludovovom rukopise je *zakona knižna duchovnago* (s. 13). V Trojickom rukopise sa tento fragment nevyskytuje. Sobolevskij ho zrekonštruoval ako *zakona knižbna i duševbna* (1910, s. 24), Nahtigal ho zrekonštruoval ako *zakona knižbna i duchovbna* (s. 94).

²⁴⁰ C. d., s. 106.

²⁴¹ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 10.

²⁴² C. d., s. 35.

²⁴³ C. d., s. 10.

slovenčina ich má tiež, ale iné. Disponuje jednak výrazom *biblický zákon*, jednak výrazom so substantívnym prívlastkom v genitíve *zákon Písma*. J. Vašica tu prekladá ako „*zákon Písem duchovného*“.²⁴⁴ E. Feldek vo svojej paralele k Proglasu používa metaforu „*zákon, čo v Písme svätom má svoj dom*“.²⁴⁵

Po uvedenej časti textu nasledujú dve rečnícke otázky, čo sa v staroslovenčine uvádzajú zámenami *kyj* a *kako*, ktoré určujú opytovací spôsob viet (písaná staroslovenčina nemá otáznik). V slovenčine by im zodpovedali výrazy *ktorý(že)* a *ako(že)*, porov. „*Ktorýže sluch burácania hromového nečujúci môže sa Boha báť? Akože potom nozdry nevoňajúce kvet porozumejú Boží zázrak?*“ Rečnícke otázky dynamizujú text smerom k percipientovi. Majú v ňom stimulovať vstup do virtuálneho dialógu, zvýšiť pozornosť – ako máme, keď sa nás niekto na niečo spytuje. Po tomto stimule zase nasledujú čisto argumentačné vety, ktoré by bez predchádzajúceho stimulu pôsobili zaťažujúco: „*Ústa lebo, ktoré sladké necítia, ako kameň (t. j. kameňom) robia človeka. Nadovšetko toto duša nevzdelaná (t. j. negramotná) mŕtvou sa javí medzi ľuďmi.*“

Tento náš preklad, zámerne takmer doslovný, kopírujúci aj syntaktickú štruktúru, nemá za cieľ predstaviť nový preklad (tobôž nie s umeleckou ambíciou), ale má poslúžiť ako hranica medzi vnímaním Proglasu raz ako básne, raz ako prózy. Tak je to vo všetkých citáciách, ktoré tu uvádzam, lebo slovenské preklady zašli príďaleko v prikrášľovaní textu. Navyše stále sú v nich nevyriešené miesta, resp. podávajú ťažko prijateľné riešenia. V uvedenom úseku je takým orieškom výraz *duša bezbukovna*. Adjektívneho výrazu sme sa už dotkli v inom kontexte („*písmenové Slovo*“). V staršom preklade V. Turčányho²⁴⁶ a v preklade M. Kučeru²⁴⁷ je snaha zachovať východiskový výraz *písmo*, ktoré sa odráža v predložkovom výraze „*bez písmen*“, čo je veľmi jednoduché, ale nepresné riešenie. J. Stanislav tu má opisný výraz „*duša neznalá písmen*“.²⁴⁸ Ambicióznejšie je novšie riešenie V. Turčányho a J. Zambora, ktorí podávajú vlastné, ale veľmi nešikovné výrazy, úporne sa snažiac neopustiť slovotvorný základ slova *písmo* (čo potom v Zamborovej interpretácii Proglasu umožňuje odkrývať konotácie s písmom, zostaveným vierozvestami pre Slovanov) – Turčány

²⁴⁴ C. d., 1966, s. 104.

²⁴⁵ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 15.

²⁴⁶ In: Pauliny, c. d., s. 131.

²⁴⁷ C. d., s. 11.

²⁴⁸ C. d., s. 106.

má spojenie „*duša bezpísmenná*“²⁴⁹ a Zambor „*duša bezpísmenová*“.²⁵⁰ Obidva výrazy sú tu interpretačne problematické. Pomenovanie duša totiž nie je len náboženské, ale, a to aj v slovenčine dodnes, pomenúva sa ním aj človek, osoba, obyvateľ atď. (porov. *obec má sto duší = má sto obyvateľov*). Prvý výraz však treba zachovať ako reálny, len treba zúžiť významové spektrum (profánny význam, nie sakrálny). Krkolomné výrazy s čudnou kolokabilitou v Turčányho a Zamborovom riešení majú priehľadný slovenský ekvivalent vo výrazoch *nevzdelaný, negramotný*. Starosloviencina prevzala z gréčtiny slovo *grámma* v podobe *grámmata*, pričom má viaceré významy (písmeno, záznam, dokument, gramotnosť), ale aj odvodeniny. Jednou z nich je aj *gramotbnikъ*²⁵¹ s významom „gramotný človek“ a „pisár“.²⁵² Napriek tomu sa Konštantín rozhodol pre výraz *bezbukovna*, ktorý však nemá v slovenčine hláskovo podobný ekvivalent (okrem Turčányho a Zamborovho umelého konštruktú, na ktoré síce jestvuje určitá licencia, ale autorská. Podsunutie takýchto výrazov Konštantínovi pokladám takisto za krok poetizácie nepoetickej pôvodiny). Od ostatných prekladov sa tu odlišuje preklad J. Vašicu, ktorý zvolil opisný výraz: „*duše knih zbavená*“.²⁵³

Reč ďalej postupuje v prednesení rady bratom (t. j. potenciálnym poslucháčom, oslovenie je bežné v novozákonných listoch), pričom tu badať jednak moralisticky ladenú sentenciu, jednak apológiu staroslovienciny a prekladu Písma do nej. Výrazne tu zaznievajú archetypálne obrazy z 1Kor od apoštola Pavla, a to z 13. kapitoly, v ktorej je obsiahnutý *Hymnus na lásku*. Kazateľsky moralizujúci prvok je tu v uvedení dvoch nerestí, ktoré neboli pre pohanské prostredie ničím negatívnym. V kresťanstve sa na ne zameriavalo najmä mníšske prostredie. Ich uvedenie má staroslovienske znenie *otrъ žitija skotъska i pochoti*. Slovenčina tu ponúka viaceré synonymné, ale vecne verné ekvivalenty. Výraz *skotъ* má viaceré významy: „zvieratá, hovädá, dobytok“.²⁵⁴ Môžeme teda rátať s výrazmi *zvieraci* alebo *živočíšny*, v genitívnom prívlastku aj (*život*) *hoviad* a *dobytk*. Prekvapuje tu riešenie J. Stanislava, keď výraz nepreložil, ale len foneticky prepísal a použil ako lexikálny citát, ktorý má bežne funkciu exotizovať text, čo je v danom prípade úplný nezmysel. Jeho fragment znie: „*zo života skot-*

²⁴⁹ C. d., s. 10.

²⁵⁰ C. d., s. 35.

²⁵¹ Porov. Bončev, c. d., I, s. 134: 1. gramotný človek, 2. dielopisec, pisár.

²⁵² Porov. Bončev, c. d., I, s. 134.

²⁵³ C. d., s. 104.

²⁵⁴ Porov. Bončev, c. d., II, s. 161.

ského a neresti“.²⁵⁵ Zamborov preklad „od zvieracieho života a od žiadze“²⁵⁶ je zase v druhej zložke neprijateľný, lebo nadinterpretačne štylizuje pojem *žiadostivosť* metaforickým *žiadza*, čo je knižné, zastarané, s pôvodným významom „smäd“.²⁵⁷ Feldek uvádza tieto isté prvky v opačnom poradí: „pozbaví žiadze a zvieracieho života“.²⁵⁸ J. Vašica má v českom preklade „odpoutá od zvířeckého života a chťiče“.²⁵⁹

Proglas tu ide v dikcii cirkevnej náuky, výraz je bežný termín: (*telesná*) *žiadostivosť*. Úsilie prilepšiť Konštantínovi čo do poetickosti badať aj z Turčányho prekladu: „života zvieracieho, žitia smilného“.²⁶⁰ Prekladateľ jednak pridáva slovo navyše (*žitie*), jednak vytvára syntaktický paralelizmus medzi dvoma asyndeticky pripojenými výrazmi a navyše vytvára etymologickú figúru (*života, žitia*). Za výraz *pochotb* má potom *žitie smilné*. Kým však pôvodným výrazom sa označuje všeobecne každá *žiadostivosť*, znamená *žiadost'*, *túžba*²⁶¹ (teda aj nemiernosť v jedení, opilstvo, nie len sexuálna), výraz *smilný* v súčasnom jazyku zasahuje len oblasť sexuality. Rovnako ako Turčány postupuje M. Kučera, ktorý ale výraz *smilný* meliorizuje na *nectný*: „z života zvířeckého, žití nectného“.²⁶²

Morálne ladená zložka rady prestupuje do odporúčania prostriedku, ktorým je (Božie) slovo – tu už chápané neosobne, apelatívne, ale v sakrálnej semiotike. Túto druhú časť autor Proglasu zosilňuje odvolávaním sa na autoritu. Je ňou apoštol Pavol a jeho argument o zrozumiteľnosti je v 1Kor 14,19.²⁶³ Konštantín ho celý preberá vo forme citátu so vsuvkou v strede, ale v novších odpisoch je citát prerušovaný ešte ďalšou vsuvkou: „Preto svätý Pavol učiac riekol, modlitbu svoju vzdajúc pred Bohom, (lebo) chcem radšej päť slov vyrieť (s rozumom), aby všetci bratia rozumeli, ako desaťtisíc slov nezrozumiteľných.“ Prvá vsuvka je historicky odôvodnená, lebo je známa už aj z niektorých biblických prototextov. Je krátka a v staroslovienčine znie *sv razumotb*. Významovo predložkové spojenie *s rozumom*

²⁵⁵ C. d., s. 106.

²⁵⁶ C. d., s. 35.

²⁵⁷ Porov. KRÁLIK, Lubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vyd. SAV, 2015, s. 697, heslo *žízeň*.

²⁵⁸ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 16.

²⁵⁹ C. d., s. 104.

²⁶⁰ In: Pauliny, c. d., s. 131 a *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 11. Je to rovnako v staršom aj novšom preklade od V. Turčányho.

²⁶¹ Porov. *Slovník jazyka staroslověnského*, III, s. 227.

²⁶² C. d., s. 11.

²⁶³ „ale na zhromaždení radšej chcem povedať päť zrozumiteľných slov, aby som aj iných poučil, než desaťtisíc slov darom jazykov.“

vstupuje do protikladu *rozum – b'ľabot*, pričom b'ľabot bol prejav tzv. glosolálie, akýsi predchodca zaumného jazyka. Uvedenú sémantiku obsahuje aj exegéza zmienenej miesta v novozákonnom texte. Konštantín však protiklad viaže s dvoma rozdielnymi, ale rovnocennými jazykmi, ktoré sú navzájom preložiteľné, ekvivalentné.

Sám citát od Pavla (bez vsuvky) nevykazuje nijaký problém. Citát z Biblie je to najjednoduchšie, pri čom nemožno nič pokaziť. Netýka sa to však našich prekladateľov Proglasu. Biblické miesto, ktoré Konštantín cituje, obsahuje dve číslovky, a to *pät'* a *desaťtisíc*. Toto miesto je isteže identické v prekladoch Biblie všetkých čias a na celom svete, veď číslovky, najmä základné, sú podľa denotátu excelentne monosémické lexikálne jednotky. J. Stanislav prekladá číslovku *desaťtisíc* (ssl. *tma*) výrazom *hrba*,²⁶⁴ V. Turčány v starom preklade a J. Zambor si vystačili s výrazom *tisíce*,²⁶⁵ rovnako ako M. Kučera.²⁶⁶ E. Feldek má vo svojej paralele Proglasu „*stá a stá*“.²⁶⁷ Pri prebásňovaní prozaického textu je prirodzené, že treba narušiť jeho explicitnosť, ktorá sa určite vyjadruje číslovkami... V najnovšom preklade V. Turčány ešte zosilňuje poetizáciu, keď reduplikuje výraz *tma* a používa genitívnu metaforu *tma slov*: „*než rieknúť tmu, tmu slov, im nerozumejú*“.²⁶⁸ Starosloviensky výraz *tma* je síce okrem číslovky *desaťtisíc* aj substantívum s významom „*tma, temnota*“,²⁶⁹ ale v tomto fragmente Proglasu je takýto preklad nesprávny, keďže ide o biblický citát z apoštola Pavla. Prebásňovatelia tu z biblického citátu urobili parafrázu, pričom text poetizujú. Rozptyl a nepresnosť dávajú väčší priestor poetickej, neuchopiteľnej imaginatívnosti. Správny preklad podáva iba J. Vašica, ktorý jediný zachoval pôvodnú číslovku: „*deset tisíc*“.²⁷⁰ J. Zambor v rozsiahlej štúdiu síce tvrdí, že ide o citát z Pavla, aj ho cituje, ale v nepresnom citáte, ktorý celý prevzal nie z pramenného textu, lež od E. Paulinyho, čo sa uvádza v jeho poznámke č. 7 a 8 na s. 14.²⁷¹ V Zamborovom preklade sa pridáva navyše výraz *skromných* (päť slov).

Kazateľskú sugestivnosť umocňuje uvedenie naturalistických obrazov (tlenie, hnis, vyhniвание, strácanie života), ktorými sa podnecuje počúvanie Božieho slova. Cirkevný rečník chce vo svojej kazateľskej dikcii zaťať

²⁶⁴ C. d., s. 106.

²⁶⁵ Turčány in: Pauliny: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, s. 131, Zambor, s. 35.

²⁶⁶ C. d., s. 12.

²⁶⁷ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 16.

²⁶⁸ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 11.

²⁶⁹ *Slovník jazyka staroslověnského*, IV, s. 545.

²⁷⁰ C. d., s. 104.

²⁷¹ *O Proglase a jeho básnických prekladoch*. In: *Studia Academica Slovaca* 42.

do živého: „*Ved' ako tlenie*²⁷² *telo napadne, všetko rozkladá, navyše hnis vyhnieva, keď nemá svoj(ho) pokrm(u), tak duša všetko stráca žitie, Božie(ho) nemá život(a),*²⁷³ *keď slovo Božie nepočuje.*“ Vymedzovacie zámeno *všetok* (s variantom *každý*) tu prekladateľa²⁷⁴ pripájajú k slovu *duša* v podobe *každý* (*každá duša*). Pravdepodobnejšie je však spojenie *všetko žitie*, ak sa má zachovať pôvodná syntaktická konštrukcia, lebo v staroslovienskej vete býva medzi prívlastkom a rozvíjaným substantívom predikát v interpozícii (*tako duša vbsjaka opadajetv žizni*).

Na upútanie pozornosti čitateľa (resp. poslucháča) sa v reči vyskytuje slovné uvedenie toho, čo autor chce uviesť, aby v ňom vyvolal zvedavosť, opýtavosť, aby sa zúčastňoval na slede jeho myšlienok. Konštantín chce uviesť evanjeliové podobenstvo (s aplikáciou na daný kontext), preto vopred naň upozorňuje: „*Iné však ešte podobenstvo múdre veľmi povedzme; ľudia, čo sa milujú, chcú rásť v Božom vzraste.*“²⁷⁵ V slovenských prekladoch sa vynecháva slovo *dzělo* s významom „veľmi, mnoho, silno“, nahrádza sa elatívom „*premúdre*“²⁷⁶ M. Kučera ho svojvoľne zmenil na „*význačné*“.²⁷⁷ V upravenom hladkom súčasnom slovoslede výraz znie „*veľmi múdre podobenstvo*“, ako to má aj Vašica v češtine: „*velmi moudré podobenství*“.²⁷⁸ Tu treba podotknúť, že starosloviensky slovosled je iný ako slovosled slovenčiny. Cítiť to na celom texte Proglasu. V citáciách zámerne ponechávame pôvodnú výstavbu. Pri literárnom preklade treba pripustiť aktualizovanie tejto stránky textu. Starosloviencina má viac vlastností analytického jazyka ako slovenčina, čo vidieť najmä na skladbe. Je to však súčasť prirodzenej povahy tohto jazyka, takže hodnotenie tzv. inverzií v Proglase (je to iba jeden jav, rozdiely sú v celkovej výstavbe staroslovienskej vety) ako štylizáčného postupu je číry nezmysel spočívajúci v tom, že istému jazyku (navyše nesúčasnému, stredovekému) sa prisudzujú štylizáčne

²⁷² SSl. výraz *tblja* má význam „zkaza, rozklad, tlenie“, okrem toho aj „pominuteľnosť, porušenosť“; porov. *Slovník jazyka staroslověnského*, IV, s. 545.

²⁷³ V akuzatívne je tu *Boží život*.

²⁷⁴ Ján Stanislav už zvyšok textu nepreložil.

²⁷⁵ Tu je narážka na Kol 2,19: „*a nedrží sa hlavy, z ktorej celé telo, vyživované a pospájané väzivami a spojivami, rastie Božím vzrastom*“; stále je prítomný motív výživy. Rast v Božom vzraste je následkom lásky: *ľudia, čo sa milujú, chcú rásť v Božom vzraste*. Biblický odkaz sa zároveň vzťahuje na ekleziologické chápanie cirkevného spoločenstva ako spoločenstva lásky so spoločným vzrastom, ktoré je ako niva, resp. pole alebo aj vinica – v duchu evanjelia.

²⁷⁶ Tak je to v oboch prekladoch V. Turčányho aj v preklade J. Zambora.

²⁷⁷ C. d., s. 13.

²⁷⁸ C. d., s. 104.

vlastnosti iného, súčasného jazykového systému (staroslovienčina verzus slovenčina).²⁷⁹

Samo uvedenie podobenstva je komentovanou parafrázou evanjeliového podobenstva o rozsievачovi, pričom viac ako sám príbeh podobenstva vyznievajú jeho aplikácie. Je to prvé zo siedmich Matúšových podobenstiev (porov. Mt 13, 3 – 8). Problém vidíme v preklade staroslovienského slova *prítvča*, ktorým sa pomenúva nielen útvar podobenstva, ale aj prirovnanie.²⁸⁰ Autor Proglasu najprv rozvíja autoritatívne vyššie podobenstvo z evanjelia, potom svoje vlastné – skôr prirovnanie – o národoch bez kníh: „*Predsa svoje prirovnanie chcem priložiť.*“ Matúšovo podobenstvo aktualizuje takto: „*Kto by vieru rozsieval, nepoznajúc pravidlo, že ako semená padajúce na nivu, tak aj pre srdcia ľudské dažďa Božích písmen potrebujete, aby vzrástlo ovocie Božie viac. Kto môže podobenstvá všetky povedať, zobrazujúc bez kníh národy, vo vyjadrovaní (v reči) nerozprávaajúc zrozumiteľne? Ani keby (niekto) všetky jazyky ovládal, nemôže objasniť ich bezmocnosť (slabosť).*“ V navrhovanom vecnom preklade uvádzame slovo *niva*, ktoré slovenčina pozná a je úplne kompatibilné so staroslovienskym výrazom čo do významu i zvukovej blízkosti (hoci v súčasných textoch v Biblii je tu slovo *pole* alebo *rol'a*). Sloveso *objasniť* za ssl. tvar *svkazati*²⁸¹ od *svkazanije* je významovo relevantné, lebo *svkazanije* je „objasnenie, výklad“. V uvedenom prirovnaní autor predznamenáva výraz *bez kníh národy*, ku ktorému sa v ďalšej časti podrobnejšie vráti. Treba však uviesť, že ani v jeho vlastných prirovnaniach sa nepýši autorskou originalitou, ale čerpá z vyjadrovacej zásoby biblického textu. Napr. v závere sa ozýva zmienka zo začiatku už spomínaného *Hymnu na lásku* od apoštola Pavla.

V prirovnaní o národoch bez kníh, rozšírenom do obrazu (je to teda skôr parabola ako podobenstvo), uplatňuje určitú expresivitu výrazu. Takou je použitie antonymickej dvojice *mnoho – málo* (v ktorej aluduje časté biblické použitie), ďalej epiteton *nahé (národy)* (v ktorom aluduje Pavlov text, Konštantínovi známy aj z pravoslávnej krstnej a paschálnej bohoslužby: „*Ktorí ste v Kristu pokrstení, Krista ste si obliekli*“ a ktorý evokuje

²⁷⁹ Tento postup uplatnil J. Zambor, c. d., s. 28.

²⁸⁰ Okrem toho ešte aj príklad, vzor. Porov. *Slovník jazyka staroslověnského*, III, s. 318 – 319.

²⁸¹ V *Slovníku jazyka staroslověnského* IV, s. 268 – 270 sa uvádzajú tieto významy: „1. vylóžit, vysvětlit, vykládat, vysvětlovat; přeložit, překládat; označovat, znamenat; 2. říci, sdělit; oznámit, povědět, říkat, sdělovat, oznamovat, vyprávět; dodat, dodávat; připomenout, připomínat; ohlásit, hlásat, ohlašovat; zvěstovat, kázat; 3. zjevit, naznačit, ukázat, vyjádřit, zjevovat, naznačovat, ukazovat, vyjadřovat; nazývat, jmenovat“.

symbol krstného rúcha v protiklade s „nahotou“ nepokrstených), ale významným expresivizujúcim prostriedkom sú aj výrazy a obrazy militantného typu, čo je dobovo bežný prostriedok (*zbrane, muky, nepriateľ, bojovať, kuť zbrane, droviť hlavu diabla*). Predstavenie negatívneho videnia vecí dopĺňa pozitívne obrazy a umocňuje zážitkovosť textu. Výrazová paleta tu však takisto čerpá z biblickej obraznosti. Výraz *zbrane tvrdé* (ktoré sú ukované z Pánových kníh), teda Božie slovo, má bohaté biblické zázemie (*tvrdá je to reč, reč ako dvojsečný meč* atď.). Konštantín však dôsledne rozlišuje vrstvy biblického Božieho slova. Na najvyššie miesto dáva jeho múdrosť od Krista, teda evanjeliá, potom apoštolov (Skutky a listy) a napokon prorokov (čiže starozákonné spisy). Poznanie a usúvzťažnenie Proglasu s biblickými textami vlastne uľahčuje prekladateľovi prácu, a to aj v prípadoch alúzií. Napr. výraz *víťazstvo dobré* predpokladá biblický výraz *dobrý boj*, ktorý použil Pavol v opise kresťanského života, prirovnávajúc ho so športovým zápolením. J. Zambor má spojenie *dokonalé víťazstvo*. Dôkladnosť Konštantínovho vyjadrenia tkvie v tom, že veľmi precízne usúvzťažňuje svoj text s ustálenými biblickými výrazmi, drží sa cirkevnej terminológie a cirkevnoprávneho aspektu. To, pravda, nie je príliš reprezentatívny materiál pre poéziu. Napr. výraz *dobrý boj* má u neho aj odkaz na vtedy známe medzinárodne definované právne charakteristiky humanizácie vedenia vojny, pochádzajúce už z antiky, o ktorých sú však zmienky aj vo veľkomoravských právnych pamiatkach. Nie každé vojnové víťazstvo je dobré. Iba ak je vojna spravodlivá a vedená humánnymi pravidlami, medzi vojakmi je aj *víťazstvo dobré*. Tým skôr je dobré v oblasti športu, z ktorej apoštol Pavol vychádzal.

Myšlienkový zámer Proglasu je v znovuuvedení eschatologickej témy, čím sa text tematicky uzatvára. Naznačili sme, že výstavba textu sa v týchto dvoch ťažiskách zblížuje s dramatickým oblúkom, čím chceme povedať, že text je rečnícky veľmi nasýtený, má vyznieť presvedčivo ako obhajobná reč pred porotou a účinne ako dobre zostavená kázeň. Znova je tu motív pravice, prestola, súdu ohňom, večnej radosti a oslavy Boha: „*pred Bohom sa prejavia ako chrabří, stojaci po pravici Božieho prestola, keď ohňom súdi národy, radujúci sa s anjelmi naveky, stále oslavujúc Boha milostivého, Písma ustavične že piesňami*²⁸² *Bohu spievajúc, ľudí milujúcemu.*“ Pôvodný slovosled trochu sťažuje porozumenie, text však vypovedá sám osebe ako zostava fragmentov ikony posledného súdu. Byzantská výtvarná ikonografia totiž často prestupuje aj do hovoreného slova.

²⁸² Výraz *piesňami Písma* naznačuje žalmy, ktoré sú prvým a základným žánrom každej kresťanskej bohoslužby.

Vlastný záver Proglasu ako textu predstavuje obligátna doxológia byzantského typu s trinitárnym obsahom (oslava Trojice) a aklamačná formula *Amen* s potvrdzujúcou funkciou.

K skladbe Proglasu ako celku treba uviesť, že je poskladaný do útvaru jednotnej ikony podobne ako byzantský obraz, pričom centrálnym tematickým prvkom je druhý Kristov príchod, v misijnej aplikácii príchod Krista prostredníctvom ohlasovania Božieho slova v zrozumiteľnom jazyku. Textúra Proglasu je utkaná z biblických výrazov a slovných obrazov, ale ozýva sa v nich aj náuka cirkvi zo všeobecných cirkevných snemov. Čerpanie z Biblie sa opiera o predstavu zostavovateľa, že ona je text posvätný, preto celkom ustupuje do pozadia autorská ambícia tvoríť autorsky originálny text. V niektorých prípadoch sa v byzantskej literárnej tvorbe vyskytuje čistá recyklácia (takým je napríklad text modlitby *Carju nebesnyj*). V homiletickej literatúre sa v priebehu stáročí vždy uplatňuje biblický text, lebo perikopa je východiskom na výklad a aplikáciu do života. Tým viac to platí o Proglase, ktorý je nielen kázňou z biblického textu, ale aj úvodom k biblickému textu ako celku.

3.2 Pragmatická stránka textu

Ak máme dôsledne charakterizovať text Proglasu, nevystačíme si len s textom osebe, izolovaným od situácie, v ktorej vznikol, od cieľa, s akým vznikol, a od skutočnosti, ktorá sa v ňom odráža. Súčasťou rekonštrukcie historického textu nie je len jeho čisto jazyková a štylistická, resp. poeticko-literárna štruktúra. Rovnako je v texte stále prítomný autor, jeho zástoj, intencia, ale aj príjemca, ktorého má koncipient komunikátu na zreteli. Proglas vo svojej podstate je odrazom všetkých uvedených skutočností. Ako komplexný rečový akt nie je len čírou štruktúrou, jazykovotextovým inštrumentáriom, súhrnom zmysluplných viet, odrazom určitého myslenia. On sám je svetom, ktorý koná vo svete s určitým cieľom. Jeho bytostnou podstatou nie je byť odrazom, ale konať. Konanie, grécky *pragma*, je neodlučiteľné od jeho textovej formovej a sémantickej štruktúry. K týmto dvom prináša tretí, pragmatický aspekt.

Polemika o žánrovom zaradení Proglasu sa teda dotýka priamo jeho podstaty. Práve žáner signalizuje zameranosť Proglasu na istý cieľ, vyostruje ho funkciou a funkcia spätne ustalať jeho konkrétnu realizáciu. Lebo žáner je iba paradigma, ktorá sa spravidla realizuje jedinečným spôsobom, nevynímajúc pritom miešanie dvoch i viacerých žánrov.

Na viacerých miestach v tejto práci naznačujem, že Proglas nesie vý-

razné charakteristiky rečníckeho útvaru. Pokúsme sa ho bližšie charakterizovať. Reč, ako je známe, sa od pradávnych čias realizuje tak, že sa v nej živý človek stavia pred živé publikum, čo, samozrejme, nevyučuje (ale skôr potvrdzuje) to, že je vopred starostlivo pripravená. Vzdelanec, akým bol zostavovateľ Proglasu, zbehlý v jazykoch a teológii, si istotne poľahky poradil s výberom štylizovaných ozdôb, takže nie div, že mnohí interpreti sa prikláňajú k názoru, že takto zostavený text musí byť básňou. Tak sa to môže javiť najmä tým, ktorí bohatú obraznosť Proglasu nevidia ako vyxcerpovanú z biblických textov, ale pripisujú ju autorskej kreativite. Na druhej strane, ak hľadáme na Proglas viac skúmajúc jeho myšlienkovú stránku, nachádzame v ňom logicky usporiadané argumenty, čo je také typické pre reč, nie však pre poéziu. Kým teda trópy a figúry slúžia tak rečníctvu, ako básnictvu, logická odborná argumentácia, podložená dogmaticky, biblicky, apologeticky a právne, je vlastná z týchto dvoch iba rétorike.

Áký je teda základný funkčný ťah v texte, také sú aj jeho pragmémy. O funkcii Proglasu sme už uviedli, že je textom uvádzajúcim do života novopreložené evanjeliá. Upozornili sme aj na to, že takéto uvedenie posvätného textu do života cirkvi podlieha určitej norme. V cirkevnom živote sa vždy posudzovalo to, čo je veriacim na úžitok a čo na škodu. Preto sa niečo odporúčalo, iné zavrholo. Tak sa postupne utváralo tzv. imprimatur, cirkevné schválenie, ktoré až donedávna regulovalo literatúru pod farchou hriechu. Toto spomíname preto, aby sme si uvedomili, že biblický text, stvorený ľudskou rukou a ľudskou myslou prekladateľa, musel byť nie len odborne vynikajúco pripravený, ale jeho prekladateľ musel byť aj zbožný, hodnoverný. Ani to však neznamenalo všetko. Prekladateľ, ktorý bol cirkevnou autoritou poverený vytvorí preklad, dostal do rúk východiskový text, ktorý cirkev uznávala za kánonický, a po dokončení diela znova ho vložil do rúk hodnostára. Až on ho „povýšil“ na oltár (v byzantskej cirkvi na prestol, trapézu). Schválenie textu bol teda rituál, v ktorom nechýbala uvádzajúca slávnostná reč. Tú mohol zostaviť iba prekladateľ. Hierarcha text prekladu pravdepodobne vôbec nečítal, nemusel ovládať ani jeho jazyk. Ale mal moc potvrdzovať kánonickosť prekladu, inkluzívne teda aj prekladateľa.

S uvedeným procesom sa zároveň rozvinul osobitný obrad posvätenia evanjeliára, ktorý prislúcha iba biskupovi. Nachádza sa v obradovej knihe nazvanej *Archijeratikon*. V tejto fáze je evanjeliár už hotový bohoslužobný predmet. Je to bohato zdobená kniha, ktorá do bohoslužobného diania nevstupuje rovno „z fabriky“, ale prechádza stupňami rituálu. Konštantínov Proglas, tak ako Hieronymovo *Praefatio sancti Hieronymi presbyteri*

in evangelio,²⁸³ sa viaže s prvým rituálnym krokom. Začiatočná informácia v ňom samom je vlastne definíciou (alebo sebadefiníciou). Nech už má prvá veta znieť *Toto je Proglas*²⁸⁴ alebo má podobu *Proglas som*,²⁸⁵ vždy tu ostáva termín *proglas*, ktorý je pomenovaním žánru. Je to text, ktorý je predhovor k inému textu, ako je to v prípade Hieronymových latinských, alebo novších staroslovienských predhovorov. Ak by predhovorom k staroslovienskemu prekladu štvorevanjelia nebol Proglas, museli by sme takýto prológ ešte len hľadať, lebo určite existoval.

Prológ mal evanjelium sprevádzať pri jeho podaní z rúk prekladateľa do rúk archijereja, a tak ho vyzdvihnúť spomedzi vecí profánnych medzi veci posvätné, aby potom každý diakon, ktorý ho vezme do rúk, niesol ho ako sviatosť. Aby každý kňaz, ktorý si ho uctí úkonom bohoslužobného bozku, bozkal v ňom samého Krista. Aby každý pár, ktorý na ňom zloží ruky na znak manželského zväzku, pocítil posvätnosť chvíle. Aby každý novosvätený biskup, keď nad ním roztvorí evanjeliár a položia mu ho na hlavu, pevne veril, že prijíma voľbu Krista Veľkňaza. Preto prológ musel byť zostavený odborne presne, najlepšie slovami samej Biblie, jej výrazmi a obrazmi, a zároveň v slávnostnej reči. Táto jeho pragméma ho zaraďuje do persuzívneho variantu rečníckeho štýlu, zúženého, rozumie sa, pre jeho cirkevnosť, na náboženský subvariant.²⁸⁶ Sám nie je štandardným bohoslužobným textom, ale zapadá, podobne ako homília, do širšieho rámca bohoslužby. Homília je vlastne vždy príležitostný útvar, lebo sa viaže zakaždým s novou udalosťou, ale nemožno ju z uvedeného rámca vynechať. Aj Proglas bol príležitostný text, veď preklad a schvaľovanie Biblie do nového jazyka je zriedkavou udalosťou.

Proglas je rytmicky vybudovaný na symetrickom pôdoryse, z čoho (popritom, že miestami obsahuje zložitú argumentáciu,) možno usudzovať, že sa prednášal čítaním z napísanej predlohy, nie naspamäť, ako je to pri kázni, v ktorej, hoci je pripravená, sa ráta s istou mierou improvizácie. Táto črta ho zblízuje s posolstvom ako cirkevným rečníckym žánrom, ktorý je slávnostnou, príležitostnou a odborne fundovanou homíliou vo forme listu. Autormi týchto posolstiev bývajú v dnešnej dobe zvyčajne pápeži. Takéto listy sú určené na prečítanie na všetkých

²⁸³ Podrobnejšie o tom pozri v podkapitole 4.2.3 Prekladateľské prológy.

²⁸⁴ Magická cirkevná formulka analogická s inými: *Toto je deň, ktorý učinil Pán, plesajme a radujme sa z neho. Toto je môj milovaný Syn. Toto je moje telo atď.*

²⁸⁵ Podrobnejšie o tom pozri v podkapitole 1.3 Prvý riadok textu.

²⁸⁶ Porov. PAVLOVIČ, Jozef: *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, s. 158.

miestach, spadajúcich do jurisdikcie odosielateľa podobne ako pastiersky list.

Pokiaľ ide o Proglas, pochopiteľne, hovoríme iba o daktorých príbuzných črtách. Oveľa dôležitejšie, ako je vonkajšia podobnosť, sú však samy pragmémy Prológu, ktoré ho vybavujú rečníckymi charakteristikami. Aj ony majú určitú čitateľnú formu tak vo výrazovej (formovej, jazykovej), ako aj v sémantickej štruktúre textu. Sú súčasťou jeho obsahu.

V Proglase je na viacerých miestach obsiahnutý tzv. rečnícky kompliment. Je to priame obrátenie sa na poslucháčov (adresátov) vo forme oslovenia alebo uvedenia ich mena. Meno adresáta, ktorý je hromadný, je tu *Slovieni*. To, že ich rečník oslovuje, sa ich dotýka priaznivo, je to prejav všímavosti, rešpektu voči nim. Pragmatická stránka rečníckeho komplimentu spočíva v uvedenom prejave pozornosti rečníka voči poslucháčovi, ale aj v tom, že si ho rečník nakláňa na svoju stranu a vťahuje ho do myšlienkového procesu, ktorý sám nahlas rozvíja: *Preto počúvajte, Slovieni všetci. (...) Vnímajte teraz zo všetkej mysle. Počujte, sloviensky ľud všetok! Počujte Slovo, čo prichádza od Boha! (...) Hľa, všetko toto, bratia, uvažiac... Národy, ktoré nepriateľa nemilujete, otvorte rázne (usilovne) umu dvere... Z vybratých citácií vidieť, že oslovenie, resp. pomenovanie poslucháča sa tu strieda: raz je tu konkrétne meno *Slovieni*, raz cirkevno-biblické oslovenie *bratia*, inokedy tvar sloviens v 2. osobe plurálu a napokon všeobecné meno *národy* (ktoré nemilujete nepriateľa).*

Iná silná pragméma Proglasu spočíva v jeho kerygmatickosti. Kerygma je prosté oznámenie v jadrovej (matickej) vete. Jej úlohou je podať poslucháčovi zhustenú informáciu vo forme oznámenia niečoho nového (keďže kázeň v hovorenej podobe nemá nadpis, ako ho majú iné literárne texty). Kerygma musí byť tak sformulovaná, aby ju poslucháč vnímal ako závažnú informáciu pre seba, takže v ňom vyvoláva opýtavosť a spúšťa jeho zainteresovanosť na obsahu. Keď čítame na výveske domu, že vtedy a vtedy nebude tiecť voda, ihneď uvažujeme, ako sa zabezpečiť pred nepríjemnosťami, ktoré s tým súvisia. Aj kerygma Proglasu je vynikajúco premyslená. Znie: *Kristus prichádza*. Je to nečakaný oznam. V poslucháčovi vyvoláva otázky: Kde je? Ako vyzerá? V akej je podobe? Ako zistíme jeho prítomnosť? Čo máme robiť, aby nám nič z toho neuniklo?

Konštantín čerpá svoju homiletickú kerygmu z evanjelia a umiestňuje ju do rozvíteho súvetia, v ktorom v podobe parafrázy prepája nosnú kerygmu (*Kristus prichádza*) s citátom z evanjelia, a to vrátane citátu z Izaiáša.²⁸⁷

²⁸⁷ Tento citát sa niekedy uvádza ako pramenný; porov. napr. J. Vašica (1966, s. 106), ale neprávom, lebo je evanjeliový, keďže na tomto mieste je v evanjeliu jeho citácia.

Citát je od Lk 4,18: „*Duch Pána je nado mnou, lebo ma pomazal, aby som hlásal evanjelium chudobným. Poslal ma oznámiť zajatým, že budú prepustení, a slepým, že budú vidieť; utláčaných prepustiť na slobodu*“ a v kratšom variante aj u Mt 11,5: „*Slepi vidia, chromí chodia, malomocní sú čistí, hluchí počujú, mŕtvi vstávajú a chudobným sa hlása evanjelium*“, analogické miesta sú u synoptikov Lk 7,22 a Mk 7,37.²⁸⁸ Nič vhodnejšie nemohol zostavovateľ použiť. Uvedené miesto je totiž opisom začiatku Ježišovho verejného vystúpenia. Je to udalosť, ktorá sa stala v synagóge. Ježišovi priniesli zvitok z proroka Izaiáša, ktorý roztvoril, prečítal a po jeho zatvorení a odovzdaní sluhovi vyhlásil kairós: *Dnes sa naplnilo toto písmo* (Lk 4,21). Čas určený výrazom „dnes“ je dňom Ježišovho začiatku učenia. Je pozoruhodné, ako túto historickú udalosť Konštantín v Proglase aktualizuje. Je tu úplne identický paralelizmus. K zvitku je paralelou jeho preklad, zhromaždenie v synagóge sa aktualizuje v zhromaždení Slovanov, začiatok Kristovho vyučovania sa znova uskutočňuje v začiatku pôsobenia misie na Veľkej Morave.

Na kerygmu nadväzuje didaskália. Didaskalickosť textu Proglasu je pragmaticky zameraná na poslucháča s cieľom poučiť ho. Aby poučenie bolo účinné, poslucháč musí vycítiť, že rečník ho nepodceňuje, lež uvádza všetky svoje poučenia v dôkladne zostavených argumentoch a zároveň ich citačne dokladá. V citácii je tá výhoda, že rečník sa odvoláva na inú, vyššiu autoritu, ako je on sám. V prípade Proglasu preto počujeme, čo povedali proroci, čo hovoria evanjeliá (v nich Kristus) a čo apoštoli. Pri argumentácii využíva antitéz, rečnícke otázky, konkretizáciu, bohaté kontrapozície, takže jeho reč je názorná, bohatá na obrazy. Oveľa menej tu vyznievajú poetizačné trópy. Z tejto stránky je text pomerne vecný. Ak je tu prítomná metaforickosť, tak viac-menej iba prevzatá z Biblie. Metaforickosť text významovo rozptyľuje, lyrizuje, vyvoláva širšiu obraznú asociatívnosť. Kazateľská pragmatika však radšej využíva figúry, budújúce zážitkovosť, pričom – ako je to aj v Proglase – dogmatická a apologetická presnosť zostáva stabilná a zrozumiteľná. V rámci obraznosti si Konštantín vystačí s evanjeliovými podobenstvami. Na mieste, kde hovorí o svojom podobenstve, takisto siaha za biblickými výrazmi. Osobitosť tohto „jeho“ podobenstva je aktualizáčna. Jeho jadrový výraz je „*národy bez kníh*“; to je protikladný stav misijného ľudu, ktorý sa mení na náprotivok v prinesení prekladu. Ale už nahota národov je prevzatá z biblického obrazu nahoty, jej zakrývania a obliekania (krstného) rúcha, ako sme to už spomínali.

²⁸⁸ Podrobnejšie porov. v podkapitole 3.1 Sémantická stránka textu

Vysvetľujúce didaskalické miesta prestupujú v Proglase do pragmémy paraklézy. Paraklézické prvky majú v texte povzbudiť poslucháča, aby to, čo mu bolo práve vysvetlené, aj plnil, osvojil si to a uviedol do života. Paraklézická pragméma má za úlohu premôcť ľarbarvosť a nechutenstvo poslucháča urobiť zmenu. Preto Konštantín, ako zručný kazateľ, povzbudzuje prijímateľov misie, a to nepriamo i priamo. Nepriame povzbudenie vychodí z príľazlivosti predložených motívov. Priame povzbudenie sú radikálne, majú formu ponuky v gramatickom tvare imperatívu. Sú podobné bežným rituálom pri ponúkaní hostí: *Veźmite si, vypite, dajte si*. V Proglase sú explicitné povzbudenie na viacerých miestach: *vnímajte teraz, počujte Slovo, zbrane prijmite*. Najsilnejšie parakletické miesto však znie: *otvorte rázne umu dvere*. Tento segment by mohol byť preložený aj s výrazom väčšej naliehavosti. V pôvodine je *priležbno*,²⁸⁹ čo má variantné ekvivalenty *usilovne, horlivo, bedlivo i snaživo*. Je tu apel na rázne, rozhodné otvorenie dverí srdca pre prichádzajúceho Krista. Konštantín ako skúsený misionár vie, že váhavé otáľanie neumožní, aby Slovieni zavrhlí staré a prijali nové. Preto požaduje *meta noia*, t. j. úplné obrátenie.

Najvyšší pragmatický cieľ reči Proglasu je však v zjednotení poslucháčov s podávateľom a jeho zástojom. To sa nazýva mystagógia, lebo jednota nastáva v myslí aj srdci. Na to nestačí len argument alebo iné kontaktné jazykové prostriedky, ako sú povzbudenie vo forme výzev alebo ponúk. Mystagógia sa realizuje pomocou silného príbehu alebo obrazu. V Proglase je ním obraz súdu, výjav, v ktorom Kristus sedí na tróne obklopený anjelmi a svätými. Sila tejto pragmémy spočíva v tom, že podávateľ vyvolá takýmto obrazom túžbu, aby aj on, poslucháč, bol umiestnený v obraze. Je to eschatologický výjav, v ktorom sú aj celé národy súdené ohňom. Prirodzene, perspektíva pragmémy má poslucháča, tu sloviensky národ, zasmerovať na pravú stranu, t. j. medzi vyvolených, spasených.

Pragmatická línia Proglasu sa nesie v klasickej schéme cirkevnej homílie: antropologická indukcia, kerygma, didaskália, parakléza, mystagógia a záver (tu rozšírený o doxológiu). V didaskalických zložkách, ktorých je viac, sa však zjavujú aj vedľajšie prúdy. Ak hovoríme o čisto náboženskom rozvíjaní kerygmy *Kristus prichádza* v stále narastajúcom myšlienkovom rozvoji, prestupujúcom po uvedených stupňoch schémy, treba uviesť, že k čisto duchovnému obsahu sa pridružuje na úrovni výkladu polemika, resp. aj anteokupácia s možnými odporcami Konštantínovej idey v profánnej stránke veci. Taktiež sú tu aj prvky obhajoby.

²⁸⁹ Chilendarský rukopis, porov. Nahtigal, s. 85.

Anteokupácia je postup, ktorým chce kazateľ vopred odzbrojiť potenciálne protirečenie. To sa týka slovienskeho jazyka, zrozumiteľnosti a písma. Zrozumiteľnosť je tu nosný motív. Vyznieva síce len akoby vedľajší cieľ rečníkovej stratégie popri opise eschatologického pôsobenia Krista v Božom slove, ale je s ním v úplnej integrite. Na takýchto miestach sa akoby nepriamo, ale nástoľčivo uplatňujú prvky obhajoby podobne, ako to býva v obhajobnej reči pred porotou, keď ide o vážnu vec. Tým, že jazyk a písmo ako profánne skutočnosti kultúrnej intimity Slovienov sú zviazané s duchom veľkého svetového cirkevného spoločenstva, a to aj nebeského, stávajú sa nástrojom posvätného. A o to Konštantínovi išlo. Takto v texte vyznieva ešte pragraméma ambivalencie, do ktorej vložil v jednom ťahu sakrálne a profánne.

4. INTERTEXTUÁLNA STRÁNKA PROGLASU

V tejto kapitole vyvraciam názor, že by Proglas bol hymnom, a to v kontexte byzantskej hymnografie. V dobe jeho vzniku v byzantskom cirkevnom prostredí kresťanského Východu ešte prebiehala tvorba novej poézie, tá sa však stotožňovala s tvorbou bohoslužobných piesní a hymnov. Proglas im nezodpovedá ani formou (ide najmä o jeho nestrofickosť, ale aj o rozsah), ani obsahom. Ďalej ho v tejto kapitole žánrovo určujeme ako prólog, pričom bližšie charakterizujeme prólogovú literatúru a jej typológiu.

4.1 Proglas v kontexte cirkevnej hymnografie a manieristickej prózy

Otázka odlíšenia staroslovienskej poézie od rytmizovanej prózy sa podľa Z. Hauptovej nedá vyriešiť bez ohľadu na byzantské písomníctvo. Najstarší staroslovienski autori si nevymysleli vlastné metrum, preto treba vzory ich textov hľadať v byzantských textoch, ktoré zase mali vzory v antike.²⁹⁰ Aj podľa E. Tkáčikovej „Konštantín je autorom viacerých básní v gréčtine a forma jeho staroslovienskeho verša nepochybne nadviazala na vzory gréckej a byzantskej poézie“.²⁹¹

Podľa Z. Hauptovej treba základy byzantskej literatúry hľadať na sklonku antiky, v období klasickej patristiky. Vtedajší významní cirkevní spisovatelia nadobudli helénske vzdelanie, ktoré bolo pokračovaním tradičnej sofistickej rétoriky pestovanej v rétorických školách. Okrem antickeho (klasického) rečníctva v nich bol obľúbený tzv. ázijský štýl, ktorý sa označuje aj ako manierizmus. Znamená uvoľnenie formy, exkluzívnosť a vyumelkovanosť výrazu. Jeho hlavným znakom je rozdrobenie prejavu na vetné úseky (kóla), ktoré niekedy tvoria skupiny s rovnakým počtom slabík a sú viazané rečníckymi figúrami, najmä anaforou, antistrofou (epiforou), homoioteleutom (rovnakou koncovkou, hlavne slovesnou, na

²⁹⁰ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 335, 336 a 340.

²⁹¹ Tkáčiková, *c. d.*, s. 18.

konci kól), homoioptotom (rovnakou koncovkou substantív v rovnakom páde). Charakteristické preň sú aj rečnicke otázky, antitézy, čo možno najneočakávanejšie metafory a vnútorný rým.²⁹² Ide o „poéziu v zdanlivej próze“.²⁹³ Prirodzene, tieto prostriedky sa využívali aj v klasickom rečníctve, avšak v menšej miere.

Rétorika v období zániku antiky a počiatkov kresťanstva významne ovplyvnila nielen kazateľskú tvorbu, teologický a polemický traktát, hagiografiu, ale aj cirkevnú hymnografiu, najmä tú, ktorá sa odklonila od tradičnej časomierky a prijala východné slabičné metrá, predovšetkým zo sýrskeho básnictva. Dialo sa to od 4. storočia, keď kresťanská hymnografia nadviazala na tvorbu Efréma Sýrskeho (306 – 373), preloženú do gréčtiny.²⁹⁴ Efrém Sýrsky bol mních a cirkevný učiteľ, ktorému sa pripisuje vyše 300 hymnov. Okrem toho písal aj komentáre biblických kníh a reči. Viaceré jeho diela vrátane hymnov (*Hymny o viere*) boli namierené proti arianizmu.²⁹⁵ Árius totiž učil, že Syn (Logos) nie je večný, ale vznikol z vôle Otca, preto nie je jednej podstaty s Otcom.²⁹⁶ Proti ariánskemu subordinacionizmu sa na Západe do vyznania viery pridalo „filioque“ (Duch Svätý vychádza z Otca *i Syna*). Keď sa však v 9. storočí malo presadiť do celej cirkvi, na Východe vyvolalo odpor, lebo už 3. ekumenický snem v Efeze (431) uzákonil, že vo vyznaní viery sa nesmie nič meniť, dopĺňať ani uberať. Na Západe bol totiž iba jeden patriarchát (Rím), kým na Východe boli štyri: Alexandria (v dnešnom Egypte, bolo to druhé najvýznamnejšie mesto po Ríme v Rímskej ríši, po založení Konštantínopola však strácala na význame), Antiochia (dnešná Antakya, Turecko, vtedy druhé najväčšie mesto Byzantskej ríše), Konštantínopol (Carihrad, Istanbul, dnešné Turecko, vtedy hlavné mesto Byzantskej ríše) a Jeruzalem.²⁹⁷ Ideovú jednotu cirkvi na Východe zaručovalo najmä jednotné vyznanie viery. Známym protivníkom vkladania „filioque“ do vyznania viery bol aj konštantínopolský patriarcha Fócius,

²⁹² Všetko porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 141 – 142; Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 339.

²⁹³ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 141; Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 339.

²⁹⁴ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 142.

²⁹⁵ Porov. CRAMER, Winfrid: Ephräm der Syrer. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 3, s. 709.

²⁹⁶ Porov. WILLIAMS, Rowan D.: Arian, Arianismus. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 1, s. 983.

²⁹⁷ Porov. SUTTNER, Ernst Christoph: Patriarchat (II). I. Historisch. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 7, s. 1465.

u ktorého študoval Konštantín Filozof (*Život Konštantína Cyrila IV, ďalej ŽK*).²⁹⁸

V ŽK IV sa uvádza, že Konštantín Filozof sa naučil aj Homéra, ale nemusí to znamenať, že ovládal časomerné metrá.²⁹⁹ Podľa ŽK III sa učil naspamäť knihy Gregora Bohoslovca (nazývaného aj Naziánsky) a napísal mu pochvalu (enkomion), dnes zväčša považovanú za veršovanú skladbu,³⁰⁰ ktorej metrum však nie je známe.³⁰¹ Do staroslovienčiny ju autor ŽK preložil ako prózu, obsahujúcu antitézy (telo – duša, človek – anjel), paronomáziu (proslavljajutъ – prosvěštajutъ), aj vnútorný rým (priimi i budi mi prosvětiteľ i učiteľ).³⁰² Rým bol už v antike výrazovým prostriedkom prózy.³⁰³ Do starovekej hymnickej poézie, v ktorej sa príležitostne objavoval, prenikol z rečníckej a kazateľskej prózy.³⁰⁴ Gregor Naziánsky (okolo 329 – 390) sa spravidla považuje za výrazného predstaviteľa manieristickej prózy, lebo rétoriku ho učil predstaviteľ ázijského štýlu Himérios (asi 315 – 386).³⁰⁵ No Gregor ovládal aj klasickú poetiku.³⁰⁶ Rovnako ako Efrém Sýrsky, aj on oponoval arianizmu. V Konštantínopole, kde bol rozšírený arianizmus, presadzoval učenie Prvého ekumenického snemu v Nicei (325), že Syn (Logos) je jednej podstaty s Otcom (homoúsios).³⁰⁷

Z Konštantínovho vzdelania sa teda nedá určiť, či svoje skladby mohol písať v duchu klasickej poetiky, alebo či boli ovplyvnené ázijským štýlom. Pravda, nie je definitívne isté, či je skutočne autorom Proglasu. Proglas obsahuje množstvo výrazových prostriedkov typických pre manieristickú prózu, ktorá ovplyvnila cirkevnú hymnografiu. Cirkevná hymnografia obsahovala sofistické rétorické prostriedky, keďže obsahovo úzko súvisela s námetmi tzv. poetických kázní, ktoré boli aplikáciou manieristickej poetiky na kresťanské témy.³⁰⁸ Aj Z. Hauptová uvádza, že

²⁹⁸ Porov. aj PAVLOVIČOVÁ, Kristína: *Staršia slovenská literatúra. Stredovek*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 46.

²⁹⁹ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 149.

³⁰⁰ Porov. *tamže*, s. 147.

³⁰¹ *Tamže*, s. 149.

³⁰² Porov. *tamže*, s. 149 a 147 – 148.

³⁰³ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 339.

³⁰⁴ Porov. ŠTRAUS, František: *Slovník poetiky*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007, s. 208.

³⁰⁵ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 144.

³⁰⁶ *Tamže*.

³⁰⁷ Porov. COULIE, Bernard: Gregor v. Nazianz d. J. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 4, s. 1004 – 1006.

³⁰⁸ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 142.

Proglas obsahuje množstvo etymologických, opakovacích a rétorických figúr, ktoré boli pôvodne prozaickými prostriedkami.³⁰⁹

No cirkevná hymnografia bola na rozdiel od Proglasu zväčša viazaná akrostichom a pravidelne sa opakujúcim refrénom.³¹⁰ Jej verš nebol stichický (verše voľne nasledujú za sebou, nie sú stroficky organizované), ale strofický (verše zoskupené do strofických útvarov), z ktorého je jasné, či sa v ňom uplatňuje nejaké metrum, iba pri porovnaní aspoň dvoch paralelných strof.³¹¹ Je otázne, či takéto vety s rovnakým počtom slabík v zodpovedajúcich veršoch považovať za poéziu alebo prózu.³¹² Izokólon, čiže zhoda dĺžky rečových taktov, sa používal najmä v textoch určených na prednes a grécka poetika ho považovala za prozaický prostriedok.³¹³ Bol obľúbeným prostriedkom napr. spomínaného Gregora Naziánskeho v jeho poetických kázňach. Aj W. Bretschneider uvádza, že v antických a vo včasnokresťanských hymnoch sa výrazne nerozlišuje medzi poéziou a prózou.³¹⁴

Heterosylabizmus Proglasu, ktorý sa napriek úsiliu nepodarilo dôsledne prekonať ani R. Nahtigalovi, by teda mohol byť znakom rytmizovanej prózy. Nasvedčovali by tomu aj jeho rétorické výrazové prostriedky. Z. Hauptová uvádza, že počet slabík sa jeho autorovi snáď nezdal najdôležitejší, a tak sa text snažil viazať ináč – najdôležitejším väzobným prvkom Proglasu sú rétorické figúry.³¹⁵ Pravda, dvanásťslabičník sa iba zo samého textu nedá celkom vylúčiť, hoci sa nedá ani dokázať, keďže pôvodný text sa datuje do 9. storočia a najstarší odpis sa zachoval až z 13. storočia.³¹⁶

Približný sylabický rozmer kól alebo veršov je charakteristický pre texty určené na prednes – a taký je aj Proglas. Približný sylabický rozmer nie je v staroslovienskej literatúre výnimočný, podobné rytmické celky obsahujú viaceré texty. Dmitrij Tschizewskij ho identifikoval v Konštantínovom vyjadrení pred smrťou, v ktorom sa Konštantín obrátil na Metoda. Nachádza sa v *Živote Metoda* (VII). Striedanie 8 a 9-slabičných jednotiek

³⁰⁹ Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 343.

³¹⁰ Hauptová, *Antické tradice...*, s. 142.

³¹¹ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 142; Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 346; porov. aj BRETSCHNEIDER, Wolfgang: *Hymnus. III. Musikalisch*. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 5, s. 368.

³¹² Porov. Hauptová, *Der altkirchenslawische Vers...*, s. 346.

³¹³ Porov. tamže.

³¹⁴ Porov. Bretschneider, c. d., s. 368.

³¹⁵ Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 152.

³¹⁶ Porov. PAVLOVIČOVÁ, Kristína: *Odpoveď J. Zamborovi na kritiku Dekonstrukcia Proglasu*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 1, s. 65.

pokladá D. Tschizewskij za báseň, čo preberá aj J. Stanislav,³¹⁷ hoci tento text sa do súčasnej slovenčiny bežne prekladá ako prozaický: „*Hľa, brat, boli sme obaja záprahom, čo ťahal jedinú brázdu, a ja, skončiac svoj deň, padám na oranisku. Ale ty ľúbiš veľmi Horu, no neopúšťaš pre Horu svoje učenie. Lebo čím môžeš byť skorej spasený?*“³¹⁸ Rovnako Konštantínova modlitba pred smrťou zo ŽK XVIII je podľa J. Stanislava poetická a má slabičnú schému 7, 13, 12, 13, 12, 7, 13, 13, 12,³¹⁹ hoci do súčasnej slovenčiny sa prekladá ako próza: „*Pane, Bože môj, ktorý si stvoril všetky anjelské zbory...*“³²⁰ Aj Konštantínovo vyjadrenie zo ŽK XVIII, ktoré sa začína slovami „*Odteraz nie som ani sluhom cisára, ani nikoho iného na zemi, ale len všemohúceho Boha. Nebol som, a stal som sa i budem naveky*“³²¹ a predchádza modlitbu pred smrťou, sa v súčasnosti takisto prekladá ako próza. Z. Hauptová však o ňom uvádza, že pre izokólon (14, 11, 12 a 12 slabík), ktorý je jedným z obľúbených prostriedkov autora ŽK, sa považuje za verše vložené do textu ŽK.³²² Pre prítomnosť rétorických výrazových prostriedkov ho označuje za napodobeninu manieristickej rétorickej prózy Gregora Naziánskeho.³²³ Krasimira Kostova zase identifikuje rytmické schémy v modlitbových textoch Sinajského euchológia, pričom ich delí na jednoduché a opakovacie série izokólických štruktúr a na rámcované série (symetrické, asymetrické, bez opakovania stredného elementu a zložité).³²⁴ Pri takýchto stredovekých

³¹⁷ Porov. STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 191.

³¹⁸ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*, s. 80 – 81.

³¹⁹ Porov. Stanislav, *Starosloviensky jazyk I*, s. 192.

³²⁰ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*, s. 68 – 69: „*Pane, Bože môj, ktorý si stvoril všetky anjelské zbory a netelesné sily, rozprestrel si do šírky nebo a položil si základy zeme a všetko jestvujúce priviedol z nebytia v bytie, a ktorý vždy vypočúvaš tých, čo plnia tvoju vôľu, teba sa boja a zachovávajú tvoje prikázania, vypočuj moje modlitby a zachovaj verné ti stádo, nad ktorým si ustanovil mňa, nesúceho a nehodného služobníka. Zachráň ho pred bezbožnou a pohanskou zlobou tých, čo sa ti rúhajú, a znič trojjazyčný blud a zveľad' svoju cirkev množstvom a všetkých spoj v jednote ducha a urob znamenitým ľudom, rovnako zmýšľajúcim o pravej viere a o správnom vyznaní a vry do ich srdca slovo tvojho prijatia za synov. Lebo je to tvoj dar, ak si nás nehodných prijal hlásať evanjeliá tvojho Krista, aby sme boli ochotní konať dobré skutky a tebe milé veci. Tých, čo si mi dal, odovzdávam ti ako tvojich. Spravuj ich svojou mocnou pravicom a ukry ich v tóni svojich krídel, aby všetci chválili a slávili tvoje meno, Otca i Syna i Svätého Ducha. Amen.*“

³²¹ Tamže.

³²² Porov. Hauptová, *Antické tradice...*, s. 149 – 150.

³²³ Tamže, s. 150.

³²⁴ Porov. KOSTOVA, Krasimira: *Ritmični schemi v Sinajskija evchologijj*. In: *Kirilo-Metodievski studii*. Kniga 8. Sofia: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiya na Naukite, 1990, s. 121 – 138.

textoch, obsahujúcich rytmické celky s približne rovnakým alebo podobným počtom slabík, najmä ak sú inšpirované manierizmom, ťažko teda rozhodnúť, či ide z dnešného hľadiska o poéziu, alebo prózu. Toto súčasné kritérium je voči takýmto textom úplne indiferentné.

4.2 Proglas ako prológová literatúra

Prológy sú prozaické útvary, ktoré antepozične uvádzajú text, ktorý nasleduje. V úvodnej časti sa vždy nachádza – povedané v dnešnom kultúrnom kontexte – istý anotačný záznam o tom, čo nasleduje. Jestvujú viaceré druhy prológov. Jednak sú to biblické staro- a novozákonné prológy, ktoré splývajú s príslušným biblickým textom, takže sa už čítajú ako jednotný text. Ďalej sú prológy prekladateľské, známe z byzantských evanjeliárov, ktoré predchádzajú biblické texty, ale samy nimi nie sú, iba ich uvádzajú ako autentické, a tak vhodné na bohoslužobné upotrebenie. Napokon tretiu skupinu predstavujú horologické (časoslovné) teda bohoslužobné prológy, ktoré stručne oboznamujú s témami bohoslužby dňa, súvisiacej s oslavou svätca dňa. Hoci sú predslovom, hlasno sa prednášajú v rámci slávenia bohoslužby hodín.

4.2.1 Biblické prológy

Tradičia písania prológov prešla do kresťanstva z judaizmu. Prológy sa písali k biblickým knihám, pôvodne boli oddelené, no v priebehu čias sa stali ich súčasťou. Zo starozákonných je najznámejší prológ ku knihe Jób (1,1 – 2,13). Je to prozaický text, ktorý podáva situačný náčrt Jóbovho šťastného života a skúšok, ktoré ho postihli.³²⁵ Takisto prozaický prológ ku knihe Tobiáš (1, 1 – 2) uvádza stručný rodokmeň Tobiášovho otca Tóbiho (jeho príslušnosť k otcom a kmeňu) a časovo a priestorovo ukotvuje jeho odvrátenie do zajatia.

Novozákonné prológy k evanjeliám podľa Marka, Lukáša a Jána sa zachovali v niektorých rukopisoch Vulgáty, prológ k Evanjeliu podľa Matúša sa nezachoval. Podávajú správy o pôvode diela, o jeho autorovi, čase a mieste napísania.³²⁶ Zväčša sa písali proti nejakému bludu. Z 2. storočia pochádzajú tzv. staré prológy s antimarcionovskou tendenciou, napísané

³²⁵ Porov. Heriban, c. d., s. 542, heslo *Jób (knih)*.

³²⁶ Porov. tamže, s. 852, heslo *prológy evanjelií*.

po grécky pravdepodobne v Ríme.³²⁷ Marcion zavrhol Starý zákon, lebo sa mu zdal v rozpore s Kristovým zjavením. Starozákonný Boh spravodlivosti a pomsty podľa neho nemal nič spoločné s Bohom lásky a milosrdenstva, ktorý sa zjavil v Kristovi.³²⁸ Z evanjelií Marcion prijal iba Lukášovo evanjelium, z ktorého odstránil starozákonné prvky.³²⁹ Z konca 2. stor. sa v niektorých rukopisoch Vulgáty zachovali aj marcionovské prológy k Pavlovým listom, ktoré napísal Marcion alebo nejaký jeho stúpenec.³³⁰

Latinským prekladom starých prológov evanjelií sú monarchianistické prológy k evanjeliám z 3. – 4. stor. Obsahujú črty učenia monarchiánov.³³¹ Jeho prívrženci stotožňovali tri božské osoby, ktoré sú podľa nich iba rozdielnymi pomenovaniami jedného Boha. Monarchianizmus bol reakciou proti gnostickým teóriám a proti presvedčeniu o podriadenosti Božieho Syna Bohu Otcovi (subordinácia).³³²

Proglas najužšie súvisí s Evanjeliom podľa Jána (1, 1 – 18). V. Turčány sa nazdáva, že Konštantín si ho zámerne vybral na začiatok svojho prekladu: „Konštantín Filozof zámerne vybral na počiatok svojho prekladu práve Evanjelium sv. Jána. Totiž ‚v siedmom tisícročí‘ (...) sa cítil nielen novým apoštolom, ale konkrétne novým apoštolom Jánom, povolaným zvestovať Slovienu ‚Slovo‘ v ich jazyku!“³³³ Takéto uvažovanie je síce mýtotočne veľmi produktívne, pokiaľ ide o cyrilo-metodskú tradíciu (Konštantín ako nový apoštol Ján), ale je založené na elementárnej neznalosti ortodoxie. Konštantín si totiž nevyberal, ktorým textom začne preklad evanjelia. Prekladateľ si zväčša nevyberá, ktorou časťou textu začne, ale prekladá od začiatku rad-radom, resp. aj v prípade individuálneho výberu častí pri samom prekladaní textu nemení prirodzene dané členenie textu z pôvodiny. Hoci v stredoveku sa prekladané texty rozmanito kombinovali a upravovali, neplatí to pre biblický text, ktorý sa považoval za posvätný (Božie slovo), a preto nemeniteľný. Konštantín podľa ŽK XIV ešte v Grécku začal s prekladom Evanjelia podľa Jána preto, že ním sa

³²⁷ Porov. tamže, s. 206, heslo *Antimarcionovské prológy*.

³²⁸ Porov. ALAND, Barbara: Markion. In: Kasper a kol., zväzok 6, s. 1392. Porov. aj Heriban, c. d., s. 664, heslo *Marcion*.

³²⁹ Porov. Heriban, c. d., s. 665, heslo *Marcionovo evanjelium*. Porov. aj Aland, c. d., s. 1392.

³³⁰ Porov. Heriban, c. d., s. 665, heslo *Marcionovské prológy*.

³³¹ Niektorí biblisti sa nazdávajú, že ich napísali prívrženci priscillianizmu, porov. tamže, s. 708, heslo *Monarchianistické prológy*.

³³² Porov. tamže, s. 707 – 708, heslo *monarchianizmus*; DROBNER, Hubertus R.: Monarchianismus. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 7, s. 387.

³³³ Turčány, Tabule s Proglasom, s. 3.

začína aprakos – nedeľné a sviatočné evanjelium.³³⁴ Jánovým evanjeliom sa totiž vo východnom obrade začína aj systém liturgických čítaní (perikopy). Prvá kapitola *Na počiatku bolo Slovo...* sa číta v nedeľu Paschy čiže Veľkej noci, v najväčší sviatok cirkevného roka,³³⁵ a to na rozdiel od latinkej rímskokatolíckej cirkvi, v ktorej sa toto evanjelium číta na Vianoce.

Prológ k Jánovmu evanjeliu obsahuje úvahu o preexistencii a inkarnácii (vtelení) Logosu (Slova, Druhej Božskej osoby).³³⁶ Logos bol v časoch napísania tohto evanjelia³³⁷ termín starogréckej filozofie, ktorý mal viacero významov.³³⁸ Jeden z nich bol teogonický – označovalo sa ním zrodenie jednej božskej bytosti z druhej úkonom rozumu, myslením. Takúto predstavu prevzala aj sapienciálna (múdroslovná) literatúra Starého zákona, v ktorej sa hovorí o personifikovanej Božej múdrosti. Ako myšlienka je výplodom („slovom“) rozumu, takisto Druhá Božská osoba je Slovom Prvej Božskej osoby čiže večným Otcovým Slovom. Je to teda Boh Syn. Helenistickí židovskí učitelia vysvetľovali Logos ako prostredníka medzi Bohom a ľuďmi. Evanjelista tento význam trochu posunul – nejde o zrodenie samostatnej božskej bytosti, ale o dve osoby v jedinej Božskej prirodzenosti.³³⁹ Zámerom tohto evanjelia je presvedčiť, že Ježiš je Mesiáš, Boží Syn, a zdôrazniť soteriologický (spásonosný) význam jeho vtelenia.³⁴⁰ Táto teológia sa prezentuje aj v staroslovienskom Proglase. Je doznáním prekladateľa, že on sám verí a že verí správne, v súlade s vieroukou cirkvi. Ináč by jeho preklad nebol autentický. Z cirkevnoprávneho hľadiska juridická autenticita biblického textu spočíva v tom, že cirkevná autorita uzná určitý preklad za hodnoverný, spoľahlivý a úradný a dá mu prednosť pred ostatnými prekladmi používanými v cirkvi, ako to na Západe bolo v prípade Vulgáty a Novej Vulgáty.³⁴¹ Na Východe sa za východiskový považoval grécky biblický text. A. Škoviera uvádza tvrdenie Alekseja Pentkovského, ktorý „na základe analýzy lekciónárneho aparátu

³³⁴ Porov. Onasch, c. d., s. 115, heslo *Evangelium*.

³³⁵ Porov. PLANK, Peter: *Lesungen, liturgische. II. Ostkirche*. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 6, s. 855.

³³⁶ Porov. Heriban, c. d., s. 523, heslo *Ján (evanjelium)*.

³³⁷ Na konci prvého storočia po Kristovi.

³³⁸ Napr. Herakleitos, žijúci v 6. – 5. stor. pred Kristom, ním označoval všeobecný rozum, základ sveta. Stoici zase princíp, ktorým sa riadi hmotný aj duchovný svet. Porov. Heriban, c. d., s. 647, heslo *logos*; ENDERS, Markus: *Logos. I. Philosophisch*. In: Kasper a kol., c. d., zväzok 6, s. 1025 – 1026.

³³⁹ Tamže.

³⁴⁰ Porov. tamže, s. 524, heslo *Ján (evanjelium)*.

³⁴¹ Porov. Heriban, c. d., s. 240, heslo *autentickosť i autenticita*.

(systému čítaní) najstarších slovanských prekladov evanjelií tvrdí, že ich predlohou bolo bohoslužobné štvorevanjelium mníšskeho typu, ktoré náležalo k niektorej z mníšskych tradícií Helespontu (Solúna).³⁴²

Ako iné prológy, aj Proglas je namierený voči bludom. Je tu ozvena proti odsúdenej stvorenosti Syna, proti jeho človečenstvu až do krstu v Jordáne atď. Ide teda hlavne o Božieho Syna. Ďalej sa tematizuje blud trojjazyčníkov. Argumentuje sa tu pritom z Prvého listu Korintňanom 14, 19 „na zhromaždení chcem radšej povedať päť zrozumiteľných slov, aby som aj iných poučil, než desaťtisíc slov darom jazykov“. Autor však tento text dezinterpretuje, resp. rozširuje jeho použitie na inú situáciu. Biblický text totiž je namierený proti nadhodnocovaniu „daru jazykov“ čiže glosolálie, t. j. nezrozumiteľným, neartikulovaným extatickým vyjadreniam a výkrikom pri náboženskom zhromaždení.³⁴³ Dar jazykov sa v ňom porovnáva s darom prorocstva: kto hovorí jazykmi, prehovára k Bohu; kto prorokuje, prehovára k ľuďom (1 Kor 14, 2 – 3). Dar jazykov je znamením pre neveriacich, dar prorocstva pre veriacich (1 Kor 14, 22). Proglas tento biblický citát nepoužíva proti glosolálii, ale proti ohlasovaniu evanjelia v cudzích jazykoch. Evidentne je teda ladený protirímsky, lebo rímska cirkev dovoľovala na bohoslužbách používať iba tri jazyky – hebrejčinu, latinčinu a gréčtinu (z ktorých sa v tomto období ako bohoslužobný jazyk na Západe používala iba latinčina; gréčtina a hebrejčina sa k nej priraďovali preto, že v nich bola napísaná Biblia),³⁴⁴ kým vo východnej cirkvi sa v bohoslužbách používali jazyky ľudu.

Na tento text o glosolálii nadväzuje Proglas aj vo vyjadrení, že Logos (Slovo) kŕmi duše a posilňuje srdce i um.³⁴⁵ Glosolália je totiž podľa bib-

³⁴² ŠKOVIERA, Andrej: Liturgia cyrilometodskej misie na Veľkej Morave. In: *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia*. Ed. Jozef Michalov, Peter Ivanič, Martin Hetényi, Zvonko Taneski. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, 2007, s. 122.

³⁴³ Porov. KREMER, Jacob: Glossolalie. I. Religionsgeschichtlich. II. Biblisch. In: *Kasper a kol., c. d., zväzok 4*, s. 755 – 756.

³⁴⁴ Porov. ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 51.

³⁴⁵ Pravda, nadväzuje sa tu aj na starozákonnú knihu Deuteronomium, na príkaz lásky, ktorý Mojžiš sprostredkoval Izraelu vo svojej druhej reči: „A ty budeš milovať Pána, svojho Boha, celým svojím srdcom, celou svojou dušou a celou svojou myslou“ (Dt 6, 5). Toto podľa Ježiša najväčšie prikázanie citujú všetky synoptické evanjeliá, ktorými sa nepochybne inšpiroval autor Proglasu, prológu k ich prekladu. Pojmami *duša*, *srdce* a *um* sa zaoberá aj Platón, podľa ktorého sa duša skladá

lického textu pre ducha, ale um zostáva nezasiahnutý: „Lebo ak sa modlím darom jazykov, modlí sa môj duch, ale moja myseľ ostáva bez úžitku. (...) Ved’ ak budeš dobrorečiť v duchu, ako potom jednoduchý človek povie na tvoje dobrodenie: ‚Amen‘, keď nevie, čo hovoríš?“ (1 Kor 14, 14 a 16). Biblický text aj Proglas uprednostňujú zrozumiteľnosť každý iným spôsobom – biblický text pred glosoláliou, Proglas pred ohlasovaním evanjelia v cudzích jazykoch.

Z novozákonných kníh má prológ aj Zjavenie apoštola Jána (1, 1 – 3), informuje sa v ňom o obsahu knihy. Tento prológ, podobne ako starozákonné prológy, splýva so samotným textom, takže je jeho súčasťou.

4.2.2 Bohoslužobné (horologické) prológy

Hoci v súčasnosti je výraz prológ azda najznámejší v oblasti drámy, v stredovekej literatúre sa týmto výrazom označovali aj krátke životopisy svätých, ktoré sa čítali na sviatok svätca.³⁴⁶ Úlohou týchto čítaní bolo pripomenúť poslucháčom, o ktorého svätca ide, príp. ho odlíšiť od ostatných svätcov s rovnakým krstným menom, najmä však priblížiť jeho život, prípadne dielo. Výraz *prológ* sa používal aj ako synonymum k *synaxáru* (gr. *synaxarion*). *Synaxár* sú krátke uvádzacie poznámky o živote svätca, ktoré sa čítali na utierni po 6. óde kánonu, príp. krátky teologický výklad jeho sviatku. Tieto poznámky mali presne určenú štruktúru: 1. dátum a mesiac, 2. meno svätca alebo sviatku, 3. jambický epigram o svätcovi, často so slovnou hrou, 4. hexameter o dátume a mene, 5. krátke historické poznámky, 6. uvedenie miesta, kde sú uložené ostatky, a dňa spomienky, t. j. dňa narodenia pre večnosť (*dies natalis*) čiže dňa úmrtia, ako aj prenesenia ostatkov čiže bežne povedané povýšenia na oltár, 7. krátka verzia vlastného životopisu so správami o zázrakoch.³⁴⁷ Výrazom *synaxár* sa označuje aj zbierka uvedených záznamov alebo krátkych životov svätých, zostavená podľa cirkevného roka, ale aj druh kalendária s údajmi o čítaniach popri krátkych životoch svätých.³⁴⁸ Toto označenie *Synaxára* (tu už ako bohoslužobnej knihy) za Prológ a následne *synaxára* (života alebo krátkych poznámok) za prológ však spočíva pravdepodob-

---

z troch mohutností: rozumu, žiadostivosti a srdca, ktoré je ich mediátorom (porov. KURIC, Miroslav: Platónova koncepcia človeka. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 2, s. 92).

³⁴⁶ Porov. VLAŠÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 299, s. heslo *prolog*. Dlhšie verzie životov sa nahlas predčítavali v monastieroch na výročie úmrtia svätca, najmä pri spoločnom stolovaní, a zapisovali sa do knihy nazvanej *Menologion*.

³⁴⁷ Porov. Onasch, c. d., s. 352, heslo *Synaxarion*.

³⁴⁸ Porov. tamže. Porov. aj VLAŠÍN, c. d., s. 299, s. heslo *prolog*.

ne v transfere, takže prológ Synaxára sa začal stotožňovať s celým Synaxárom a jeho časťami, a tak každá časť (o jednotlivom svätcovi) sa stala prológom.³⁴⁹ Prirodzene, hovoríme tu o literatúre, ktorá je známa v pravoslávnej slovanskej kultúre. Na Slovensku je všeobecne známe, že pravoslávne pramene, či už ide o výklad archeologických artefaktov zo stredoveku, alebo vôbec ikonografických byzantsko-slovanských pamiatok, sú slabo a nedostačujúco zinterpretované, a to v lepšom prípade. Stretáme sa totiž aj s interpretáciami, ktoré sú chybné.³⁵⁰ Tkvie to zaiste v tom, že východné cirkvi sú u nás menšinové, pričom v cirkvi uniátov sa silno prejavuje vplyv latinizácie, takže už nemožno dôverovať jej komunikačnému kódu ako pôvodnému, nehybridizovanému. Východná bohoslužba je autenticky obsiahnutá v pravoslávnych bohoslužobných textoch, ktoré v slovanskej kultúre pôsobia celé stáročia, sú v integrite s touto kultúrou, ale pre väčšinu sú nepoznané. Bohoslužobné prológy sú literatúra, ktorej texty síce fungujú v bohoslužbe, ale nie pre bežný ľud, používajú sa skôr v mníšskych komunitách, v seminároch a podobne. V tejto prológovej literatúre nachádzame najväčšiu dynamiku, čo súvisí s tým, že v textoch sa zohľadňuje tradícia miestnej cirkvi, ako aj prílev nových svätcov. Túto dynamiku však badať aj v hlbšej obsahovej rovine, pokiaľ ide o podávanie čistých faktov. Niektoré prológy totiž upúšťajú od čisto faktografického opisu a prestupujú do podoby rozjímavých textov.

Najnovšie sme zaznamenali vydanie knihy prológov nazvanej *Prolog v poučeníjach* od Viktora Gurieva vo vydavateľstve Tiraž-51 z roku 2012. Kniha má 799 strán. Zostavená bola podľa údajov k úvodu v 19. storočí, uvádza sa tu dátum 6. 12. 1888, v ktorý sám autor inštruuje čitateľa na jej začiatku. Tento prológ nevyčerpáva životopisné údaje o svätcoch, ale zameriava sa skôr na citáty tých, ktorí dačo vypovedali, rozvíja ich a uplatňujú sa tu aj vlastné duchovné úvahy autora. Kniha prológov obsahuje text na každý deň. Začína sa mesiacom septembrom, dňom sv. Simeona, keďže prvý september je začiatkom pravoslávneho cirkevného roka. V prológu na tento deň však už nenachádzame chronicky známe údaje o svätcovi, ale úvahu o kňazstve, ktorá sa rozvinula zo svätcevej výpovede na túto tému. Tak to je aj v prológoch na ďalšie dni, ktoré sa veľmi často v podnadpise nazývajú slovom, napr. „Iz slova o sojatom Serapione...“, „Iz slova sv. Vasilija...“, „Slovo ot Paterika“ alebo „Slovo Ioanna Zlatoustogo...“.

³⁴⁹ Porov. Onasch, c. d., s. 318, heslo *Prolog*.

³⁵⁰ Máme na mysli výklad niektorých motívov, ako aj cyrilských textov v rôznych príručkách o východoslovenských pravoslávnych alebo gréckokatolíckych artefaktoch.

Vývoj bohoslužobných prológov sa viaže s miestom (rozumie sa tu miestna cirkev, pre ktorú boli určené – so zahrnutím domácich svätcov) a s časom. V priebehu stáročí sa modifikovali najmä z jazykovej stránky, a to podľa toho, v akom prostredí boli utvárané. Významnú úlohu tu zohrali jednotlivé redakcie cirkevnej slovančiny. Menili sa však aj so zreteľom na formu. Pôvodné z gréčtiny preložené texty boli prozaické, naratívne, ale keďže boli akoby vklinené do rannej bohoslužby – tá sa spievala – nevyhnutne nadobúdali rytmizovanú podobu, vyhovujúcu kantilácii. Uplatňovala sa v nich hlavne symetria viet v súvetiach, aby sa dali ľahko prednášať. Ich obsahom bol životopis príslušného svätca, ktorý podľa kalendára pripadol na určitý deň cirkevného roka, čím sa stali súčasťou mineje. V jej zostave sa čítali po kondáku a ikose. Základné preložené prológy sa dopĺňali s prílevom nových svätcov, ale zároveň sa aj navzájom preberali, takže prostredie do nich vnášalo pečať svojej osobitosti podľa toho, či sa dotvárali na Rusi, alebo na Balkáne.

Za najstarší slovanský prológ sa pokladá preklad nazvaný *Bazilov me-siacoslov* z r. 985, v redakcii z 11. storočia. Na Rusi je známy tzv. *Prost prolog* čiže *Jednoduchý prológ* preložený v 12. storočí.³⁵¹ Z 13. storočia sa zachoval text *Mineja s prológom* na 114 pergamenových listoch, ktorý sa uchováva v Národnej knižnici Cyrila a Metoda v Sofii. Zachovaná je časť od 29. júna do 31. augusta. Významné miesto tu zaujíma služba Joakima Osogovského, pripadajúca na 18. august.³⁵² Pod názvom *Prológ* sa v Bulharskej akadémii vied v Sofii uchováva text na 113 pergamenových listoch. Pôvodný text je doplnený o slovanského svätca kyjevského knieža Mstislava.³⁵³

Zo 14. storočia pochádza *Stanislavov prológ* uložený v Srbskej akadémii vied a umení. Datuje sa rokom 1330. Názov má podľa pisára Stanislava z Lesuovského monastiera. Obsahuje aj slovanské životy Gavriľa Lesuovského, Borisa a Gleba a Cyrila a Metoda.³⁵⁴ Z toho istého storočia je text nazvaný prosto *Prológ* z r. 1339. Je rozsiahly, obsahuje 209 pergamenových listov. Vyzdobený je v teratologickom a balkánskom štýle, no uchováva sa v Petrohrade. Aj prológový text s názvom *Prológ* s bulharskými svätcami na 413 stranách je zo 14. storočia. Nachádza sa v Bulharskej akadémii vied v Sofii. Popri bulharských svätoch Petke Trnovskej, Ivanovi

³⁵¹ Porov. Starobälgarska literatura. Enciklopedičen rečnik, s. 408.

³⁵² Pozri KALAJDŽIEVA, Konstantinka a kol.: *Bölgarska rěkopisna kniga X. – XVIII. v. Izložba*. Sofia 1976. Katalóg obsahujúci 280 pamiatok v opisoch + fotoprílohy. Bez paginácie. Č. 44.

³⁵³ C. d., č. 67.

³⁵⁴ C. d., č. 85.

Rilskom, Ilarionovi Maglenskom a Michalovi Vojakovi sa tu nachádza aj neživotopisné rozprávanie *Zázrak s Bulharom*, čo predstavuje nový tematický prvok duchovného poučenia. Osobitný je aj čo do symetrizovanej rytmickej formy, pripomínajúcej veršové usporiadanie. Novší prepis je z rozhrania 14. a 15. storočia. Podľa prepisovateľa sa nazýva *Damjanov prológ*.

Bulharskej proveniencie je aj *Mineja s prológom na mesiac september, október a november* z 15. storočia. V balkánskom výzdobnom štýle je aj text, ktorý prepísal knihovník jeromonach Spiridon v Rilskom monastieri v 16. storočí. Nazýva sa *Stišen prolog* podľa pravidelnej textúry pripomínajúcej verš. Iný text z r. 1554 je prepis od jeromonacha Varlaama, ktorý používal zmiešaný bulharsko-srbský pravopis. Prológ na všetky dni mesiaca v balkánskom štýle zo 16. storočia je v pamiatke *Mineja a prológ na mesiac január*.³⁵⁵ *Stišen prolog* zo 16. storočia obsahuje životopisy Sávu Srbského a Simeona Srbského. Nachádza sa v Rile.³⁵⁶ Novšie prepisy zo 17. storočia sa vyznačovali symetriou textúry vo veršovom usporiadaní. Názov *Stišen prolog* majú aj texty z r. 1620 a 1636. V skutočnosti ide o životopisy v naratívnej forme, ktorá je uspošobená na kantiláciu. S tým súvisí uzuálny, opisný názov s výrazom *stišen*, t. j. veršovaný.

Uvedené čítania sú typologicky blízke prozaickým čítaniam biblických textov, ktoré sú vybrané na určité konkrétne bohoslužobné slávenie. Všetky texty sa prednášajú spevne, takže pri biblických textoch čitateľ musí dbať, aby udržal tón a zároveň myšlienku. Lenže prozaický biblický text sa nesmie meniť, kým životopisný text sa dal upraviť tak, aby odpadla námaha spojená s jeho kantiláciou.

Z hľadiska našej centrálnej témy, ktorou je veľkomoravský Proglas ako prológový text (a jeho usúvzťažnenie s inými formami prológovej literatúry), nám zostáva zodpovedať jedinú otázku: prečo zostavovatelia, resp. prekladatelia upustili pri bohoslužobných prológoch od apelatívneho názvu *proglas*, ktorý bol utvorený v začiatkoch slovanského písomníctva, a prečo sa vrátili k lexikálnemu citátu *prolog* z gréčtiny, pravda, hláskoslovne a morfológicky poslovančenému. Staroslovienčina, ako aj neskôr cirkevnoslovančina obsahujú veľa zadaptovaných grécizmov, ktoré sa udržali dodnes v základnej terminológii slovanských pravoslávnych cirkví. Už prví prekladatelia textov, slovanskí vierozvestovia sa však usilovali čo najviac výrazov uviesť v slovanskej podobe, pričom často siahali za kalkami. Nie vždy sa to ale podarilo, keďže mali spojiť

³⁵⁵ C. d., č. 193.

³⁵⁶ C. d., č. 196.

dve kultúry: domácu, kresťanskú, artikulovanú gréčtinou, a misijnú, pohanskú, artikulovanú sloviencinou. Pri tomto prieniku z dvoch jazykov prirodzene vznikli polokalky, pozostávajúce v jedinom výraze zo segmentov obidvoch jazykov. Tak aj v pomenovaní proglas sa spája grécky prefix *pro-* a slovienske *glas*. Preto neskôr v období cirkevnej slovančiny sa nepodarený polokalk odstraňoval, a to dvojako: buď sa používal výlučne adaptovaný lexikálny citát *prolog*, alebo sa priklonili k čisto slovanskému *predislovije*, keďže za predponu *pro-* bola k dispozícii slovanská predpona *pred-* i *predi-*. Výrazy *pred* a *predi* v starosloviencine sú predložkami alebo príslovkami, a to s miestnym významom (napr. „vonku“) alebo časovým významom („predtým, skôr“), napr. *predi* (pôvodne *priedi*) *idjášte*.³⁵⁷

V bohoslužobných prologových textoch sa stretáme výlučne s názvom *prolog*, kým v prekladateľských prologových textoch, ktoré nasledovali v slovanskom prostredí po veľkomoravskom Proglase, vystupuje *predislovije*. Všetko nasvedčuje, že pomenovanie *proglas* je hybridné. To si však ešte vyžaduje jazykovednú analýzu.

4.2.3 Prekladateľské prology

Prekladateľské prology majú vo svetovej literatúre osobitné miesto. Kým totiž biblické a bohoslužobné žánre tejto literatúry sú viac-menej problematikou teológie, uvedená tretia skupina poskytuje najviac dôvodov na to, aby sa nimi zaoberala literárna veda, kulturológia, byzantológia a paleoslovenistika. Veď práve z nich sú mnohé koncipované v staroslovienskom a cirkevnoslovienskom jazyku (s výnimkou Hieronymových prologov), a tak sú úzko späté so slovanskou kultúrou. Podstata všetkých prekladateľských prologov tkvie v tom, že sú predhovormi prekladateľov alebo vydavateľov k vlastnému prekladu, prípadne k upravenej redakcii biblických, najmä evanjeliových kníh.

Prekladateľský prolog, akým je aj veľkomoravský starosloviensky Proglas, je určený pre používateľa knihy, t. j. príslušníka kléru, ktorý bude čítať z danej knihy v bohoslužobnom priestore. Má mu zaručiť pravovernosť obsahu a podať mu inštrukciu o autentickosti. Tá sa, prirodzene, týka predovšetkým prekladov, lebo kánonické vzorové knihy Biblie už samy osebe sú sväté, preto aj nesú súhrnný názov Sväté písmo. Každý nový preklad si však musí zaslúžiť autentickosť. Vyšší klérus – a táto prax je v cirkvi dodnes (na Západe *Imprimatur*) – prijíma, overuje a osved-

³⁵⁷ Porov. Lk 19,28. Podľa A. Bončeva, c. d., II, s. 60.

čuje autentickosť kníh. Prekladateľ – a to je aj prípad staroslovienskeho Proglasu – podáva teda základnú správu o preklade evanjelií, osvedčuje v ňom svoje teologické východiská, ktoré mal pri preklade na zreteli, najmä že nekonvenuje s bludmi, prípadne sa dotkne obsahu a formy prekladu – to všetko obsahuje starosloviensky Proglas.

Evanjeliár v byzantskej cirkvi, ktorý Konštantín preložil na bohoslužobné účely, nie je iba prostou knihou, súhrnom textov o niečom, ale v byzantskom chápaní je to slovo Niekoho. Sám evanjeliár potom ako kniha je znak samého Krista, slávnostne sa nosí v sprievode, ukladá sa na prestol³⁵⁸ (jediný popri daroch chleba a vína v čaši a diskose), bozkáva sa a uctieva sa ako ikona Krista prítomného v slove. Aby mohol plniť túto funkciu, musí byť hodnoverný, cirkevne schválený, autentický. Kompletný evanjeliár bol preložený až na Veľkej Morave, čiže možno predpokladať, že najvyšší „cenzor“ mal po tom, čo si prečítal Proglas, teda svedectvo o hodnovernosti v teologickom zmysle, schváliť text prostým prijatím do rúk a položením na prestol. Keďže Metod ešte nemal biskupskú hodnosť, preložený evanjeliár a vybavenie k prekladu (Proglas) predložili pápežovi. Čo sa dialo ďalej, je opísané v ŽM VI: (pápež) „*Požehnal ich učenie, položiac slovienske evanjelium na oltár sv. apoštola Petra, i blahoslaveného Metoda vysvätil za kňaza*“³⁵⁹ aj v ŽK XVII: „*Keď pápež prijal slovienske knihy, posvätil ich a položil v chráme Svätej Márie, ktorá sa volá Fatné, i spievali nad nimi svätú liturgiu.*“³⁶⁰ Medzi ŽK a ŽM nie je rozpor v určení chrámu, keďže v ŽK sa ďalej spomína slúženie liturgie slovienskym jazykom v ďalších chrámoch: sv. Petra, sv. Petronily, sv. Andreja a sv. Pavla.

A. Škoviera uvádza, že zavedenie slovanského bohoslužobného jazyka bolo schválené už predtým v Konštantínopole. V životoch solúnskych bratov sa mu nevenuje taká pozornosť ako schváleniu v Ríme, keďže v Konštantínopole išlo o pokračovanie starej tradície, kým pre západnú cirkev to bola prelomová udalosť.³⁶¹ Tu sa však žiada uviesť, že východná cirkevná tradícia nemusela schvaľovať sám jazyk ako liturgický, keďže všetky jazyky príslušných častí východnej cirkvi sa automaticky a bezproblémovo smeli používať pri bohoslužbách. Cyril a Metod si u pápeža

³⁵⁸ Rozumej paralelu k oltáru na Západe.

³⁵⁹ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*, s. 80.

³⁶⁰ Tamže, s. 67.

³⁶¹ Porov. ŠKOVIERA, Andrej: Byzantské teologické princípy a ich uplatnenie v pôsobení cyrilo-metodskej misie (na príklade otázky bohoslužobného jazyka). In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmírovce. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 68.

nedávali schváliť jazyk, to je iba sekundárna skutočnosť, ale texty prekladov, keďže si museli byť vedomí, že svojou misiou vstúpili do cudzej jurisdikcie (pred nimi už bola na Veľkej Morave osnovaná cirkev franských misionárov), a to ako protežanti miestnej svetskej moci (boli pozvaní kniežaťom Rastislavom). Dôvodom tohto aktu bol iste aj tlak vikingovcov, takže prekladatelia využili príležitosť, ako sa vymknúť vzniknutým problémom a zároveň účelne použiť moc vysokého hierarchu (pápeža), lebo ešte nemali medzi sebou biskupa, a vložiť mu do rúk novo preložené bohoslužobné knihy. Schvaľovateľ nemohol prečítať množstvo textov prekladu a preveriť, či sú pravoverné a vhodné. Správu o tom obsahoval Proglas, ktorý je prozaickým textom, hoci rečnícky iste nadneseným, vznešeným (veď uvádza text pre kresťanov najvznešenejší). Proglas má zabezpečiť autentickosť prekladu. Termín autentickosť biblických kníh je dodnes aktuálny v biblickej teológii. Po prvý raz ho použil Tertulián o novozákonných apoštolských listoch. Pôvodne sa rozumeli ako autentické biblické texty v pôvodných jazykoch, z ktorých sa smelo prekladať – autentickosť prekladov (t. j. kriticko-literárna) sa uplatňuje v zhode prekladu s originálom.³⁶² Prirodzene, okrem určenia na cirkevné schválenie a pre používateľa, aby si bol istý, že v bohoslužbe používa autentický text, Proglas zároveň slúži aj ako misijnokázňové východisko, ako to možno doložiť aj osloveniami očakávaného publika: „*uslyšte Slovieni...*“, „*Slyšte, sloviensky národ všetok...*“³⁶³

4.2.3.1 Prológ sv. Hieronyma k evanjeliám

Ako súvisí Hieronymov prológ s „naším“ slovanským Proglasom? To je otázka, ktorú si mali klásť všetci tí prekladatelia a interpreti textu Proglasu, čo sa nazdávali, že starosloviensky Proglas je jediný svojho druhu a že prekladateľský typ prológu sa zrodil v lone staroslovienskej písomnosti v stredoveku. Nie je to tak. Veľkomoravský prológ zvaný Proglas je síce výnimočný čo do obsahu a formy, ale stojí akoby v strede medzi prvotným včasnokresťanským prológom od prekladateľa Hieronyma z jednej strany a zároveň z druhej strany možno uviesť ďalšie, dokonca byzantsko-slovanské cirkevnoslovanské prológy, medzi ktorými vyniká novší prológ Teofylakta Ochridského (v názve je už výraz *predislovijske*). Všetky uvedené prológy majú spoločné to, že uvádzajú preklad evanjelií.

³⁶² VIŠŇOVSKÝ, Mikuláš a kol.: *Malý teologický lexikon*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1977, s. 44 – 45.

³⁶³ Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

Autor najznámejších včasnokresťanských prekladateľských prológov je sv. Hieronym, ktorý do Vulgáty napísal 18 starozákonných prekladateľských prológov a k Novému zákonu okrem prológu k evanjeliám aj prológ k listom apoštola Pavla: *Prologus in Epistulis Pauli apostoli*. Hieronym sa v prológu k evanjeliám vo Vulgáte s otázkou starozákonných kníh vyrovnáva tak, že prosto akceptuje Septuagintu, t. j. grécky preklad z hebrejčiny od sedemdesiatich učencov, keď hovorí: „Istotne, nespochybňujem Starý zákon, ktorý prišiel od sedemdesiatich učencov v gréckom jazyku, zmenený v troch krokoch, kým sa dostal k nám.“³⁶⁴ Jeho istota o pravosti starozákonného prekladu však pramení aj v tom, že ho „schválili apoštoli“.³⁶⁵ Výslovné sa orientuje na nový zákon: „Teraz však hovorím o Novom zákone...“,³⁶⁶ pričom však treba dodať, že spomína len evanjeliá.

Hieronym napísal svoj prológ pre pápeža Damasa, ktorý ho poveril, aby zrevidoval preklad Nového zákona podľa pôvodných textov. Z toho možno usúdiť, že jeho prológ vznikol niekedy na začiatku 5. storočia v čase, keď bol na pápežskom stolci ešte uvedený pápež. Prológ však napísal až po skončení revízie evanjelií, čo vyplýva z jeho obsahu, lebo sú v ňom zahrnuté aj inštrukcie prekladateľa, ako používať zrevidovaný preklad.

Hieronymov prológ je písaný vecne, ale vznešeným štýlom, čo zodpovedá tej skutočnosti, že ho celý rámcuje epištolarne, pričom ho adresuje „najvyššiemu kňazovi“: „Ste to Vy, ktorý ste najvyšší kňaz...“.³⁶⁷ Napísaný je v latinčine a jeho plný názov znie *Incipit praefatio sancti Hieronymi presbyteri in evangelio* (v slovenskom preklade: začína sa predhovor sv. Hieronyma kňaza k evanjeliám). Hieronymovo praefatio a Konštantínov (uzuálne) Proglas majú veľa spoločných črt, ktoré sa pokúsime ďalej vystihnúť. Prirodzene, je medzi nimi aj veľa rozdielností, čo vyplýva z doby ich vzniku. Na základe spoločných miest, ale aj celkovej funkcie tohto druhu literatúry možno tu hovoriť o istej metatextovosti, resp. o intertextuálnom nadväzovaní, a to hlavne preto, že oba majú jeden jediný predmet, ktorý uvádzajú. Sú ním štyri novozákonné evanjeliá vo vlastnom preklade autorov. Tu vzniká oprávnená otázka, či Konštantín mohol alebo musel poznať Hieronymov prológ, keďže Hieronym patrí do latinskej vetvy cirkvi. Západná cirkev ich spolu so sv. Ambrózom, Augustínom

³⁶⁴ *Biblia Sacra Vulgata*. Zost. Roger Gryson. 4. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994, s. 1515. Preklad K. P.

³⁶⁵ Tamže.

³⁶⁶ Tamže.

³⁶⁷ Tamže.

a Gregorom Veľkým pokladá za štyroch veľkých západných cirkevných otcov. Ale aj východná cirkev, v čase byzantskej misie ešte oficiálne nerozdelená, pozná Hieronyma. V pravoslávnom slovanskom prostredí sa jeho meno dodnes uvádza ako Evsevij Jeronym Sofronim, pričom tomuto latinskému svätcovi sa v nej dáva titul „blažený“ podobne ako jeho súčasníkovi Augustínovi. Hieronym totiž nikdy nebol oficiálne svätorečený, takže východná cirkev ho z opatrnosti nenazýva svätým. Nie je však mysliteľné, aby ktokoľvek na Východe nepoznal prinajmenej Hieronymov preklad evanjelií, ale ani prológ, lebo ten sa dodnes uvádza v mnoho rás opakovaných vydaniach Vulgáty pred textom prvého z nich.

Pri skúmaní textových súvislostí obidvoch prológov treba brať do úvahy skutočnosť, že Hieronymov prológ vzniká v období rozvoja včasného kresťanstva, keď kresťanská cirkev riešila elementárne vieroučné otázky. Bolo to obdobie intenzívneho ustáľovania kresťanskej dogmatiky na všeobecných cirkevných snemoch, ktorému predchádzalo obdobie prenasledovania až do Milánskeho ediktu r. 313, pričom kresťanstvo bolo až za cisára Teodózia I. koncom 4. storočia vyhlásené za štátne náboženstvo. Je prirodzené, že v tomto štádiu rozvoja cirkev potrebovala mať jednotný text biblického prekladu, prameň zjavenia (a zároveň pevne zadefinovanú tradíciu, pokladanú za druhý takýto prameň). V 9. storočí boli všetky otázky Hieronymových čias jasné, pevne ustálené a cirkev zamestnávala hlavne misijná, kazateľská a pastoračná činnosť. Preto je prirodzené, že v Konštantínovom Proglase sa odrážajú črty týchto činností ako súčasti dobovej reality. Konštantín teda nemal potrebu opakovať niečo po Hieronymovi a vytvoril tak čistý metatext pre slovanskú misiu evanjelií. Bola by to zbytočná práca. Podstatné je, že obaja prekladatelia napísali svoje prológy pre vyššiu cirkevnú autoritu, keďže prekladateľ nikdy nie je schvaľovateľ. Autoritatívnosť textu dodával hotovému prekladu cirkevný hierarcha. Hieronymov prológ mohol byť Konštantínovi inšpiráciou na napísanie vlastného prológu, resp. virtuálnym, nepriamym impulzom, keďže preklad do nového slovienskeho jazyka bola udalosť svojho druhu prvá. Kým totiž latinská cirkev šírila v misijných územiach evanjelium v jednotnej latinčine, pre byzantskú misiu nastala nová situácia, keďže Biblia sa mala preložiť do celkom nového jazyka, v ktorom dovtedy nejestvovala, z čoho automaticky vyplynuli aj nové otázky, iné, aké boli aktuálne v časoch Hieronyma. Napriek tomu možno uviesť v daktorých bodoch alebo postupoch spoločnú problematiku obidvoch prológov.

1. Pomenovanie textu v obidvoch prípadoch vyjadruje základnú funkčnú určenosť, a to uviesť na schválenie a do života cirkvi biblický text, ktorý nasleduje za prológom. Preto sa tu pomenúva vlastne funkcia

textu, teda tá skutočnosť, že uvádza iný text, je akýmsi „návodom“ na jeho použitie, preto je to prológ. Hieronym vnútri textu hovorí o svojom prológu, že je to *„tento (prítomný) malý predslov“*, lat. praefatiuncula.³⁶⁸ Kým u Hieronyma inštrukčná časť obsahuje skutočne veľa konkrétnych technických inštrukcií o tematickom paralelizme medzi jednotlivými evanjeliami, u Konštantína badať skôr duchovne ladené inštrukcie, prečo čítať Bibliu (je to dar, pomôže nájsť stratený raj, odvráti od hriechu, umožní nazerať na duchovné skutočnosti atď.).

2. Adresovanosť konkrétnemu prijímateľovi. Hieronym adresuje svoj prológ jedinej osobe, a to pápežovi. Hneď na začiatku uvádza: *„Požehnanému pápežovi Damasovi od Hieronyma.“*³⁶⁹ Pápeža pokladá za hlavu cirkvi, preto si je vedomý, že čo napíše jemu, napíše celej cirkvi. V texte sa potom na pápeža obracia viac rás: *„Vy, najvyšší kňaz“, „keď teda budete čítať zoznamy (...) spoznáte všetky podobné i jedinečné pasáže, na čokoľvek sa zameriate“, „napríklad, ak budete chcieť zistiť z tej alebo onej kapitoly...“* Najmä záverečná inštrukčná časť až do konca je ladená tak, že pisateľ prológu sa v nej sústavne obracia na osobu pápeža, čo vidieť na tvaroch sloviess: *môžete nájsť, ste našli, nájdete, môžete vidieť, môžete spozorovať, spoznate, ste zaznamenali, zistíte...* Hieronym mal záľubu v epištolárnom štýle, ktorý mu ako vzdelancovi umožnil odovzdávať svoje myšlienky konkrétnej osobe, poväčšine vplyvnej, takže mal istú záruku, že sa dostanú „do obehu“. Z jeho tvorby sa zachovalo až 117 listov, pričom 19 z nich venoval vplyvnej osobe západnej cirkvi, svojmu súčasníkovi Augustínovi Auréliovi, latinskému cirkevnému učiteľovi.

Aj v Konštantínovom prológu nachádzame podobnú určenosť pre adresáta, ktorým sú budúci používatelia jeho prekladu. Nie je to len výzva *„Počujte slovanský národ všetok, počujte slovo, čo prichádza od Boha“*. Už predtým má pred sebou príjemcu v gramatickej 2. osobe plurálu: *„akže chcete (...) vidieť (...) keď chcete hriechov tmu odvrhnúť“, „vnímajte ich teraz zo všetkej mysle“*,³⁷⁰ *„aby ste nemali nerozumejúcu myseľ“*.

Prítomnosť príjemcu vo formálnom vyjadrení sa u Hieronyma podáva v pozícii pokorného služobníka, lebo pápež bol hierarchicky nad ním. V Konštantínovom Proglase je príjemcom budúci katechizovaný ľud, pričom podávateľ je v profetickej, kňazskej, apoštolskej pozícii.

3. V obidvoch prológoch sa komentuje prekladateľský postup. Hieronym vyjadruje svoj prekladateľský postoj v kontrapozícii a v rečníckej

³⁶⁸ Tamže.

³⁶⁹ Tamže.

³⁷⁰ V súčasnej slovenčine však je v náboženskom štýle viac vžitý výraz *z celej mysle*.

otázke: „Či v skutočnosti jestvuje nejaký učený alebo neučený človek, ktorý keď by zdvihol rukou zvitok i vzal si z neho iba jedno sústo, a z toho, čo by prečítal, by videl, že sa to odlišuje, a ktorý by nemusel hneď pozdvihnúť svoj hlas, aby ma nazval falšovateľom a vyhlásil by ma za svätokrádežníka, že som si dovolil odvážiť sa pridať, pozmeniť alebo opraviť niečo v starých knihách? Pred takouto hanbou ma utešujú dva dôvody: že ste to Vy, ktorý ste najvyšší kňaz, ktorý tak nariaďuje, a pravda nie je to, čo sa môže meniť, pretože aj teraz ma obhajuje svedectvo ohováračov.“³⁷¹ V anticipovanej obhajobe pred možnými kritikmi – ohováračmi Hieronym využíva alúziu na viaceré biblické synestézie. Ide o motív zjedenia zvitku, v ktorom sa myslenie a vizuálne vnímanie spája so zmyslovou skúsenosťou jedenia, trávenia, chute.³⁷² Konštantín spája čítanie so svetlom, pričom prepája čistú fyzikalitu videnia a počutia s vide- ním a počutím duchovným, metafyzickým, takisto cez alúziu z evanjelií, ale aj, odvolávajúc sa na apoštola Pavla, rozumenie Písma v protiklade s jeho nerozumením dáva do protikladu so zvučaním medeneho zvona a ďalej s fyzikálnym javom tlenia, hniloby.

4. Vymenovanie evanjelií a ich poradie. Zdanlivo triviálna, chronicky známa vec má u obidvoch prekladateľov miesto v prológu. Hieronym opravil v Biblii 3 500 chýb a definitívne určil kánon biblických kníh. Bol dôsledný detailista. Pokiaľ ide o evanjeliá, už od 2. storočia sú záznamy, že cirkev pozná štyri evanjeliá; tie sú kánonické. Hieronym vo svojom prológu tieto evanjeliá jednak vymenúva, jednak im dáva poradie: „*Preto tento (prítomný) malý predslov sľubuje iba štyri evanjeliá, poradie ktorých je Matúš, Marek, Lukáš, Ján...*“³⁷³ Závažnosť tohto určujúceho vymenovania tkvie v tom, že iba tieto štyri sú kánonické, lebo jestvujú aj viaceré apokryfné evanjeliá, ktoré často idú proti duchu Krista, sú nepôvodné, preto ich cirkev neuznáva. Vo vymenovaní sa odstraňuje polemika o (ne)akceptovaní apokryfov, čo má pre cirkev základný význam. Konštantín ich vymenúva zhodne s Hieronymom: „*Toto je (onen) dar: Matúš, Marek, Lukáš, Ján.*“ Význam poradia je aj v tom, že prvé tri sú synoptické. Medzi tretím a štvrtým evanjeliom sa pri vymenovaní pripúšťa spojka *a*, ktorá syndeticky pripája Jána k synopse. Nie je však prípustné iné poradie ani spájanie. Ide tu o teologickú hodnotu, čo vedeli obaja autori svojich prológov.

Aj v takejto maličkosti však v prebásneniach Proglasu do slovenčiny nachádzame prikrášľovacie odchýlky, v ktorých sa nerešpektuje starobylá dikcia cirkvi vo vyjadrovaní sa o evanjeliách. Tak v prebásnení od

³⁷¹ Tamže.

³⁷² Podrobnejšie o tom pozri PAVLOVIČ, Jozef: *Slovo a ikona*, Košice: Pont, 2004, s. 20.

³⁷³ C. d., s. 1515.

V. Turčányho je raz „Marek i s Matúšom a s Lukášom Ján“,³⁷⁴ v poslednej verzii z r. 2011 „Matúš i Marek s ním a s Lukášom i Ján“.³⁷⁵ Prekladateľ tu vlastne zo štyroch vytvoril dve dvojice. V asyndetickom „suchom“ výpočte sa však vyjadruje vieroučná stránka, ako aj rovnocennosť štyroch evanjelií. V prebásnení od J. Zambora sa zase pred mená evanjelií vsúva slovo *evanjelisti*, nasleduje sloveso *učia*: „*Evanjelisti Matúš, Marek, Lukáš, Ján / učia...*“.³⁷⁶ Menami evanjelistov sa však metonymicky pomenúvajú samy evanjeliá, t. j. štyri evanjeliové knihy, ako to vidíme aj u Hieronyma. To evanjeliá učia – a v nich sám Kristus, ktorého ohlasovanie je v nich obsiahnuté. Evanjelisti boli iba nástrojmi, zaznamenávajúcimi, čo im pri písaní diktoval Duch Svätý. Tak je to v každom, aj v detskom katechizme po stáročia. Inými slovami, máme tu na mysli pôvodnú intencionalitu týchto fragmentov v dvoch spomínaných prológoch. V prebásnení od E. Feldeka je poradie evanjelistov zmenené z rytmických (jamb) a rýmových dôvodov: „*Pretože Matúš, Lukáš, Ján a Marek.*“³⁷⁷ V slovenskom kontexte tu pochybil aj J. Stanislav, keď prvé evanjelium nazval *Matej*, a nie *Matúš*: „*Toto je dar: Matej, Marek, Lukáš, Ján.*“³⁷⁸ Matúš bol apoštol a evanjelista, k nemu je metonymické pomenovanie evanjelia Matúš. Matej bol dodatočne zvolený apoštol, ktorý podľa Skutkov apoštolov (1, 23 – 26) nahradil po samovražde apoštola Judáša. Staroslovienskemu *Mat(f)ej* zodpovedá slovenské *Matúš*, staroslovienskemu *Mat(f)ij* slovenské *Matej*. J. Vašica pridáva len spojku *a*: „*Matouš, Marek, Lukáš a Jan*“ (spojka *i* sa nachádza jedine v Hilferdingovom rukopise, v ostatných je táto enumerácia asyndetická).³⁷⁹

5. Zmienka o jazyku prekladu evanjelií. Hieronym a Konštantín prekladali z gréčtiny. Hieronym hovorí o východiskovom jazyku takto: „*Teraz však hovorím o Novom zákone, ktorý je nepochybné grécky, s výnimkou apoštola Matúša, ktorý najprv uviedol Kristovo evanjelium hebrejskými písmenami v Judei.*“³⁸⁰ Ešte pred tým však hovorí o cieľovom jazyku, ktorý sa určuje ako prívlastok v spojení *latinská verzia*: „*Ak sa viera skutočne podáva latin-*

³⁷⁴ In: Pauliny, c. d., s. 130.

³⁷⁵ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 9. Podľa tejto neskoršej Turčányho verzie prebásňuje aj Martin Kučera: „*Matouš i Marek s ním a s Lukášem i Jan*“; Kučera, c. d., s. 8.

³⁷⁶ Porov. Zambor, c. d., s. 34.

³⁷⁷ In: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*, s. 15

³⁷⁸ Porov. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

³⁷⁹ Vašica, 1966, s. 103.

³⁸⁰ *Biblia Sacra Vulgata*, s. 1515.

skou verziou, nech odpovedia, ktorou, lebo ich je takmer toľko ako kníh!³⁸¹ Konštantín spomína iba *cudzí jazyk*, teda ktorýkoľvek, v ktorom boli dovtedajšie preklady, ako neúčinný pre nezrozumiteľnosť. Z celkového kontextu a z oslovenia Slovienov, ktorým dáva preklad v ich jazyku, vyplýva, že jeho cieľový jazyk je sloviensky. Novým prvkom sú tu aj zmienky o písme, ktoré bol Konštantín pre Slovienov vytvoril.

Usúvzťažnenie Hieronymovho *Incipit praefatio sancti Hieronymi presbyteri in evangelio*³⁸² a Konštantínovho *Proglasu* v ich tradičnom znení potvrdzuje reálnu predstavu, že prekladateľské prológy majú spoločného menovateľa čo do druhu včasnocirkevnej a stredovekej cirkevnej literatúry prozaického rázu s konkrétnym pragmatickým zameraním. Ich cieľom bolo uviesť text evanjeliového prekladu, predstaviť ho ako vhodný na cirkevné ciele z hľadiska jazyka a teologického pochopenia textu, pričom v nich nechýbala obhajoba samého prekladateľa, jeho zástoja a hodnovernosti pred možnými námietkami. Do línie ich tvorby sa zaraďujú aj ďalšie cirkevnoslovanské prológy (*predislovia*), ktoré sú v mnohom podobné Konštantínovmu *Proglasu*. Najstarší vznikol na rozhraní 11. a 12. storočia a je od ochridského arcibiskupa Teofylakta Bulharského, nazývaného aj Teofylakt Ochridský. Vzťahuje sa však iba jednotlivo na Matúšovo evanjelium. Okrem neho jestvujú aj ďalšie texty, pri ktorých je autor neznámy. Ich rozsah je však natoľko veľký, že sme ich nepoňali do tejto práce. Okrem toho sú málo známe, zatiaľ nezinterpretované, písané a neskôr tlačené cyrilikou. Pokiaľ ide o slovenský kontext, nie sú známe zmienky ani komentáre v dotyku so spomínanými literárnymi textami. Aj preto si zasluhujú, aby boli sprístupnené prostredníctvom osobitného projektu.

4.2.3.2 Prológy povelkomoravského obdobia

Najznámejšie prológy povelkomoravského obdobia sú prológy Jána Exarchu Bulharského³⁸³ k prekladom. Prvý je k dielu *Bohoslovie*³⁸⁴ čiže k prekladu poslednej teologickej časti *De orthodoxa fide* (O pravoslávnej viere) z troch častí gréckeho spisu *Pégé gnóseós* (Prameň poznania) od Jána

³⁸¹ Tamže.

³⁸² Hieronymove prológy sa v obsahu Vulgáty začínajú výrazom *Prologus* alebo *Praefatio*, ale bezprostredne v texte je *Incipit prologus* alebo *praefatio*, teda explicitné vyjadrenie začiatku: *Začína sa prológ...*

³⁸³ Žil v období cára Simeona na prelome 9. a 10. storočia.

³⁸⁴ Porov. *Magna Moraviae fontes historici III*. Zost. D. Bartoňková a kol. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1969, s. 377.

Damaského z prelomu 7. a 8. storočia. Druhým známym prológom Jána Exarchu je prológ k dielu *Šestodnev*, čiže k výkladu stvorenia sveta za šesť dní, ktorý skompiloval z *Hexaéméra* Bazila Veľkého. Tento prológ je radostnou a oslavnou rečou o kráse a dokonalosti stvorenia.³⁸⁵

Veľkomoravský Proglas je však prológ k prekladu biblických kníh. Do dnešných čias sa nepíšu nové prológy, ale uverejňujú sa staršie archetypy, najmä stredoveké, a to od významných cirkevných otcov a učiteľov. Napr. v cirkevnoslovanskom evanjeliári *Svjaščennoje jevangeliije* z roku 1994 je prológ ku každému evanjeliu: *Predislovije ježe ot Marka svajatago jevangeliija*, *Predislovije ježe ot Luki svajatago jevangeliija*, *Predislovije ježe ot Ioanna svajatago jevangeliija*, pričom iba pri prológu k Matúšovmu evanjeliu sa uvádza autor: *Theofylakta archijepiskopa bolgarskago predislovije, ježe ot Matfeja svajatago jevangeliija*.³⁸⁶ Tomuto Teofylaktovi Ochridskému sa pripisuje aj autorstvo gréckeho *Života Klimenta* (niekedy nazývaného aj *Bulharská legenda*) z konca 11. alebo začiatku 12. storočia. V tomto vydaní sa pred predslovom ku každému evanjeliu nachádzajú aj životopisy jednotlivých evanjelistov, pričom sa uvádzajú aj ich autori: *Žitije svjatago jevangeliista Matfeja, ot Sofronija*; *Žitije svjatago jevangeliista Luki, ot sobranija Dorotheja mučenika, tyrskago jepiskopa*; *Ot sobranija Dorotheja mučenika, i tyrskago jepiskopa, o svjatemb Ioanne Bogoslove*. Životy evanjelistu Marka sú tu dokonca dva, od prekladateľa Bible sv. Hieronyma a od týrskeho biskupa a mučeníka Doroteja: *Žitije svjatago jevangeliista Marka, ot svajatago Ieronyma a Inako, ot sobranija Dorotheja mučenika, i tyrskago jepiskopa*.

³⁸⁵ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: *Dějiny Bulharska – Nejstarší dějiny*. I. Počátky bulharského státu. Dostupné online: http://advokat-advokatni-kancelar.com/ak/index.php?option=com_content&view=article&id=53:djiny-bulharska-nejstari-djiny&catid=122:pro-echy-a-bulhary&Itemid=137 [cit. 20. 3. 2015].

³⁸⁶ Všetky transliterácie K. P.

5. ZACHOVANÉ ODPISY PROGLASU

Velkomoravský starosloviensky text tradične nazývaný Proglas nepatrí do rukopisného kánonu staroslovienskych pamiatok, t. j. medzi tie texty, ktoré vedecká slavistika pokladá za súbor pamiatok v najstaršej podobe slovanského spisovného jazyka (staroslovienciny), a to napriek tomu, že z uvedeného písomníctva nemáme k dispozícii ani jeden protograf (prvý alebo pôvodný záznam). Na základe podrobného štúdia o tomto reprezentatívnom súbore platí, že najvernejšie zachováva najstaršiu podobu staroslovienciny. Táto črta sa odvíja z odpisov, pričom kánonické pamiatky sa rozdeľujú na hlaholské a cyrilské.³⁸⁷

Pôvodný rukopis Proglasu v najstaršej podobe staroslovienciny sa teda nezachoval, zachovali sa iba jeho neskoršie odpisy, ktoré sa odklňajú od staroslovienciny a inklinujú k cirkevnej slovančine.³⁸⁸ Okrem toho, že text sa zachoval iba v neskoršom jazyku, zachoval sa aj zapísaný neskorším písmom: pôvodný hlaholský rukopis sa nezachoval, jestvujú iba štyri neskoršie cyrilské odpisy. Z toho, že jestvujú len mladšie odpisy Proglasu, pramenia viaceré nejasnosti. Nedorozumenia spôsobuje nekritické narábanie s prepismi z rôznych časových perspektív ich vzniku. Ucelený starosloviensky Proglas, ktorý máme dnes, je len rekonštrukciou podľa týchto odpisov.

5.1 Chilendarský rukopis (13. stor.) podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943

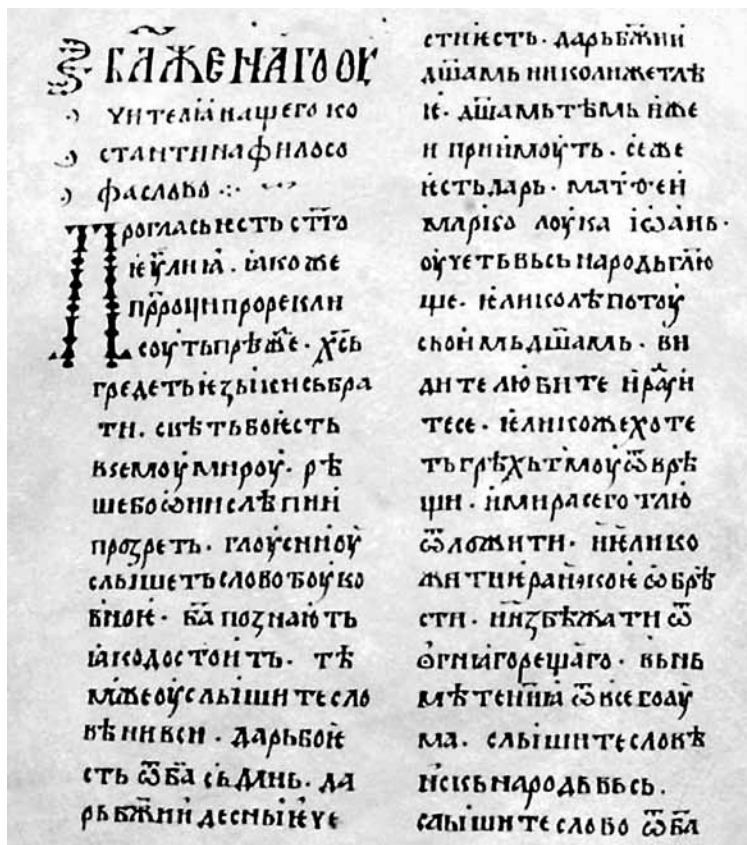
Chilendarský rukopis je najstarší zachovaný odpis Proglasu, pochádza z 13. storočia. Objavil ho roku 1868 ruský archimandrita Leonid (vlastným menom Lev Alexandrovič Kavelin) v archíve monastiera Chilandar, nachádzajúcom sa na gréckom polostrove Athos. Podľa miesta nálezu sa tento rukopis nazýva Chilendarský. Po archimandritovi Leonidovi³⁸⁹ ho publi-

³⁸⁷ Porov. VEČERKA, Radoslav: *Úvod do slovanské jazykovedy*. Brno: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 1977, s. 49.

³⁸⁸ Porov. Nahtigal, c. d., s. 76 – 77.

³⁸⁹ Nahtigal v c. d. na s. 77 uvádza bibliografický údaj Arhimandrit Leonid: *Istoričeskoje opisanije serbskoj carskoj lavry Chilandara*. Moskva 1868, s. 119 a n.

Úryvok Proglasu z Chilendarského rukopisu z 13. storočia.

koval srbský archimandrita Nikifor Dučić (1884),³⁹⁰ bulharský slavista Jordan Ivanov (1908 a 1931),³⁹¹ ktorý ho podľa interpunkcie rozdelil do veršov, a po ňom ho ruský slavista Peter Alexejevič Lavrov (1930) publikoval znova

³⁹⁰ Nahtigal v c. d. na s. 77 uvádza bibliografický údaj Dučić, N.: *Starine Chilendarske. Glasnik srpskog učenog društva*. Časť 1, kniha 56, s. 111 a n. Beograd, 1884. Dotlač Književni radovi IV, s. 141, Beograd 1896.

³⁹¹ Nahtigal v c. d. na s. 77 uvádza bibliografický údaj Ivanov, J.: *Blgarski starini iz Makedonija*. Sofija 1908, s. 70 a n. Druhý vyd. 1931, s. 338 a n.

B. Srbska redakcija pesnitve Proglas
(srbsko-cerkvenoslovanski tekst iz rokopisa tetraevangelija samostana
Hilandara XIII. stol.)

Бл̄жен̄аго оучител̄а на̄шего Константина философа слово .:.¹

- 1 Прогласъ естъ стго нѣлана.
іакоже пррочи прорекли соуть преже.
хъ гредеть ѣзъки съврати.
свѣтъ бо естъ всемоу мироу.
- 5 (Troick. Ге сіе свысть сѧ в седмыи вѣкъ сѧ.)
рѣше бо они слѣпни прозреть.
глагоуши оуслышеть слово коуков⁴номъ.
ба познають іако достонть.
тѣм⁴же оуслышите Гловѣни вси.
- 10 даръ бо естъ ѿ ба съ дань.
даръ бжин десныи чести естъ.
даръ бжин дшамъ николиже тлѣнъ.
дшамъ тѣмъ иже и приноуть.

in continuo ako prózu,³⁹² ako je to vo všetkých štyroch odpisoch. Proglas v žiadnom z rukopisov nie je zapísaný tak, ako sa poézia zapisuje dnes – žiaden verš v ňom nie je zapísaný do samostatného riadka tak, aby text nevypĺňal celú šírku tohto riadka. Pergamen bol v stredoveku vzácny, preto sa ním šetrilo. Chilendarský rukopis má rovnaké nadpísanie ako Hilferdingov rukopis: „Blaženago učitelja našego Kostantina Filosofo slovo“³⁹³ (s chý-

³⁹² Nahtigal v c. d. na s. 77 uvádza bibliografický údaj Lavrov, P. A. In: *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk. Zv. LXXXVIII, č. 3, s. 196 a n.* Sanktpeterburg 1910. Porov. aj Nahtigal, c. d., s. 77.

³⁹³ Porov. faksimile. Všetko transliterujem v plnom znení (vrátane skrátení pod titlou).

- се же ѣсть дарь . Мат²рѣи Мар²ко Лоука Івань.
 15 оучеть въсь народъ глюще.
 ѣлико лѣпотоу своимъ дшамъ.
 видите любите и ра^Адите се.
 ѣлико же хотеть грѣхъ т²моу ѿверѣши.
 и мира сего тлю ѿложети.
 20 и ѣлико житиѣ раискоѣ верѣсти.
 и избѣжати ѿ огня горещаго.
 вънмѣте ннѣ ѿ в^ссего оума.
 слышите словѣн²скъ народъ въсь.
 слышите слово ѿ ба бо прнде.
 25 слово иже крѣмить дше члвчьскиѣ.
 саово иже крѣпить срца и оумы.
 слово в^сса готоваѣ ба познати.
 іако бо без² свѣта радость не боудеть.
 вкоу видещю бжию тварь всю.
 30 нь все ни лѣпо ни видимо ѣтъ.
 тако и дша всака безъ боуковъ.
 не видещи бжии закона добрѣ.
 закона книж²на дховнаго.

bajúcim „n“ v Konštantínovom mene)³⁹⁴ a takisto je písaný in continuo, astroficky v dvoch stĺpcoch, zarovnaných zľava aj sprava,³⁹⁵ a pre šetrenie materiálom sa v ňom medzery medzi slovami vyskytujú len po bodke.

³⁹⁴ Je možné, že táto zmena vznikla denazalizáciou pôvodnej nosovky. Denazalizácia prebiehala od polovice 10. stor., porov. Stanislav, *Starosloviensky jazyk I*, s. 366.

³⁹⁵ Zarovnanie sprava je len približné, ako to zapisovateľovi písúcemu rukou vyšlo. Slová rozdeľoval na hranici slabík (no spojovník sa vtedy ešte nepoužíval).

- закона рани бжнн иавляюще.
- 35 кын бо слоухъ громнаго тоутна.
не слышавъ можетъ ба боити се.
ноздри же пакн цвѣта не оухающн.
како разоумѣютъ се бжнн чѣ.
оуста бо иже сладка не чюють.
- 40 иако камена твореть члвѣка.
паче же сего дша безбоуковна.
мртва иклянетъ се въ члвцѣхъ.
се же все мы братнн замышляюще.
глѣнь свѣтъ пѣбающъ.
- 45 неже члвкн все ѿлоучитъ
ѿ житнн скотска и похоти .
да не оумъ имоуще неразоумнъ
тоужннмъ незыкомъ слышеще слово.
иако мѣдна звона гла слышите.
- 50 се бо сты Павль оуче рече.
матвоу свою въздан прѣже боу.
иако хоцю словесъ петь издрещн.
(Hilf. съ разоумомъ)
да и все братнн разоумѣють.
- 55 неже тмоу словесъ неразоумннъ.
кын б члвкк не разоумѣеть.

- кыи не приложѣтъ притче моудрыѣ.
 казающа бесѣды прави намъ.
 яко бо таѣа пльтехъ настонтъ.
 60 все таещи паче гноѣа гноещи.
 ꙗко свонго браш^ана не имать.
 тако дша всака ꙗпадеѣтъ жизни.
 бжиа не имощи живота.
 ꙗко словесе бжиа не слышнтъ.
 65 иноу же пакн прит^ачу моудроу зѣло.
 да глѣмъ члвци любеще се.
 хотеще расти бжинѣмъ растомъ.
 кто бо вѣры се не вѣсть правы.
 яко сѣмене падающе на нивѣ.
 70 тако на ср^ацихъ члвчсцѣхъ.
 трѣбоюще дѣжа бжин боу^акъ.
 да върастетъ плодъ бжин паче.
 кто можетъ прит^аче в^асе.
 обличающе безъ книгъ ѣзыки.
 75 не въ гл^аскъ смысльнѣ гл^ающе.
 ни аще ѣзыки вса оумѣнтъ.
 можетъ сказати немощъ си^ахъ.
 ꙗбаче свою прит^ачу да приставаю.
 многъ оумъ въ малѣ рѣчи каже.
 80 назн бо вси безъ книгъ ѣзыки.
 брати се немогоуще безъ ꙗроужиа.
 съ против^аникомъ дшъ нашихъ.
 готови въ пл^акнъ моу^акы вѣчныѣ.

ИЖЕ БО ЊЗЫЦИ НЕ ЛЮБИТЕ ВРАГА.
 85 БРАТИ ЖЕ СЕ МЫСЛЕЩЕ С НИМЪ ЗЪЛО.
 ѠВЕРЪЗЪТЕ ПРИЛЕЖНО ОУМОУ ДВРИ.
 ѠРОУЖИИ ПРИЕМШЕ ТВРЬДО НИИА.
 ИЖЕ КЪЮТЬ КНИГЫ ГИИЕ.
 ГЛАВЪ ТРОУЩЕ НЕПРИАЗНИ ВЕЛМИ.
 90 БОУКЪВИ БО СИИ ИЖЕ ПРИИМЕТЪ.
 МОУДРОСТЬ ХЪСЪ ГЛЕТЪ.
 И ДШЕ ВАШЕ КРЪПИТЬ.
 АПЛИ ЖЕ СЪ ПРРКЫ ВСИ.
 ИЖЕ БО СИХЪ СЛОВЕСА ГЛѦЩЕ.
 95 ПДОБИИ БОУДОУТЬ ВРАГА ОУБИТИ.
 ПОВЪДОУ ПРИНОСИЩЕ КЪ БОУ ДОБРОУ.
 ПАВТИ БЪЖЕЩЕ ТАИ ГИОНЕВНИИ.
 ПАВТИ ИИЖЕ ЖИВОТЬ ИАКО ВЪ СИИ.
 НЕ ПАДАЮЩЕ КРЪПИКО ЖЕ СТОИЩЕ.
 100 БОУ ПАВЛЪШЕ ИАКО ХРАВРИ.
 СТОИЩЕ Ѡ ДЕСНОЮЮ ОУ БЖИИА ПРЪСТОЛА.
 ИГДА ѠГНИЕМЪ СОУДИТЬ ИЗЫКОМЪ.
 РАУЮЩЕ СЕ СЪ АНГЛЫ ВЪ ВЪКЫ.
 ПРНО БА СЛАВЕЩЕ МЛТИВАГО.
 105 ВСЕГДА КНИЖНЫМИ ПЪМИ.
 БОУ ПОЮЩЕ ЧЛВКИ МИЛОУЮЩЕМОУ.
 ИАКО ТОМОУ ПОБАИТЬ ВСАКА СЛАВА.
 ЧЪСТЬ ЖЕ И ХВАЛА БЖИИА ВЫНОУ
 СЪ ѠЦЕМЪ И СЪ СТЫМЪ ДХОМЪ.
 110 ВЪ ВЪККИ ВЪКОМЪ Ѡ ВСЕМЪ ТВАРИ.
 АМНЬ :-

Chilendarský rukopis podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943
 (Nahtigal ho rozdelil na verše).

5.2 Hilferdingov rukopis (14. stor.) podľa prepisu A. I. Sobolevského z r. 1910

Hilferdingov rukopis bol objavený ako prvý. Objavil ho roku 1858 ruský jazykovedec, folklorista a slavista Alexander Fjodorovič Hilferding v srbskom pergamenovom rukopise štvorevanjelia zo 14. storočia, pričom sám dotoval text do 13. storočia.³⁹⁶ Tento text je nadpísaný „*Blaženago učitelja našego Konstantina Filosoфа slovo*“,³⁹⁷ zapísaný je in continuo v stĺpcoch, nie je teda rozdelený na verše ani strofy a medzery medzi slovami sa v ňom nachádzajú len po interpunkcii. Zväčša sa nazýva podľa svojho objaviteľa Hilferdingov rukopis. Niekedy sa nazýva aj Pečský rukopis podľa miesta nálezu v Peči, niekdajšom sídle srbských patriarchov. Hilferding ho vydal roku 1858³⁹⁸ a po ňom neskôr ruskí

А. Бл̄женаго ꙗчителѧ нашѣ, константина философа Слово ѡ).

Прогласъ ꙗ стго еуѧна. ꙗкоже пррци прорекли соуть прѣже.
хъ греть кзыкы съврати. свѣтъ во ꙗ в'семоу мируу. рѣше во
они слѣпни прозреть, глау҃сини ꙗслышетъ слѡ воукѡвноуе, и ба
познають ꙗкоже достонть. тѣм' же ꙗслышите словѣни в'си.
дарь во съѡ ба дань кста. дарь вѣни десныѡ чести ꙗ. дарь

1) Другая попытка дѣленія на стихи—Иордана Иванова, Български старини изъ Македония София, 1908, стр. 70.

2) Четвероєвангеліе Имп. Публ. Библ., собраніе Гильфердинга, № 2, XIV в., пергам.—«Прогласъ» находится въ самомъ началѣ рукописи.

³⁹⁶ Porov. Nahtigal, c. d., s. 76.

³⁹⁷ Sobolevskij, c. d., s. 19.

³⁹⁸ Nahtigal, c. d., s. 76 uvádza bibliografický údaj Hilferding, A. F.: *Predisloviје sv. Kyrilla, prosvetitelja Slavjanskago k perevodu jevangeliја*. Moskva: Russkaja Beseda I, 1858, s. 108 a n.

Дѣшамъ шкѣдиже тѣшине дѣшамъ тѣмъ иже приѣмоуть и се је
 даръ, мат'ден мар'бо лоука и ѿванк. и съчетъ в'се народы
 глѣоще. елико лѣнотѣу своимъ дѣшамъ вѣште, любите и радѣтесе.
 елико же хотеть грѣхѣвъ т'моу ѿверѣци, и мира сего т'мо
 ѿложити. и елико житие раяское ѿверѣсти, и извѣжати ѿ
 ѿг'на гороуцаго. вкѣнѣшите нѣша ѿ своего оумѣ. слышите сло-
 вѣньскыи народъ въсь слышите. слово ѿ бѣа прииде. слѣ иже
 крѣмить дѣше члѣкъскыи. слово вже крѣпитъ сѣца и оумѣ.
 слѣ в'са готова бѣа познати. якоже бо везъ свѣта радость не
 воудеть окоу видещоу т'варь в'соу бѣжию. нѣ в'се везъ свѣта
 нѣ лѣпо вѣмоѣ. тако и в'сакаа дѣша без'словесна не видѣци
 бѣжа закона добрѣ. закона книж'на, дѣшев'наго закона, рая
 бѣжи павлающии. кын во слоухъ гром'наго тоут'на слышавъ не
 можетъ бѣа воитисе. но зри же пакы цвѣта не оухающии, како
 разоумѣють бѣжне чюдо. оуста бо яже слѣка не разоумѣють,
 яко камена твореть члѣвка. паче сего дѣша безъвоукѣна
 мрѣт'ва паваят'се въ члѣцѣхъ. се же в'се мѣ замышляюще
 вратне глѣемъ, свѣтъ пѣбающъ, иже члѣкы в'се ѿлоучитъ ѿ жи-
 тия скотьска и похоти. да не оумѣ имоущи неразѣоумьнѣ.
 тоужнимъ кзыкомъ слышеце слово, тако мѣд'на з'вона глѣсь
 слышите. Се бѣ стын павѣль оуче рѣ, мѣнт'воу свою боу въ зѣакѣ
 прѣжѣ. яко хоцоу словесъ петь изреци съ разоумѣомъ да и
 прочии разоумѣють, неже т'моу словесъ неразѣоумьнѣ. кын во
 члѣкы не разоумѣють. кын не приложитъ прит'че моудрыи, ска-
 зающии бесѣды прави нам'. якоже бо т'ла павѣтехъ настѣтъ,
 в'се тѣлющии и паче гноѣ гноющии, еѣа своего вращ'на не
 иматъ. тако в'сакаа дѣша ѿпакѣтъ жизнѣ бѣжне не имоущии жи-
 вота, еѣа словесе бѣжне не слышитъ. иноу же пакы прит'чу
 моудру зѣло да глѣемъ члѣкы лѣвещесе хѣтеце расти
 бѣжикмъ растѣомъ. к'то во вѣры сѣк не вѣсть правы, яко
 сѣмени падающоу на нивѣ. тако на сѣрци члѣкыхъ, трѣ-
 воущий дѣжа бѣжними воук'вами, да възростеть плѣ бѣжне.
 паче к'то можетъ прит'че все шлѣчающее безъ книгъ кзыкы.
 не въ глѣсь с'мыслѣнѣ глѣоща оубо. ни аще кзыкѣ в'са оумѣють,

МОЖЕТЬ СКАЗАТИ НЕМОЩЬ СНИХЪ. ШВАЧЕ СВОЮ ПРИТЧЮ ДА ПРИ-
 СТАВЛЯЮ. М'НОГЪ ОУМЪ ВЪ МАЛѢ РѢЧИ КАЖЕ. НАЗИ ВО В'СИ БЕЗ'
 К'НИГЪЪ КЪЗЫЦИ. ВРАТИСЕ НЕ МОГОУЩЕ БЕЗЪ ОРОУЖИЯ СЪ ПРОТИВ'-
 НИКОМЪ ДЪШАМЪ НАШИМЪ. ГОТОВИ ВЪ ПЛѢНЪ МОУКЪ ВѢЧ'НЫЕ. ИЖЕ
 ВО КЪЗЫЦИ НЕ ЛЮБЕТЪ ВРАГА, ВРАТИ ЖЕ СЕ С' НИМЪ МЫСЛЕЩЕ ЗѢЛО.
 ШВРЪЗѢТЕ ПРИЛЕЖ'НО ОУМОУ Д'ВРИ. ОРОУЖИЕ ПРИКМ'ШЕ Т'ВРЬДО
 ННІА, КЕЖЕ КОУЮТЬ К'НИГЪ Г'НК. ГЛАВОУ СЪКРОУШАЮЩЕ НЕПРИВЪЗНИ
 БОУК'ВН ВО СНИ ИЖЕ ПРИНЕМЕТЪ, МОУДРОСТЬ ХЪ ГЛѢТЬ, И ДЪШЕ
 ВАШЕ ОУКРѢПНІТЬ. ДПЛЫ ЖЕ СЪ ПРРКЪ. В'СИ ИЖЕ СЛОВЕСА СНИХЪ
 ГЛЮЩЕ, ПДВ'НИ БОУТЬ ВРАГА ОУВІТИ. ПОВѢДОУ ПРИНОСЕЩЕ ДОБРОУ
 КЪ БОУ. ПЛЪТИ ВѢЖЕЩЕ Т'ЛІЕ ГНОК'В'НЫЕ. ПЛЪТИ КЕЖЕ ЖИВОТЬ
 ЯКО ВЪ СНѢ. НЕ ПАЮЩЕ КРѢП'КО ЖЕ СТОКЩЕ. КЪ БОУ ІЗВЛЪШЕСЕ
 ЯКО ХРАБРЫ. СТОКЩЕ ОДЕСНОУЮ БЖИА ПРѢСТОЛА. ЕЃА УГ'НІЕМЪ
 СОУДИТЬ КЪЗЫКЪМЪ. РДЮЩЕСЕ СЪ АГГЛЪ ВЪ ВѢКЪ ПРИСНО, БА СЛА-
 ВЕЩЕ МЛТИВААГО. ВЪНІЕГА К'НИЖ'НЫМИ ПѢСНЬМИ БОУ ПОЮЩЕ ЧЛѢВЪ
 МИЛОУЮЩИМОУ. ЯКО ТОМОУ ПДВАЕТЬ В'САКАА СЛАВА. ЧЪСТЬ ЖЕ И
 Х'ВАЛА БЖИА В'СЕГДА. СЪ ШЦЕМЪ И СЪ СТЪИМЪ ДХОМЪ ВЪ ВѢКЪ ВѢ-
 КЪМЪ Ш В'СЕКЪ Т'ВАРИ АМ'.

Hilferdingov rukopis podľa prepisu A. I. Sobolevského z r. 1910.

a ukrajinskí slavisti a filológovia Izmail Ivanovič Sreznevskij (1858),³⁹⁹
 Vladimir Vasil'evič Kačanovskij (1899),⁴⁰⁰ Alexej Ivanovič Sobolevskij
 (1910)⁴⁰¹ a Ivan Franko (1916).⁴⁰²

³⁹⁹ Nahtigal v c. d. na s. 76 uvádza bibliografický údaj Sreznevskij, I. I.: *Slovo Konstantina Filozofa*. Sanktpeterburg: Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk po otdeleniju russkago jazyka i slovesnosti. Zv. 7, 1858, s. 145 a n.

⁴⁰⁰ Nahtigal v c. d. na s. 76 uvádza bibliografický údaj Kačanovskij, V. V.: *Istoria Serbii s polovinny XIV do konca XV v.* Kyjev 1899, s. 9.

⁴⁰¹ Sobolevskij, c. d.

⁴⁰² Nahtigal v c. d. na s. 76 uvádza bibliografický údaj Franko, I.: *Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur*. II. Vorrede zum Evangelium. Archiv für slavische Philologie XXXVI, Berlin 1916, s. 201 – 217.

5.3 Chludovov rukopis (14. stor.) podľa prepisu A. N. Popova z r. 1872

Tretí zachovaný rukopis sa našiel roku 1872 v zbierke Alexeja Ivanoviča Chludova (1812 – 1882), podľa ktorého sa nazýva Chludovov,⁴⁰³ a pochádza zo 14. storočia. Vydal ho Andrej Nikolajevič Popov (1872)⁴⁰⁴ a niektoré varianty z neho prevzali do svojich vydaní I. Franko, J. Ivanov aj P. A. Lavrov. Rovnako ako ostatné rukopisy je zapísaný in continuo a obsahuje rovnaký nadpis ako ostatné srbské rukopisy (s rovnakou chybou ako v Chilendarskom rukopise).⁴⁰⁵ Rajko Nahtigal ho považuje za variant medzi Chilendarským a Hilferdingovým rukopisom, pričom stojí bližšie k Chilendarskému.⁴⁰⁶ Chludovov rukopis obsahuje viaceré hláskoslovné, morfológické, no aj syntaktické (slovosledové) varianty voči Chilendarskému rukopisu.

---

⁴⁰³ Zaužívaný je aj výraz *Chludov rukopis*, hoci podľa pravidiel súčasného jazyka by sa mal tento odpis správne nazývať *Chludovov*. Na Slovensku sa používa aj nesprávna podoba *Chlodov rukopis*, porov. napr. ONDRUŠ, Šimon: *Prekrásny Klimčákov Proglas so Slaninkovými machuľami*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/11-3-11.htm> [cit. 1. 3. 2015].

⁴⁰⁴ POPOV, A. N.: *Opisanie rukopisej i Katalog knig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Chludova*, s. 12 – 13. Dostupné na stiahnutie na webstránke http://byzantinorossica.org.ru/PS_Catalogues.html [cit. 1. 3. 2015].

⁴⁰⁵ Popov, c. d., s. 12.

⁴⁰⁶ Porov. Nahtigal, c. d., s. 77.

13. ЧЕТВЕРОЕВАНГЕЛІЕ.

въ листъ, полууставомъ XIV вѣка, на пергаментѣ, 294 л.

Правописаніе сербское. На л. 82 об. позднѣйшая, скорописная замѣтка 1457 года о смерти короля Владислава.

Л. 1. тетрѡевѣль починаемъ съ бгомъ.

Л. 2 об. сказаніе въкратцѣ ѡ четырьѣ кѹланствѣхъ.

Л. 3. надписаніе матвѣя.

— Блаженнаго учителя нашего константина философа. слово.

Нач. прогласиѣ стѣго кѹланіа. ꙗко прѣрци прореканъ сѹтъ прѣжде.

Слово это по списку Печскаго Евангелія, принадлежавшаго г. Гильфердингу, издано съ замѣчаніями И. И. Срезневскаго въ Извѣстіяхъ Император. Академіи Наукъ, Т. VII, вып. II, стр. 145—148. Доселѣ остается подъ сомнѣніемъ, принадлежитъ ли оно Первоучителю Славянъ Кириллу—Константину, или же Константину Болгарскому, жившему въ X-мъ вѣкѣ. Изданный Печскій списокъ принадлежитъ изводу Болгарскому, а находящійся въ настоящей рукописи—Сербской рецензіи. Приводимъ вполнѣ это слово, въ виду его высокой важности. Замѣтимъ прежде, что въ приведенномъ выше заглавіи его въ словѣ »блаженнаго«^б буква э глаголическая, соотвѣтствующая кириловской е.

прогласиѣ стѣго кѹланіа. ꙗко же прѣрци прореканъ сѹтъ прѣжде. хѣ гредеть ѣзѣки събрати. свѣтъ бо ѣ всемоу лироу. рѣше бо ѡни. слѣпы прозреть. глаголи оуслышеть слово воуковноу. ѣ бѣ познають ꙗко же достойтъ. тѣмъ же оуслышите словѣне вен. даръ бо ѣсть ѡ бѣ съ дѣнь. даръ бжнн чьстѣнн дьстнн чьстн ѣ. даръ дшамъ николи же тѣнъ 1) дшамъ чѣнь ѣже приимѹтъ. се же ѣ даръ. мѣден. марко. лѹка. иванъ. оучеть весь народъ глаголю. ꙗко лѣпотоу дшамъ своимъ. видите авьнгте и радѣнѣе. ꙗко же хогеть грѣхъ тѣлоу ѡвѣрѣци. ѣ лира сего тѣлоу ѡложити. ꙗко житннѣ ранскоу ѡсрѣсти. и изкѣжати ѡ ѡгнѣ горѣцаго. выклѣте нѣни ѡ своегоу оумѣ слѣшите словѣнскіи родъ весь. слѣшите слово ѡ бѣ по 2) прѣде. слово ѣже крѣпитъ дше члѣвчскіи. слово ѣже крѣпитъ 3) срѣца ѣ оуни. слово вса готовѣ бѣ познати. ꙗко же бо безъ свѣта радость не воудеть. ѡноу 4).

1) Въ Печскомъ спискѣ: тѣннн. 2) Союза бо въ Печскомъ спискѣ пѣтъ. 3) Въ Печск. спискѣ: крѣпитъ. 4) Въ Печск. сп. правильнѣе: оноу.

вѣдещюу вѣию тварь всю. нь все ни лѣпо ннвидино мѣтъ. тако и дша
всака беззвонкова 5) не вѣдещи вѣина закона добръ. закона книжна дхѣнаго 6)
(яко равни оуце и яко) 7) ри вѣни гавляюще. кѣи бо смѣхъ грѣнаго тоутна
не слышавъ можеть бѣ воітнне. но зрн же пакѣи цвѣта не оуфануци како
разоумѣють вѣни чюдѣ. оуета же паже сладка не чюють 8) яко камена твореть
чѣвка. паче же всего дша беззвонковна мрътва гавляетьсе въ чѣвцѣхъ. сеже бсе
мѣи братнѣ залкѣшающе. глѣмь свѣтъ подбавиць. иже чѣвки все шлуучити
ш житнѣи скотьска и похотни. да не оумь илююще не разоумнь. тоужднмь
нзыкомь слышюще слово яко мѣдна звона гласъ слышите. тако бо стѣи
павль оуче рѣ. мѣитвоу свою боу въздан прѣже. яко хоцюу словесъ петь и зрещи.
да и все братниа разоумѣють. неже тлюу словесъ неразоумнь. кѣи бо чѣвки
не разоумѣють. кѣи не приложитъ притче мюудрнѣ. сказанюца бесѣди правнѣи
намь 9). якоже бо тлѣ пльтехъ настоитъ все тлѣци. и паче гноѣи гноѣици.
игда своего врашна не имать. тако и дша всака шпѣаетъ жнзни. вѣниа не
илюущи живота. игда словесе вѣниа не слѣшетъ. иноу же притчоу пакѣи мюудроу
зѣло да глѣмь чѣвци люеще се. хогеще раети вѣннмь растомь. кто бо вѣры
се не мѣеть правыи 10). яко стѣмене пѣиоца на нивѣ. тако на срѣнхъ чѣвчъ
цѣхъ трѣбующе джда вѣи бѣквѣ. кто можеть притче все шланчающе
безы сннргъ нзыкѣи 11). не въ гласѣ слѣисльнѣ глѣица. ни аще нзыкѣи вса
оумѣють. можеть сказати немоуць снхъ. шбаче своѣи притчу да прѣставлю.
мноъ оумь въ малѣ рѣчи каже. назѣи бо вси безъ книгъ нзыци. братнсе не
могуще безъ шружнѣи. спротивннкомь дшѣ нашнхъ. готови на пѣбнѣи мюукѣи
вѣчннѣи юже 12) во нзыци не люкнте 13) врага. врати же се мѣислеще с нимь
зѣло. шзрѣтѣе прилетѣно оулюу дверни. шружнѣи прилѣмше тврѣдо ннѣи. неже
моуць книгѣи глѣи главоу троуице непрнѣзнн велнн. бѣквѣи во снѣи иже прннѣмъ.
мюудротѣ хѣ глѣть. и дше ваше крѣпнть. аглан съ прѣркѣи вси иже бо снхъ
словеса глѣиши. пѣвни боудѣтъ врага оубити. повѣдоу про сеице 14) къ боу
доброу. пакти вѣжеще тлѣгноѣвннѣи. пактию неже животь яко въ снѣи не пѣиоце
крѣпко же стоюице. къ боу гавляшесе яко храбри. стоюице шдесноу прѣстола
вѣниа. игда шгнеми оуднть нзыкомь. рѣиоце се съ аглан въ вѣкѣи. прѣно
бѣи славеи мѣтнбаго. всегда книжнннми пѣли. боу поюице чѣвкѣи мнлмюуиоуиоу
яко толюу побаетъ всѣка слава. четь же и хвала вѣниа вноу 15) съ шцель
и съ прѣстѣи дхѣи. въ вѣкѣи вѣкомь. ш всеи тварн ѣмннѣи.

5) Въ Печск. спискѣ: беззсловесна. 6) Въ Печск. сп.: доушевн
ниго. 7) Отмѣченнаго скобками въ Печск. сп. пѣтъ. 8) Въ Печск. спискѣ:
не разоумѣють. 9) Въ Печскомъ сп. это мѣсто испорчено: бесѣди
правннми. 10) Въ Печск. спискѣ: кто бо вѣрѣи снѣи не вѣеть правыи.
11) Печскѣи списокъ возстаповляетъ текстъ: безъ книгъ нзыкѣи. 12) Въ
Печск. спискѣ: иже. 13) Въ Печск. спискѣ: не люкнть. 14) Въ Печск.
спискѣ: приносаште. 15) Въ Печскомъ спискѣ: въ сггда.

5.4 Trojický rukopis (16. stor.) podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943

Posledný rukopis je neúplný, obsahuje len prvých 44 „veršov“ (bez 33. „verša“). Písaný je in continuo. Je zo 16. storočia. Našiel ho okolo roku 1899 A. I. Sobolevskij v zborníku Trojickej Sergijevovej lavry, pričom sa nenachádzal na začiatku štvorevanjelia ako predchádzajúce rukopisy. Podľa miesta nálezu sa nazýva Trojický.⁴⁰⁷ Sobolevskij ho s niekoľkými odlišnosťami predovšetkým v interpunkcii a grafike vydal tri razy (1899, 1900 a 1910).⁴⁰⁸ Tento rukopis je odlišný od predchádzajúcich, na rozdiel od nich nie je v srbskej, ale v ruskej redakcii. Odlišný je čo do lexiky aj slovosledu. Jeho nadpis znie *Predslovije jevangelskoje svetago Kirila* (Predslov evanjelia svätého Cyrila).

---

⁴⁰⁷ Porov. aj Habovštiaková – Krošláková, c. d., s. 81.

⁴⁰⁸ Nahtigal v c. d. na s. 77 uvádza bibliografické údaje Sobolevskij, A. in *Trudy XI Archeologičeskago sjezda v Kijeve*. Zv. II, 1899; in: *Sbornik za narodni umotoorenija, nauka i knižnina*. Kniga XVI – XVII. Sofija 1900, s. 323 a n.; in *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii*. *Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Zv. LXXXVIII, č. 3, s. 21 a n. Sanktpeterburg 1910.

A. Ruska redakcija pesnitve Proglas
(rusko-cerkvenoslovanski tekst iz zbornika Trojicke Sergijeve lavre XVI. stol.)

Предсловіе евангеллъское святаго Кирила¹

- 1 Пригласъ есмь свѣтому евангелію.
Ико пророци прорекли соуть преже,
Христос грядеть съверати ѡзыки,
свѣтъ бо есть всемоу мироу семоу.
- 5 Се сіе събысть сѧ в седмыи вѣкѣхъ съ.
Рекоша бо они: слѣпїи прозрѣть,
глуоси слышати слово книжно,
Бога же оубо познати достоитъ.
Того же дела слышите, словени вси:
- 10 дар бо есть отъ Бога се данныи тоуне,
даръ Божии есть десныѧ части,
даръ николиже тѣѧ
доушамъ. Тѣм же принмоутъ,
Матфеи, Маркъ, Лоука, Иваннъ
- 15 оучатъ весь народъ глаголюще:
єинко оубо свонхъ доушь красотоу
видитъ, любите оубо радовати сѧ,
грѣховноую же тмоу отложити,
или мира сего тмоу отгнати
- 20 и ранское житіе обрѣсти
и избежати отъ огни горюща.
Слышите нынѣ отъ своего оума,
слышасте оубо, словенстїи народи,

слышите: слово отъ Бога бо прииде,
25 слово же кормля челоуѣчьская доуша,
слово же крѣпа сердце и оумъ,
слово се оубо готовѣ Бога познати.
Ико безъ свѣта радость не боудеть,
окоу видящую Божию тварь всю,
30 не видимо без лѣпосты было;
такое и доуша всяка безъ книгъ,
не свѣдоуще закона Божіа,
(33. verza ni)
законъ раи Божіи являюще.
35 Кинъ бо слоухъ громнаго тоутнаа
не слыша можетъ Бога копати см,
ноздри же цвѣта не оухающе
како Божіа чудо разоумѣють,
оуста бо яко сладко не чюють,
40 яко камена творять челоуѣка;
паче же сего доуша
являетъ см в челоуѣцѣхъ мертва.
Се же все мы, братіе, смыслаще,
глаголемъ вы свѣтъ подобенъ.
Иминь. . . .

Trojický rukopis podľa prepisu Rajka Nahtigala z r. 1943
(Nahtigal ho rozdelil na verše).

6. REKONŠTRUKCIE

Starosloviensky text Proglasu, ktorý je u nás najrozšírenejší dnes, je rekonštrukciou slovínskeho jazykovedca a slavistu Rajka Nahtigala v práci *Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvornih pesvitev* (Rekonštrukcia troch staroslovienských pôvodných básní) z roku 1943. Nahtigal zrekonštruoval Proglas v cyrilike, v ktorej sú zapísané aj zachované rukopisy, nie v hlaholike, v ktorej bol podľa všeobecne rozšírenej domnienky pôvodne napísaný. Abecednú modlitbu rovnako ako Proglas sa usiloval zrekonštruovať tak, aby mu vznikol 12-slabičný verš s cezúrou po 5. alebo 7. slabike, pričom cezúru pravidelne vyznačuje. Nazdával sa totiž, že autorom oboch textov je pravdepodobne Konštantín Presbyter (nazývaný aj Preslavský alebo Bulharský).⁴⁰⁹ Opieral sa pri tom o mienku A. I. Sobolevského, podľa ktorého sa Abecedná modlitba aj Proglas vyznačujú dvanásťslabičným veršom s cezúrou po 5. slabike a ktorý ich autorstvo prisúdil Konštantínovi Preslavskému.⁴¹⁰

Nahtigalova rekonštrukcia nie je jediná, pred ním text rekonštruovali A. I. Sobolevskij a E. Georgiev.⁴¹¹ A. I. Sobolevskij sa Proglasu venoval viac ráz, naposledy r. 1910, keď vydal aj svoju poslednú verziu jeho rekonštrukcie.⁴¹² Sobolevského rekonštrukcia z r. 1910 má 110 veršov vrátane slovka *Aminъ*, pričom vrátane lakún čiže chýbajúcich častí, ktoré Sobolevskij vybodkoval, by ich bolo 111 – Sobolevskij sa nazdával, že medzi Nahtigalovým 53. a 54. veršom chýba ešte jeden verš. Naopak, Nahtigalove verše 90 – 92 „*Букъви сije, иже бо прииметъ / мудростъ тому Christosъ глаголjetъ / i душе ваше букъвами крѣпитъ*“⁴¹³ rekonštruuje iba ako dva verše „*Букъвъ бо си иже прииметъ мудростъ (lakuna) / душа крѣпитъ Christos i глаголетъ*“.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Nahtigal, c. d., s. 89 – 93, porov. aj s. 148.

⁴¹⁰ Porov. Sobolevskij, c. d., s. 18 – 19. Porov. aj Hauptová, c. d. 3, s. 335.

⁴¹¹ R. Nahtigal komentuje Sobolevského rekonštrukciu in: Nahtigal, c. d., s. 86 a 87 – 89 a Georgievovu rekonštrukciu in: Nahtigal, c. d., s. 141 – 149. Sobolevskij sa pomyšlil v číslovaní veršov, takže od 36. verša čísluje o číslicu menej.

⁴¹² O Sobolevského rekonštrukcii už bola reč v podkapitole 2.2.1 Domnelý veršový systém.

⁴¹³ Nahtigal, c. d., s. 96.

⁴¹⁴ Sobolevskij, c. d., s. 26.

Emil Georgiev preložil Proglas do bulharčiny r. 1938, takisto teda ešte pred Nahtigalovou rekonštrukciou, pričom vychádzal zo srbských rukopisov, do ktorých na rozdiel od Nahtigala nevložil 5. verš z Trojického rukopisu a 53. zachovaný polverš neoddelil ako samostatný verš. Jeho preklad má teda 108 veršov, pričom záverečné *Amen* sa nepočíta za samostatný verš.⁴¹⁵ Preklad Romana Jakobsona do angličtiny vznikol až po Nahtigalovej rekonštrukcii r. 1954, ale obsahuje len 109 veršov.⁴¹⁶

Prepisovatelia rukopisov zväčša prepisujú domnelé verše do riadkov podľa interpunkcie (bodky) – celý textový úsek až po bodku zapisujú do jedného riadka. Tak je to napr. pri Nahtigalovom prepise Chilendarského rukopisu. Neplatí to však univerzálne. Napr. jednotlivé mená evanjelistov sú v Chludovovom rukopise oddelené bodkou „*Matthei. Marko. Luka. Ioanb.*“⁴¹⁷, ale Nahtigal ich nepovažuje za samostatné verše: „*Matvthei, Marvko, Luka i Ioanb*“.⁴¹⁸ V prepise Chilendarského rukopisu ich – nelogicky – spája s predchádzajúcou vetou: „*se že jestv darv*“⁴¹⁹, čím mu vzniká 18-slabičný verš, úplne odlišný od všetkých ostatných. Keby ich pritom oddelil, vznikol by mu 6-slabičný polverš a 12-slabičný verš, aké v tomto rukopise identifikuje v značnom rozsahu.

Nahtigal vo svojej rekonštrukcii dlhšie textové úseky niekedy rozdeľuje na dva verše, ako je to v jeho 12. a 13. verši „*darv dušamb, nikoliže*

⁴¹⁵ Vynechávajú sa tu verše, ktoré R. Nahtigal vsunul do Chilendarského rukopisu. GEORGIEV, Emil: *Dve proizvedenija na sv. Kirila*, Sofia 1938. Porov. aj Vašica, 1996, s. 144.

⁴¹⁶ Ani tu sa záverečné *Amen* nepočíta ako samostatný verš. J. Vašica na s. 37 uvádza bibliografický údaj Jakobson, R.: *St. Constantin's Prologue to the Gospels*. In: *St. Vladimir's Quarterly*, 1954, s. 19 – 23. Porov. ARTIMOVÁ, Zuzana: Proglas by sa mali učiť už deti na základných školách. Druhá časť rozhovoru s básnikom V. Turčánym. In: *Katolícke noviny*, roč. 27, 2011, 6. júl 2011. Dostupné aj online: <http://www.katolickenoviny.sk/27-2011-proglas-by-sa-mali-ucit-uz-deti-na-zakladnych-skolach/> [cit. 1. 3. 2015].

⁴¹⁷ In: Popov, c. d., s. 12.

⁴¹⁸ Nahtigal, c. d., s. 94. Text transliterujem dôsledne mechanicky. Ako tu vidno, Nahtigal vo svojej rekonštrukcii preberá úzus zo srbských rukopisov, takže v mene evanjelistu Matúša píše obyčajne „t“ pred „th“ (tak je to vo všetkých troch srbských rukopisoch, porov. Nahtigal, c. d., s. 82; Sobolevskij, c. d., s. 20; Popov, c. d., s. 12). V Trojickom rukopise nachádza sa tu „t“ a „f“ (porov. Nahtigal, c. d., s. 79), čo je typické pre ruskú redakciu cirkevnej slovančiny. Eugen Pauliny transliteruje meno evanjelistu Matúša v Nahtigalovej rekonštrukcii vo forme *Mathei*, porov. Pauliny, c. d., s. 127.

⁴¹⁹ Nahtigal, c. d., s. 82. Tento textový fragment sa nachádza vo všetkých srbských rukopisoch, ale Nahtigal ho zo svojej rekonštrukcie vynechal.

tblěje, / dušamъ tьmъ, ježe i primъto“,⁴²⁰ v 31. a 32. verši „tako i duša vsjaka bez bukъovъ / ne svědožsti zakona že božija“,⁴²¹ v 35. a 36. verši „Kyj bo sluchъ, gromъnajeo tъtъna / ne slyše, Boga možeť bojati se?“,⁴²² v 41. a 42. verši „Pače že sego duša bezbukъovъna / javlajetъ se vъ človecěchъ mъrtva“,⁴²³ v 45. a 46. verši „iže člověky vsje otъločitъ / otъ žitija skotъska i pochoti“,⁴²⁴ v 65. a 66. verši „Inъ že paky pritъčjъ mōdro dzělo / da glagoljemъ človeci ljubešte ce“,⁴²⁵ (v Hilferdingovom rukopise je k nim bez interpunkcie priradený aj 67. verš „choteše rasti Božijemъ rastomъ“⁴²⁶), ktoré nie sú v Hilferdingovom ani Chludovovom rukopise rozdelené interpunkciou.⁴²⁷ Toto rozdelenie je pochopiteľné, keďže tieto úseky sú približne dvojnásobne dlhé oproti ostatným.

Nahtigal však do dvoch veršov rozdeľuje aj úseky, ktoré nemajú približne dvojnásobnú dĺžku oproti ostatným, napr. 73. a 74. verš jeho rekonštrukcie nie sú v Hilferdingovom ani Chludovovom rukopise oddelené interpunkciou. Po Nahtigalovom oddelení je u neho 73. verš príliš krátky (v jeho rekonštrukcii má 10 slabík, v Hilferdingovom rukopise 9 slabík, v Chludovovom 6), a tak do svojej rekonštrukcie pridal tvar slovesa hovorenia „rešti“⁴²⁸ (riečť, povedať),⁴²⁹ ktoré sa nenachádza v žiadnom z rukopisov (nenachádza sa v srbských rukopisoch a v Trojickom ho ani nemožno nájsť, keďže ten je iba fragmentom po Nahtigalov 44. verš – bez 33. verša; 45. verš predstavuje *Amen*).

Do svojej rekonštrukcie Nahtigal ako 53. verš zaradil výraz „sv razumomъ“, ktorý sa nachádza iba v Hilferdingovom rukopise (v predložke zmenil mäkký jer na tvrdý: „sv“). Keďže verš je príliš krátky, dosť svojvoľne k nemu pridal prívlastok „svoimb“ a verbum dicendi „glagolati“.⁴³⁰ Zámenami a verbami dicendi Nahtigal do textu vkladá sémanticky málo zaťažené výrazy, ktoré majú iba tú funkciu, aby verš natiahli do ním preferovaného dvanásťslabičníka.

⁴²⁰ Nahtigal, c. d., s. 93 – 94.

⁴²¹ Tamže, s. 94.

⁴²² Tamže.

⁴²³ Tamže.

⁴²⁴ Tamže, s. 94 – 95.

⁴²⁵ Tamže, s. 95.

⁴²⁶ Sobolevskij, c. d., s. 20.

⁴²⁷ Chilendarský a Trojický rukopis mám v Nahtigalovom prepise do veršov. Porov. podkapitoly 5.1 a 5.4.

⁴²⁸ Nahtigal, c. d., s. 95.

⁴²⁹ Porov. *Staroslavjanskij slovar*, s. 581.

⁴³⁰ Nahtigal, c. d., s. 95.

Rovnako do 91. verša Nahtigal pridal ukazovacie zámeno „tomu“, ktoré sa nenachádza v žiadnom rukopise: „*mōdrostb tomu Christosb glagoljetb*“⁴³¹ („*múdrost' tomu Kristus hovorí*“). Vložením zámena v datíve výraz *múdrost'* jednoznačne uviedol do pozície syntaktického predmetu. Bez neho by sa tu dalo uvažovať aj o zosobnenej Múdrosti, ako prekladá J. Vašica: „*Neboť kdo přijmou knihy ty – / Moudrost Kristus v nich mluví*“.⁴³²

Do 92. verša Nahtigal zase pridal výraz „*bukbvmami*“, nenachádzajúci sa v rukopisoch: „*i duše vaše bukvmami krěpitb*“ („*a duše vaše písmenami posilňuje*“), ktorý do tohto verša významovo zasahuje natoľko radikálne, že viacerých slovenských interpretov pomýlil – v Proglase videli oslavu slova a knižnej kultúry (namiesto Božskej osoby Slova, po grécky Logos), pričom Proglas tematizuje „*knigy gospodnije*“⁴³³ („*knihy Pánove/Hospodino-ve*“) čiže biblické knihy, evanjeliá, pre ktoré je predslovom. Pre čo najdokonalejšie zachovanie dvanásťslabičníka Nahtigal okrem toho do svojej rekonštrukcie pridáva rozmanité jednoslabičné výrazy, nenachádzajúce sa v rukopisoch, najmä „*že*“, „*bo*“, spojku „*i*“, predponu „*pri-*“.

Neprekvapuje, že jednotlivé rukopisy sa odlišujú v rozdelení na textové úseky podľa interpunkcie. Nahtigal si vyberá tak, aby bolo možné zachovať dvanásťslabičník.

Nahtigalova rekonštrukcia bola aj v slovenskom prostredí publikovaná viac rás. Transliterovanú ju publikoval E. Paulíny r. 1964 v diele *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* na s. 127 – 130. J. Stanislav síce prekladal z Chilendarského rukopisu, ale keď mal uverejniť pôvodný text, neuverejnil text rukopisu, ale tiež Nahtigalovu rekonštrukciu. Bolo to r. 1967 v diele *Dejiny slovenského jazyka III. Texty* na s. 447 – 450. Vydali ju aj autorky K. Habovštiaková a E. Krošlákova r. 1993, prebásňovateľ J. Zambor r. 2013 a ďalší. Pravda, niekedy sa o nej nesprávne referuje aj ako o staroslovienskom origináli (napr. J. Zambor).⁴³⁴ Publikujeme tu pôvodný text Nahtigalovej rekonštrukcie z r. 1943.

⁴³¹ Nahtigal, c. d., s. 96.

⁴³² Vašica, 1996, s. 142.

⁴³³ Chilendarský rukopis in Nahtigal, c. d., s. 85, Hilferdingov in Sobolevskij, c. d., s. 21, Chludovov in Popov, c. d., s. 13.

⁴³⁴ Napr. c. d., s. 27.

Rekonstrukcija pesnitve Proglas k sv. evangeliju

- 1 Прогласъ есмь / святоу еван(г)гелию:
Ѣко пророци / прорекли сѣтъ прежде,
Христъ грядетъ / събратъ ѡзвѣкъ,
Свѣтъ бо естъ / късеому мироу сеому.
- 5 Се събьетъ сѧ / въ седмьми вѣкъ сѧ.
Рѣшѧ бо они: / слѣпни прозрѣтъ,
Глухѧ слышатъ / слово боукъвьное.
Бога же оубо / познати достонтъ.
Того же ради / слышите, словѣне, (си):
- 10 Даръ бо естъ / отъ бога сѧ данъ,
Даръ божи / естъ десныѧ части,
Даръ доушамъ, / никелиже тѣлѧ,

Доушамъ тѣмъ, / ѡже и примѣтъ.
Мат(ъ)рин, Мар(ъ)ко, / Доука и Іванъ
15 Оучатъ всѣхъ / народъ глаголющѣ:
Блико бо своихъ // доушь лѣпотъ
Видитъ, любите бо // радовати сѧ,
Грѣховныхъ же / тѣмъ отъгнати
И мира сего / тѣмъ отъложити
20 И ранское / житие (при)обрѣсти
И избѣжати / отъ огни горѣшта.
Слышите нынѣ / отъ своего оума,
Слышите словѣнскъ // народъ всѣхъ,
Слышите слово, / отъ бога приде,
25 Слово же крѣма / чловецьскыи доуша,
Слово же крѣпа / (и) срьдце и оумъ,
Слово се готовѧ // бога познати.
Бже бесѣта / радость не бждетъ
Окоу видаштю / божиѣ тварь всѣхъ,
30 Нъ все ни лѣпо ни // видимо естъ,
Тако и доуша / всѣка безъоукъвѣ,
Не свѣдѣшти / закона (же) божиѣ,
Закона кѣнижна // и доуховна,
Закона раи / божиѣ вѣлѣшта.
35 Кын бо слоухъ, / громнаго тѣтна
Не слыша, бога / можетъ боѣти сѧ?
Ноздри же пакы, / цѣта не жухѣшти,
Како божие / чудо разоумѣете?
Оуста бо, бже / сладъка не чюжтъ,
40 Бже камѣна / творатъ (же) чловека.
Паче же сего / доуша безъоукъвна
Вѣлѣетъ сѧ / въ чловецѣхъ мрътва.
Се же все мы, братне, съмыслаште
Глаголемъ свѣтъ // подовашты,
45 Бже чловеки / всѣхъ отължитъ

Отъ житиѧ / скотъска и похоти,
Да не имаште / оумъ неразоумьнъ,
Тоуждемъ ѡзыкомъ // слышаште слово
Ѣко мѣдна звона // гласъ слышите.
50 Се бо свѣтъи / Павльъ оуча рече:
Молитеж своѧ / въздаѧ прѣжде богоу,
Ѣко хощите словесъ // пѣть издрешти,
Съ разоумомъ / (своимъ глаголати),
Да и все братиѧ // разоумѣютъ,
55 Неже тъмъ словесъ // неразоумьнъ.
Къи бо чловекъ не // разоумѣетъ,
Къи не приложитъ // притѣчѧ мѣдръ,
Съказаша / бесѣды правы намъ?
Ѣко бо тѣлѣ / пѣтьхъ настоятъ,
60 Все тѣлашти, паче гноѣ гноѣшти,
Сгда своего / брашна не иматъ,
Такъ доуша всѣка // опадаетъ
Жизни, божиѣ / не имашти живота,
Сгда словесе / божиѣ не слышитъ.
65 Инъ же пакы / притѣчѧ мѣдръ сѣло
Да глаголемъ чловеци любаште сѧ,
Хоташте расти / божемъ растомъ.
Къто бо вѣры сѧ // не вѣетъ правы?
Ѣко сѣмени / падаштию на нивѣ,
70 Тако на срьдцихъ // чловецьсѣхъ,
Дждѣ божиѧ / боукъвъ трѣбоуѣште,
Да въздрстетъ / плодъ божиѧ паче.
Къто можетъ / притѣчѧ всеѧ (решти),
Обличаша / бес кънигъ ѡзыкы,
75 Бъ гласѣ съмыслѣнѣ // не глаголяште.
Ни, аште оумѣетъ // ѡзыкы всеѧ,
Можетъ съказати // немошть сихъ.
Обаче своѧ / притѣчѧ да приставляѧ,

Много оумъ / въ малѣ рѣчи кажа
80 Наши бо вси / бес кѣнигъ ѡзвѣщи
Брати сѧ не можшѣ // без оржжикѣ
Съ противѣникомъ // доушѣ нашихъ
Готови мжкы / вѣчнѣнѣ въ плѣнѣ.
Иже бо врага, / ѡзвѣщи, не любите,
85 Брати же сѧ съ нимъ // мѣслаште сѣло,
Отверзѣте при/лежнѣ оумоу дѣри,
Оржжѣ при/мѣше тврьдо нѣнѣ,
Еже коуѣтъ / кѣнигы господнѣ,
Глава тѣржшѣ / неприѣзни кельми.
90 Боукѣви сѣнѣ, / иже бо прилметъ,
Мѣдростъ (томоу) / Христосъ глаголѣтъ
И доуша ваша / (боукѣвами) крѣпитъ,
Апостола же / съ пророкы вѣсѣми).
Иже бо сѣхъ / словеса глаголюшѣ
95 Подѣвни бѣдѣтъ // врага оуѣнти
Побѣдѣ приносашѣ // къ богоу добрѣ,
Плѣти бѣжашѣ / тѣлѣ гноевнѣнѣ
Плѣти, ѡже / животъ ꙗко въ сѣнѣ
Не падашѣ, / крѣпѣко же стоѣшѣ,
100 Къ богоу вѣлѣше сѧ // ꙗко хрѣбѣри,
Стоѣшѣ о деснѣхъ // божикѣ прѣстола,
Егда огнѣмъ / сѣдитъ ѡзвѣкомъ,
Радоуѣшѣ сѧ / съ ан(ѣ)гелы въ вѣкы,
Присно славашѣ / богъ милостивѣнѣ
105 Кѣнижнѣнами / вѣсѣгда (же) пѣнѣми
Богоу поѣшѣ / чловѣкы мироуѣшѣтѣ.
Томоу подѣваѣтъ // вѣсѣка слава,
Чѣсть и хвала, / божни сѣноу, вѣнѣ
Съ отѣцѣмъ / и свѣтѣнѣмъ доухомъ
110 Въ вѣкы вѣкѣ / отъ вѣсѣнѣ тѣари.
Аминѣ.

Nahtigal vo svojej rekonštrukcii vychádza z rekonštrukcie Alexeja Ivanoviča Sobolevského. Uvádzame tu Sobolevského rekonštrukciu, ktorú publikoval v príspevku *Drevnija cerkovno-slavianskija stichotvorenija IX – X vekov* v zborníku *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Zv. LXXXVIII, ktorý vyšiel v Petrohrade r. 1910.

В. «Прогласъ» въ возстановленномъ видѣ ¹⁾.

*Прогласъ есть святу евангелию:

*Яко пророци прорекли суть прѣжде,

*Христос грядеть языки събрати ²⁾,

*Свѣтъ бо есть всему миру сему.

5. Се събытсья въ седмыи вѣкъ съ.

*Рѣша бо они: слѣпшии прозьрять,

Глусии слово слышатъ буквѣнно.

Бога же убо познати достоитъ ³⁾.

Того же дѣля слышите, словѣне, си ⁴⁾:

10. Даръ бо есть отъ Бога съ данъ ⁵⁾,

- Даръ Божии—десныя части есть¹⁾,
 *Даръ душамъ, николиже тълѣя,
 *Душамъ тѣмъ, яже примуть и²⁾.
 *Матѣеи, Марко, Лука и Иоанъ
 15. *Учатъ вьсь народъ глаголюще.
 «Елико убо . . . . .
 Любите убо . . . . .
 Грѣховьну же тьму отъложити
 *И мира сего тьлю отъгнати
 20. И райское житіе обрѣсти³⁾
 *И избѣжати отъ огня горуща».
- Слышите⁴⁾ нынѣ отъ своего ума,
 *Слышите убо, словѣньсти народи⁵⁾,
 *Слышите слово, отъ Бога бо приде,
 25. Слово же крѣмя чловѣчьскыя душа,
 Слово же крѣпя сръдьце (же) и умъ⁶⁾,
 Слово се убо готови⁷⁾ Бога знати⁸⁾.^c
 *Яко бе-свѣта радость не будетъ,
 *Оку видяцю Божию тварь вьсю,
 30. Нъ без лѣпоты вьсе видимо есть⁹⁾,
 Тако и душа вьсяка без буквъ,
 Не свѣдуци закона Божия,

- Закона књижна и душевна¹⁾,
*Закона раи Божии являюща.
*Къи бо слухъ, громьнаго тутъна
35. Не слышя, Бога можетъ бояться?
*Ноздри же паки, цвѣта не ухающи,
*Како Божие чудо разумѣта?
*Уста бо, яже сладька не чюють,
Яко камѣна творять чловѣка²⁾.
40. *Паче же сего душа безбуквьна³⁾
*Является въ чловѣцѣхъ мрътва⁴⁾.
Се же вѣсе мы, братие, съмысляще,
*Глаголемъ вы съвѣтъ подобнь⁵⁾,
*Иже чловѣкы вѣся отълучить
45. *Отъ жития скотьска и похоти:
Да не имуще умъ неразумнь⁶⁾,
Туждемъ слово слышаще языкомъ,
*Яко мѣдна звона гласъ слышите.
*Се бо святыи Павль уча рече:
50. *«Молитву свою Богу въздаю прѣжде,
Яко словесъ пять издрещи хоцю,
Съ разумомъ . . . . .
. . . . .
Да и прочии вѣси разумѣють,

55. Неже словесъ тьму неразумьнѣ¹⁾.
 Кьи бо чловѣкъ не разумѣеть²⁾,
 Кьи притѣчя не приложитъ мудры,
 *Съказаяюща бесѣды правы намъ?
 *Яко бо тья плѣтьхъ настоятъ,
60. Вьсе тьящи, паче гноя гноящи,
 *Егда своего брашна не иматъ;
 *Тако всяка душа опадаеть
 *Жизни, Божия не имущи живота,
 *Егда словесе Божия не слышитъ.
65. *Ину же пакы притѣчю мудру зѣло
 *Да глаголемъ, чловѣци, любящесе,
 *Хотяще расти Божиемъ растомъ.
 *Къто бо вѣры сея не вѣсть правы?
 Яко сѣмени падающю на нивѣ,
70. На сръдцихъ тако чловѣчьспѣхъ³⁾,
 Трѣбующихъ дѣжда Божии буквѣ⁴⁾,
 Да въздратеть плодъ Божии паче.
 Къто можетъ притѣчя вься . . .⁵⁾,
 *Обличающа безъ кнѣгъ языки⁶⁾,
75. Вь съмыслнѣ гласѣ не глаголющя⁷⁾,
 Ни, аще вься языки умѣеть,

- Можеть сихъ съказати немощь.
*Обаче свою притъчу да приставлю,
Мъногъ умъ въ малѣ рѣчи кажя,—
80. Нази бо ¹⁾ вси без кънигъ языци,
Без оружия братися не могуще ²⁾
Душь нашихъ съ противъникомъ,
Готови муки вѣчныя въ плѣнъ.
Иже бо врага, языци, не любите ³⁾,
85. Брати же ся съ нимъ мысляще зѣло,
Отъврзѣте прилѣжно уму двѣри ⁴⁾,
Оружие примъше твърдо ныня ⁵⁾,
*Еже кують кънигы Господня,
*Главу търущя неприязни вельми.
90. Букъвъ бо си иже приметъ мудрость ⁶⁾...
Душя крѣпитъ Христос и глаголетъ ⁷⁾,
Апостоли же съ пророкы всѣми...
Иже словеса сихъ глаголющей
Врага убити подобни будутъ,
95. Побѣду добру приносяще къ Богу ⁸⁾,
*Плти бѣжаще тыля гноевныя,
Плти, еяже животъ яко въ снѣ ⁹⁾,
*Не падающе, крѣпко же стояще,
*Къ Богу явльшеса яко храбѣри,

100. *Стояще одесную Божию стола,
*Егда огнь судитъ языкомъ,
*Радующеся съ ангелы въ вѣкы,
Присно славяще Бога милостиваго
Вьсьгда кънижьными пѣсньми ¹⁾,
105. *Богу поюще чловѣкы милующю.
Тому всяка подобаетъ слава ²⁾,
Чьсть же и хвала Божия вьсьгда ³⁾
Съ Отцьмъ и Святымъ Духомъ
Въ вѣкы вѣкъ отъ всея твари ⁴⁾.
Аминь.

7. PREKLADY A PREBÁSNIENIA DO SÚČASNEJ SLOVENČINY A ČEŠTINY

7.1 Preklad Jána Stanislava

Ján Stanislav publikoval svoj preklad Proglasu r. 1967 v knihe *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Odlišnosť prekladu Jána Stanislava od ostatných slovenských prekladov tkvie v tom, že J. Stanislav nevychádzal z Nahtigalovej rekonštrukcie, ale z Chilendarského rukopisu, ako to vidieť aj z prvého, autoreferenčného verša s existenciálnym slovesom v 3. osobe: „*Toto je prívět k svätému evanjeliu*“ na rozdiel od ostatných slovenských prekladov, ale aj z toho, že v Stanislavovom preklade sa neuvádza Nahtigalov 5. verš: (v preklade V. Turčányho) „*To v našom siedmom tisícročí stalo sa.*“ Tento verš má pôvod v Trojickom rukopise; jeho osobitosťou je, že text Proglasu časovo ukotvuje. Bez neho má text z hľadiska času univerzálnu, nelimitovanú platnosť. V preklade J. Stanislava sa takisto neuvádza ani Nahtigalov 53. verš: „*sv razumomъ svoimъ glagolati*“,⁴³⁵ ktorého prvú časť „*sv razumomъ*“ Nahtigal prevzal z Hilferdingovho rukopisu⁴³⁶ a druhú doplnil sám bez ohľadu na rukopisy. Na rozdiel od Nahtigala preklad Jána Stanislava zase obsahuje spojenie „*Toto je dar*“,⁴³⁷ ktoré sa nachádza vo všetkých srbských rukopisoch. Skutočnosť, že Ján Stanislav nevychádzal z Nahtigalovej rekonštrukcie, ale z Chilendarského rukopisu, je však zrejmá aj z konkrétnych prekladateľských riešení, napr. „*Boha budú poznať, ako sa svedčí*“⁴³⁸ (v Chilendarskom rukopise „*Boga poznajutъ jako dostoitъ*“),⁴³⁹ ktoré v Nahtigalovej rekonštrukcii podľa Trojického rukopisu znie „*Boga že ubo poznati dostoitъ*“⁴⁴⁰ – „*lebo Boha sa svedčí poznať*“. Preklad Jána Stanislava sa od ostatných prekladov Proglasu do slovenčiny odlišuje aj v tom, že sa začína in continuo (až po ôsmy verš podľa rátania iných prekladateľov do

⁴³⁵ Nahtigal, c. d., s. 83.

⁴³⁶ V predložke zmenil mäkký jer (sъ) na tvrdý (sъ).

⁴³⁷ Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

⁴³⁸ Tamže.

⁴³⁹ In: Nahtigal, c. d., s. 81.

⁴⁴⁰ Nahtigal, c. d., s. 93.

slovenčiny) a až potom sa zapisuje vo veršoch, začínajúc týmto: „*Preto uslyšte Slovieni všetci...*“⁴⁴¹

7.2 Ostatné preklady a prebásnenia do slovenčiny

Tieto preklady spája fakt, že vychádzajú z rekonštrukcie Rajka Nahtigala. Eugen Pauliny jej transliteráciu publikoval r. 1964 v knihe *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Keďže Nahtigal bol presvedčený, že ide o báseň s dvanásťslabičným veršom, E. Pauliny ju preložil do slovenčiny a dal prebásniť Viliamovi Turčánymu. Toto sylabotonicke dvanásťslabičné prebásnenie s jambickou tendenciou uverejnil na s. 130 – 133 hneď za rekonštrukciou. Pravda, V. Turčány v tomto najznámejšom preklade do slovenčiny v priebehu čias spravidelňoval dvanásťslabičnik, ale robil aj iné vylepšenia. Poslednú verziu z r. 2011 publikoval v antológii *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*.

V tejto antológii publikoval svoju paralelu Proglasu aj L. Feldek. Ako sme už uviedli v podkapitole 2.2.1 Domnelý veršový systém, hoci sa nazdával, že Proglas v origináli bol sylabický, jeho paralela – alebo ako ju on sám nazýva *parafráza* – Proglasu je sylabotonická. Takisto bol presvedčený, že originálny text je dvanásťslabičnik, ale v jeho parafráze sa striedajú päťstopové akatalektické (desaťslabičné) a päťstopové hyperkatalektické (jedenásťslabičné) jambické verše. Odôvodňuje to zánikom jerov: „Hoci mám rád všetky druhy dvanásťslabičného verša a sám ich príležitostne používam, tentoraz som pocítil, že verš sa dvanástich slabík nedožaduje. Konštantín ešte používal dva jery, tie časom zanikli, a iste aj so zánikom jerov akosi súvisí, že verš, ktorý som použil, si vystačil s desiatimi slabikami.“⁴⁴² Jeho parafráza sa nepridržiava stichického originálu, ale je strofická – obsahuje 5-veršové strofy – a takisto je rýmovaná: tretí a piaty a druhý a štvrtý verš sú viazané striedavým rýmom, nepárne verše ženským a párne mužským. Jeho strofa má teda schému 10a, 11B, 10c, 11B a 10c. Rozhodnutie pre rým uvádza ako emocionálne, iracionálne, ale zároveň sa ho usiluje racionalizovať tým, že ide o spojenie písomnej a ústnej slovesnosti, pričom existenciu rýmovanej ľudovej slovesnosti vo veľkomoravských časoch dokazuje mytologickým spôsobom: „To je ten dôvod, prečo som dostal chuť preložiť Proglas rýmovane, a tak súčasne

⁴⁴¹ Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*, s. 105.

⁴⁴² Porov. Feldek: Prečo rýmovaný Proglas? Dostupné online: http://www.casopistvorba.sk/t103a_text.htm [cit. 5. 12. 2016].

vzdať poctu obom veľkomoravským slovesnostiam, písomnej aj ústnej...“, (Konštantín a Metod) „museli zistiť, že prichádzajú dať písmo a spisovnú reč národu, ktorý si to mimoriadne zaslúži, pretože je to národ nielen so široko-daleko najväčším rozprávkovým bohatstvom, ale aj národ široko-daleko najspevavejší. A hádam si len nebudeme myslieť, že naši staroslovienski predkovia spievali vo voľnom verši? Kde bola pieseň, tam určite bol aj rým.“⁴⁴³ Dodržiavanie týchto formálnych charakteristík si vyžiadalo obsahové textové zmeny, preto aj L. Feldek nazýva svoje prebásnenie len parafrázou.

Najmladším prebásnením do slovenčiny je prebásnenie J. Zambora, ktoré publikoval r. 2013 spolu s transliteráciou Nahtigalovej rekonštrukcie a rozsiahlou interpretáciou textu v štúdiu *O Proglase a jeho básnických prekladoch*. Rozoberá niektoré konkrétne prekladateľské riešenia V. Turčányho, pričom jeho prekladu pripisuje „*parnasizujúcu historizáciu*“: „do jeho prekladovej poetiky či jazyka, pre ktoré je na lexikálnej a v menšej miere aj na syntakticko-slovesnej rovine charakteristická istá parnasizujúca historizácia“.⁴⁴⁴ Pri konkrétnych riešeniach sa odvoláva na pôvodný text, napr. „Podľa našej mienky by sme sa mali vrátiť k podobe zodpovedajúcej pôvodine zachovanej v cyrilike.“⁴⁴⁵ Jeho analýza a interpretácia sa síce tvária ako konštatovania o stredovekom Proglase, v skutočnosti však neinterpretoval pôvodné dielo ani jeho časovo blízky odpis, ale analyzoval a preložil Nahtigalovu rekonštrukciu, teda text z 20. storočia, upravenú a prispôbenú podobu originálu. Namiesto odpisov pôvodného stredovekého textu sa venuje verzologickému rozboru Turčányho prekladu a popri tom aj Nahtigalovej rekonštrukcie, ktorú nazýva „*originál*“ (s. 27). Z nej sa však nedajú vyvodzovať závery o veršovom systéme Proglasu, ale len to, do akej miery sa Nahtigalovi podarilo naplniť jeho zámer (rekonštruovať text do dvanásťslabičníka).

J. Zambor považuje originál Proglasu za sylabický: „V sylabickom origináli *Proglasu* má polveršová prestávka výraznejšiu rytmickú funkciu ako v sylabotonickom preklade V. Turčányho.“⁴⁴⁶ Konštatovanie o sylabickosti mu nebráni v tom, že jeho prebásnenie nie je sylabické, ale je sylabotonické, s jambickou tendenciou a pravidelným dvanásťslabičníkom, hoci sám konštatuje istú „uvoľnenosť“ v jambickom metrickom pôdoryse: „Proti Turčányho dôslednej sylabotonizácii však možno postaviť istú

⁴⁴³ Tamže.

⁴⁴⁴ C. d. s. 17.

⁴⁴⁵ C. d. s. 18.

⁴⁴⁶ Tamže, s. 27.

neštandardnú tonickú uvoľnenosť v rámci polveršov, osobitne prvého polverša, ako signálu sylabickosti predlohy. Núka sa aj väčšia, hoci štandardná rytmická variabilita klauzúl.⁴⁴⁷ J. Zambor takýto postup obhajuje, odvolávajúc sa na to, že je „v intenciách (...) slovenskej tradície prekladať sylabický verš umelej poézie sylabotonicky“.⁴⁴⁸

7.3 Preklady a prebásnenia do češtiny

R. 1966 vydal svoj preklad aj český slavista Josef Vašica v knihe *Literární památky epochy velkomoravské* (s. 103 – 106). Prekladal z Nahtigalovej rekonštrukcie, no spomedzi všetkých prekladateľov do slovenčiny a češtiny ju preložil významovo najvernejšie. Nahtigalovu rekonštrukciu totiž sylabicky neprebásňuje, verš nenatáhuje na dvanásťslabičník.

Ďalší preklad do češtiny vydal r. 2006 historik Martin Kučera, ktorý prebásňoval podľa verzie V. Turčányho s prihliadnutím na Nahtigalovu rekonštrukciu v Paulinyho transliterácii: „Do češtiny přebásnil doc. PhDr. Martin Kučera, CSc., podle rekonstrukce staroslověnského originálu profesora PhDr. Eugena Paulinyho, DrSc., v úpravě PhDr. Viliama Turčányho, DrSc.“⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Tamže, s. 28.

⁴⁴⁸ Tamže, s. 26.

⁴⁴⁹ C. d., s. 3.

8. ZÁVER

O literatúre starších období nezriedka panuje názor, že v nej je už všetko jasné a uzavreté a bez možností objaviť niečo nové. Chronicky známe poznatky o nej sa už nepreverujú, ale mechanicky sa preberajú ako axiómy. Na príklade Proglasu možno ukázať, že aj s textami, o ktorých je zdanlivo všetko jasné a definitívne uzavreté, to môže byť v skutočnosti oveľa komplikovanejšie a celkom ináč, ako sa tradovalo.

V prvom verši Proglasu by existenciálne sloveso podľa najstaršieho rukopisu, ale aj podľa textovej tradície malo byť v 3. osobe. Pri preklade do slovenčiny by to spôsobilo problémy – preklad by nemohol zachovať pôvodný slovosled, a tak by stratil pôvodný incipit Proglas. Doterajší prebásňovatelia sa však touto zmenou netrápili a z incipitu vytvorili názov. Ján Stanislav prekladal z Chilendarského rukopisu, ostatní prebásňovatelia do súčasnej slovenčiny vychádzali z Nahtigalovej rekonštrukcie, preto sa ich preklady odlišujú. Pôvodný názov tohto diela znie *Blaženého učiteľa nášho Konštantína Filozofa slovo*, iba v Trojickom rukopise je tento názov nahradený názvom *Predslovije jevangel'vskoje svetago Kirila*, keďže v ňom sa text nenachádza na začiatku štvorevanjelia, a tak z jeho umiestnenia nie je zrejmé, akému dielu je prológom.

Na Slovensku sa Proglas v súlade s tradíciou od A. I. Sobolevského považuje za báseň, mýtizujúco sa označuje dokonca za „veľbáseň“ s „veľkoparonomáziami“. Pritom však nevládne zhoda o metre a počte veršov domnelej veľbásne. Nejde o jambický trimeter, keďže v staroslovenčine sa nedala použiť časomiera, lebo kvantita v nej nemala fonologickú platnosť. O staroslovienskom systéme prízvukov sa toho veľa nevie a ani Nahtigalova rekonštrukcia prízvukov Proglasu nevykazuje metrickú pravidelnosť. Jednotlivé „verše“ alebo kóla sú heterosylabické, ale vyznačujú sa približným sylabickým rozmerom – pri takýchto textoch dnes nie je zrejmé, či ich považovať za poéziu alebo prózu. Charakterizovať počtom veršov stredoveký text zapísaný in continuo je principiálne nezmyselné. Počet veršov závisí od rekonštrukcie.

Z hľadiska žánru je Proglas prozaický útvar, a to práve preto, že obsahuje mnohé rečnícke prvky, ľahko zamieňané za básnické. Hoci rovnako ako cirkevná hymnografia vychádza z manieristickej prózy ázijského štýlu, nejde ani o hymnus. Nie je určený na spev, ale na čítanie, prípad-

ne v začlenení do bohoslužobného rámca na kantiláciu. Má teologickú povahu, obsahuje reflexie o preklade textu a jeho hlavným, bezprostredným cieľom je ubezpečenie o autenticosti textu, vzdialenejším cirkevné schválenie a používanie v bohoslužbách.

Pokusy vysvetľovať veľkomoravský Proglas ako báseň a zároveň prológ (teória J. Zambora), inšpirované z dramatiky, v ktorej prológ môže byť zároveň básňou, oberá o silu tá skutočnosť, že v danom prípade ide nesporne o text náboženskej oblasti. Vyžaduje si teda teologickú analýzu. Vo svetovej literatúre jestvuje mnoho prológov (ale aj viac staroslovienskych prológov), ktoré sa podľa obsahu a zamerania rozdeľujú do troch skupín. Starosloviensky Proglas patrí do skupiny prekladateľských prológov, ktoré sú vo svojej podstate žánrami vecnej literatúry administratívno-právneho rázu, čo sa nevylučuje s ich vznešenou štylizáčnou dikciou. Z účelovej stránky sú to deklaratívne texty, zabezpečujúce autenticosť tak pre schvaľovateľa, ako aj pre používateľa tých textov, ktoré uvádzajú. Prirodzene, že moment cirkevného schválenia, ktoré sa dialo prijatím textov do rúk hierarchu a položením na oltár, bol slávnostným, čomu zodpovedá aj slávnosťnosť textu (početné figúry, najmä anafory, rečnícka harmónia slohu). Samo polozenie dajakého bohoslužobného predmetu na oltár je vo východnej cirkvi významný liturgický úkon. Tento úkon sa niekedy nazýva prenesenie mošči (ostatkov, relikvií), a to v prípade, keď ide o svätorečenie dajakej osoby, pri ktorom sa jej relikvie vyzdvihnú na oltár. Na oltár (v pravosláví prestol, trapéza) sa slávnosťne ukladajú predovšetkým sväté dary (chlieb a víno), ale aj evanjeliár (Kristus prítomný v slove). Aby sa takéto vyzdvihnutie mohlo stať aj s novo preloženým evanjeliárom, musel byť písomne odobrený tak prekladateľ, či totiž ortodoxne, správne verí, ako aj výsledok jeho prekladateľskej práce. Prirodzene, uvedené fakty nebránia prebásniť takýto text v duchu súčasného písania poézie. Treba však rozlišovať starosloviensky veľkomoravský Proglas a moderné prebásnené verzie.

V tejto práci o veľkomoravskom Proglase sa život Konštantínovho stredovekého textu ukazuje v celom jeho stáročnom kontexte, čo vysmerúva k odkrytiu jeho prapôvodnej semiózy. Z nej vyplýva aj jeho žánrová charakteristika. Dochádzame k záveru, že nejde o intencionálnu báseň, ako sa to podáva vo väčšine jeho charakteristík, ale ide o tradičný pred-slov prekladateľa štyroch kánonických evanjelií, ktorý má za cieľ presadiť biblický text do bohoslužobného života novovznikajúcej slovanskej miestnej cirkvi na Veľkej Morave.

Z tejto stránky má text administratívno-právnu povahu, ale zároveň je ladený slávnosťne ako rečnícky útvar, ktorý mal byť prednesený najprv

pred vysokou cirkevnou autoritou v bohoslužobnom priestore, ale azda aj pred panovníkom a jeho suitou na misijnom území pri príležitosti privítacieho obradu, veď podávateľ sa obracia na Slovanov, ktorým misia prináša posvätné knihy v zrozumiteľnom literárnom jazyku a vieru, tento dvojediný dar. Preto nie je nijakou zvláštnosťou, že štylizácia Proglasu sa nesie v rečníckom štýle *genus sublimis*, čo je už od antiky tzv. vznešený, ťažký, náročný, ale aj vznosný štýl. Tento rang ho zblízuje s básnickou tvorbou, keďže sa v ňom uplatňuje bohatá poetika a aluzívne pretkávanie biblizmami. Vyše tisícročný vek textu Proglasu je tou príčinou, pre ktorú sa v 20. storočí o ňom ustálil názor, že ide o básnickú skladbu. Mnohokraké úpravy pri prepisovaní, ale aj utilitárne interpretácie utvorili z náhodných indícií pravidlo. Proglas sa tak stal mýtickým symbolom, ba zdá sa, že daktorým autorom v súčasnosti by nebol dosť dobrým vo svojej najstaršej podobe bez nánosov a vedomých i nevedomých manipulácií. Starosloviensky Proglas nesporne má hodnotu sám v sebe, ku ktorej netreba nič pridávať ani uberať. Isteže, nemáme k dispozícii originál. Práve preto treba vychádzať z najstaršieho zachovaného odpisu – čo je základným metodologickým krokom v našom uvažovaní – nie z rekonštrukcií, ktoré sa neskôr rozmohli. Tu treba pripomenúť najmä úpravy Rajka Nahtigala vo forme vsuviiek, ktoré ale onen prepisovateľ čestne uviedol v zátvorkách. Neskôr sa však na zátvorky zabudlo, vďaka čomu sa základná textová osnova pôvodnej (sú)vetnej periódy postupne začala vnímať ako verš. Literárna forma Proglasu podávaná ako predchnutá básnická skladba ľubozvučného slovanského jazyka však nie je jedinou mýtotvornou charakteristikou predkov všetkých Slovanov a či dokonca „starých Slovákov“.

Je pravda, že Konštantín Cyril a Metod mali jazykovú kompetenciu, a teda aj jazykový cit starej južnej slovančiny starobulharského typu, ktorou sa hovorilo v okolí Solúna, veď po rodičoch boli bilingválni (v bežnej komunikácii), ovládali tak gréčtinu, ako aj hovorenú starobulharčinu. To im umožnilo vytvoriť literárny, t. j. písomný jazykový štýl, ktorý sa dnes chápe ako samostatný jazykový útvar – starosloviencina. Súhra okolností im umožnila, že mohli postaviť misijné základy náboženského a kultúrneho diela. Medzi týmito okolnosťami však nemožno nijako zastierať skutočnosť, že v prostredí západných Slovanov, do ktorého došli na základe Rastislavovho pozývacieho listu, nepobudli dlho. Po dvoch desaťročiach bola ich družina surovo vyhnaná, ako o tom informujú dobové prameňe. Hrozilo im otroctvo a dokonca smrť. Byzantsko-slovanská kultúra sa v Svätoplukovej ríši ďalej nerozvíjala, iba ak v okrajových reliktoch, hoci o niekoľko storočí neskôr sa nanovo replikovala z prostredia Rusi. Hlav-

ným faktom tu je, že sa nepokračovalo v hlaholickej ani cyrilickej písomnosti. Pre časť západného Slovanstva je teda súčasťou dnes proklamovanej cyrilo-metodskej tradície aj veľmi kuriózna skutočnosť, že najprv pozvaní misionári všeobecnej kresťanskej cirkvi nedostali nejaké racionálne rozhodnutie o ukončení misijného pôsobenia, ale dostali brutálny verdikt. Prirodzene, v pozadí boli dobové pragmatické príčiny politického rázu, ktoré dnes ťažko posúdiť. V slovenskom prostredí by sa však žiadalo, aby sa spomínané fakty brali do úvahy s dosahom na súčasnosť aspoň do takej miery, aby nebolo preambulou v ústave našej spoločnosti to, čo je viac ako slávou slávnych Slávov skôr biľagom.

Na slovenskej forme mýtu o Proglase udivuje nielen elatívne ladené sformovanie národného či všeslovanského básňo-symbolu (práve u nás sa mu uštedrila predpona *vel'*- vo výrazoch *vel'báseň* a *vel'koparonomázie*). Z niekoľkých zmienok autora Proglasu, podľa našej mienky celkom bežných, ničím nie výnimočných, sa konštatuje, aký bol Konštantín Filozof interpret, divže nie zakladateľ teórie prekladu, osobitne sa hodnotí jeho mysliteľská úroveň atď.⁴⁵⁰ Konštantín bol isto-iste vzdelancom a mysliteľom, ale jeho prímeno Filozof v duchu byzantskej spirituality nekorešponduje s tradíciou antickej filozofie. Tou sa v jeho dobe skôr pohrádalo, hoci vo vyššom školstve sa vyučovala. Filozofom bol ten, kto sa životne podriadil najvyššej Hagia Sofia – Svätej Múdrosti, teda Bohu, z čoho vychodí, že filozofia viac ako múdrosťou (antickeho chápania) bola zbožnosťou.⁴⁵¹

Ani pokiaľ ide o interpretáciu textu, netreba nepriame informácie z Proglasu preceňovať. V Konštantínovej dobe už bola natoľko vypelá cirkevná exegetika, vybudovaná na základoch antickej hermeneutiky, že aj ten posledný pop na Východe a posledný dedinský farár na Západe musel zo štúdia vedieť rozlíšiť, čo je zmysel textu ako celku a čo je doslovistický výklad či preklad. Interpretácia je každodenná práca kňazov. Každodenné perikopy (vybrané biblické čítania) musia vyložiť a aplikovať pre život cirkevného spoločenstva. Ťažko teda hodnotiť zopár zmienok v Proglase o zrozumiteľnosti a zmysle ako pragmatické zložky, ktoré by mali reprezentovať schopnosti zostavovateľa. Tieto zmienky sú na-

⁴⁵⁰ Porov. napr. Zambor, c. d., s. 13.

⁴⁵¹ Porov. PAVLOVIČOVÁ, Kristína: Filozofický systém Konštantína Filozofa (I). In: *Slavica Slovaca*, roč. 42, 2007, č. 1, s. 3 – 19 a HLADKÝ, Juraj – PAVLOVIČ, Jozef – PAVLOVIČOVÁ, Kristína – ZÁVODNÝ, Andrej: *Cyrilo-metodské replikácie byzantsko-slovanskej kultúry v interpretácii*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 11 – 48.

mierené skôr na poslucháča, t. j. na slovanských pohanov a polopohanov, ktorým mal byť predložený nejaký nový kvalitný materiál, a to nie len čo do obsahu (lepšie náboženstvo ako bolo staré slovanské), ale aj čo do formy: posvätné knihy sú v zrozumiteľnom jazyku a pod antropomorfnou štruktúrou slov a textov sa skrýva božské poslanstvo.

Táto kniha nechce podsúvať nejaké definitívne riešenia. Čitateľ v nej dostáva na porovnanie a ďalšie štúdium i bádanie viaceré odpisy Proglasu. Jej cieľ je skromnejší: pootvoriť zhrdzavený poklop nad literárnym mýtom a spustiť diskusiu o starom texte s novými hodnotiacimi kritériami.

9. RESUMÉ

Great Moravian Proglas, originally written in Old Slavic in Glagolitic script, preserved in four later manuscripts which language is Old Church Slavic. They are written in Cyrillic. The oldest one is believed to be from the 13th century. Proglas is a monument with a Pan-Slav impact. This book gives its complete interpretation while it applies some new methodological steps, which are missing in previous explanations. It naturally follows a critical review.

The expression *Proglas* I consider to be a hybrid half-calque (half-loan translation; Greek *pro-* + Slavonic *glas*). This title is not original, intentional, but the text is being called by its first word of the first line, i. e. incipit. In its appellative form it is a translation of the Greek *prológos* and it also has a purely Slavic counterpart *predislovije*.

The key question is the genre classification of Proglas. Originally it was considered to be prose, but later the view that it is a poem prevailed. In Slovakia, it attributed even odically-hyperbolic name *velbáseň* (great-poem, poem of poems). It is seen as a symbol of Cyril and Methodius tradition, but now mainly as a historical monument that should be an expression of national and cultural identity of the Slavs and Slovaks. Utilitarian interpretations in that spirit I reject as ideological, covering the real essence of Proglas.

Effort to prove that Proglas is a poem derives from the period of its reconstructions. Rajko Nahtigal tried to reconstruct it in order to reach dodekasyllabic verse. That's why he included new words that he put in brackets. Brackets have been forgotten in the course of time... Poetry is determined also by the amount of stylistic means contained in the text. It turns out, however, that the tropes of Proglas are mostly taken from the Bible, an authoritative book for its author, and the figures which are even more frequent quite clearly place the text into the field of (church) rhetorical style. Evidence for this is found in the semantic and pragmatic components of the text. Proglas is therefore from the viewpoint of its form and function a sermon (approached with the genre of the message) as well as an introductory text to translation of the Gospels from the translator before its approval, and includes a defence against possible objections

in the rhetorical form *anteoccupatio* (themes: language of the translation, a new script, comprehensibility).

Proglas in the context of world literature has a place in contact with the prologue of St. Jerome for the Gospels, which introduces his translation for the Pope Damasus. But even from the post-Great Moravian period similar prologues called *predislovija* already written in Old Church Slavic are preserved.

That's why Proglas from the viewpoint of its genre is not a unique literary work of its kind but it stands in a row of prologue literature. New translations into Slovak often make it more poetic, i. e. uncritically "improve" its texture in the way of a unique poem. Therefore, the texts of all four preserved manuscripts and two reconstructions are also published here, so that the readers could consult the source.

10. PRAMENE

- Biblia Sacra Vulgata*. Zost. Roger Gryson. 4. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- GURIEV, Viktor: *Prolog v poučeníjach*. Kramatorsk: Tiraž-51, 2012.
- Konstantin Filozof: *Proglas*. Do češtiny prebásnil Martin Kučera. Praha: Slovensko-český klub, 2006.
- MACSOVSZKY, Peter: *Strach z utópie*. Banská Bystrica: Drego a srd, 2000.
- Magnae Moraviae fontes historici. Prameny k dějinám Velké Moravy. III*. Zost. D. Bartoňková a kol. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969.
- NAHTIGAL, Rajko: Rekonstrukcija treh starocerkvenoslavanskih izvirmih pesnitev. In: *Razprave*. Akademija znanosti in umetnosti, Filozofsko-filološko-historični razred, 1943, s. 41 – 156.
- POPOV, Andrej N.: *Opisanie rukopisej i katalog knig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Chludova*. Moskva, 1872, s. 12 – 13. Dostupné online: http://byzantinorossica.org.ru/PS_Catalogues.html [cit. 1. 3. 2015].
- Proglas*. 5. 7. 2014. Dostupné online: <http://www.rtv.slovensko.sk/televizia/program/3439/4209> [cit. 1. 3. 2015].
- Proglas*. Bratislava: Herba, 1996.
- Proglas*. Druhé, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Herba, 1998.
- Proglas. Foreword*. Zost. A. Fischerová. Bratislava: Perfekt, 2004.
- Proglas. Foreword*. Bratislava: Perfekt, 2013.
- Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013.
- Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012.
- SOBOLEVSKIJ, Alexej I.: Drevnija cerkovno-slavianskija stichotvorenija IX – X vekov. In: *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Zv. LXXXVIII, Sanktpeterburg 1910.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995.
- Svojaščennoje jevangelijske. Tesaloniky – Grécko*: Orthodoxos Kypseli, 1994.
- Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin: Matica slovenská, 1994.

11. LITERATÚRA

- ALAND, Barbara: Markion. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 1392 – 1393.
- ALEŠ, Pavel: Duchovní hudba pravosláví. In: *Pravoslávny teologický zborník*, roč. 7, 1999, č. 22, s. 69 – 83.
- ARTIMOVÁ, Zuzana: Proglas by sa mali učiť už deti na základných školách. Druhá časť rozhovoru s básnikom V. Turčánym. In: *Katolícke noviny*, roč. 27, 2011, 6. júl 2011. Dostupné aj online: <http://www.katolickenoviny.sk/27-2011-proglas-by-sa-mali-ucit-uz-deti-na-zakladnych-skolach/> [cit. 1. 3. 2015].
- BAGIN, Anton: *Kresfanská archeológia. Úvod do staroslovenčiny*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1977.
- BIRNBAUM, Henrik: *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*. The Hague: Mouton & Co., 1974.
- BONČEV, Atanasij: *Rečnik na crkvoanoslavjanskija ezik*. Tom I. A – O. Sofia: Nacionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2002.
- BONČEV, Atanasij: *Rečnik na crkvoanoslavjanskija ezik*. Tom II. P – JA. Sofia: Nacionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2012.
- BRETSCHNEIDER, Wolfgang: Hymnus. III. Musikalisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 368 – 369.
- COULIE, Bernard: Gregor v. Nazianz d. J. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 1004 – 1007.
- CRAMER, Winfrid: Ephräm der Syrer. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 3. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 708 – 710.
- DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 1990.
- DROBNER, Hubertus R.: Monarchianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 387.
- ENDERS, Markus: Logos. I. Philosophisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 1025 – 1026.
- FELDEK, Lubomír: *Prečo rýmovaný Proglas?* Dostupné online: http://www.casopis-tvorba.sk/t103a_text.htm [cit. 5. 12. 2016].
- FORDINÁLOVÁ, Eva: *Staršia slovenská literatúra*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009. Dostupné na stiahnutie: <http://pdf.truni.sk/veda-vyskum?e-kniznica> [cit. 1. 3. 2015].
- FRANZ, Ansgar: Hymnendichter. I. Lateinische H. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 355 – 358.
- GRUPAČ, Marián: Proglas – veľbáseň storočia a jej „literárnosť“ pre 21. storočie. In: *Dotyky: časopis pre mladú literatúru a umenie*, roč. 25, 2013, č. 4, s. 18 – 22.

- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1993.
- HALVONÍK, Alexander: *Proglas*. Dostupné online: <http://www.litcentrum.sk/recenzie/proglas> [cit. 1. 3. 2015].
- HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradice ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 140 – 160.
- HAUPTOVÁ, Zoe: *Dějiny Bulharska – Nejstarší dějiny. I. Počátky bulharského státu*. Dostupné online: http://advokat-advokatni-kancelar.com/ak/index.php?option=com_content&view=article&id=53:djiny-bulharska-nejstari-djiny&catid=122:pro-echy-a-bulhary&Itemid=137 [cit. 20. 3. 2015].
- HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 335 – 360.
- HAUPTOVÁ, Zoe: K problému rekonstrukce staroslověnských textů. In: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, roč. 67, 1998, sešit 1 – 2, s. 5 – 10.
- HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992.
- HLADKÝ, Juraj – PAVLOVIČ, Jozef – PAVLOVIČOVÁ, Kristína – ZÁVODNÝ, Andrej: *Cyriľo-metodské replikácie byzantsko-slovanskej kultúry v interpretácii*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013.
- JAKOBSON, Roman: K časovým otázkám nauky o českém verši. II. Český verš před tisíci lety. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 1, 1935, s. 50 – 53.
- KAČALA, Ján: *Jazyk majstrov*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2014.
- KAČALA, Ján: Čo zostalo na písme. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 2, s. 108 – 115.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. – 18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005.
- KALAJDŽIEVA, Konstantinka a kol.: *Bulgarska rękopisna kniha X. – XVIII. v. Izložba*. Sofia 1976. Katalóg obsahujúci 280 pamiatok v opisoch + fotoprílohy. Bez paginácie.
- KERULOVÁ, Marta: Duchovno-kultúrna dimenzia diela Cyrila a Metoda. In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmirovce. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 126 – 128.
- KOSTOVA, Krasimira: Ritmični schemi v Sinajskija evchologij. In: *Kirilo-Metodievski studii*. Kniga 8. Sofia: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1990, s. 121 – 138.
- KRÁLIK, Eubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vyd. SAV, 2015.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Hl. red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda, vyd. SAV, 1997.
- KREMER, Jacob: Glossolalie. I. Religionsgeschichtlich. II. Biblisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 755 – 756.
- KRIŽKA, Teodor: Lebo sú bez kníh nahé všetky národy alebo Nedajú sa písať slová na vodu. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013, s. 43 – 46.
- KUČERA, Matúš: „Panónske legendy“. Zo života Konštantína – sv. Cyrila a sv. Metoda. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*, 2013, s. 53 – 58.

- KURIC, Miroslav: Platónova koncepcia človeka. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 2, s. 90 – 102.
- KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.
- MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dejín byzantskej hudby*. Bratislava: Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 1998.
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (1). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009a, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_09.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (2). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009b, č. 2, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_iii_09.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (4). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 4, 2010, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN, 1977.
- ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München: Buchverlag Union, 1993.
- ONDRUŠ, Šimon: *Prekrásny Klimčákov Proglas so Slaninkovými machuľami*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/11-3-11.htm> [cit. 1. 3. 2015].
- PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964.
- PAVLOVIČ, Jozef: *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011.
- PAVLOVIČ, Jozef: *Slovo a ikona*. Košice: Pont, 2004.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: *Eschatológia v slovenskej barokovej poézii*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: Filozofický systém Konštantína Filozofa (I). In: *Slavica Slovacca*, roč. 42, 2007, č. 1, s. 3 – 19.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienského Proglasu (pokračovanie v nasledujúcom čísle). In: *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, č. 3, s. 165 – 189.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienského Proglasu (dokončenie z predchádzajúceho čísla). In: *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, č. 4, s. 269 – 290.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: Odpoveď J. Zamborovi na kritiku Dekonstrukcia Proglasu. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 1, s. 65.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína: *Staršia slovenská literatúra. Stredovek*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2015.
- PLANK, Peter: Lesungen, liturgische. II. Ostkirche. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 854 – 856.
- PROKIPČÁKOVÁ, Mária: *Notácia paraliturgických prameňov byzantsko-slovanského obradu karpatskej oblasti, jej zdroje a vývoj*. Magisterská diplomová práca. Vedúci práce PhDr. Stanislav Tesař. Brno: Ústav hudební vědy. Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne, 2013.
- RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. opravené a rozšírené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968.

11. Literatúra

- Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae.* Hl. red. J. Kurz (I. – II. zv.), Zoe Hauptová (III. – IV. zv.). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, roky.
- Slovník slovenského jazyka.* Zv. III, p – r. Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963.
- SNK *prezentovala v macedónskom Skopje knihu Proglas.* TASR, 4. novembra 2013. Dostupné online: <http://skolskyservis.teraz.sk/volny-cas/snk-proglas/6051-clanok.html> [cit. 1. 3. 2015].
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk I.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978.
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk. II. Morfológia.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.
- Starobългарска литература. Enciklopedičen rečnik.* Zost. Donka Petkanova. 2. prepracované a doplnené vydanie. Veliko Tärnovo: Vyd. Abagar, 2003, 582 s.
- Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov).* Red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Bláhová. Moskva: Russkij jazyk, 1994.
- SUTTNER, Ernst Christoph: Patriarchat (II). I. Historisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche.* Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 1465 – 1466.
- ŠKOVIERA, Andrej: Byzantské teologické princípy a ich uplatnenie v pôsobení cyrilometodskej misie (na príklade otázky bohoslužobného jazyka). In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda.* Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmírovce. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 64 – 71.
- ŠKOVIERA, Andrej: Liturgia cyrilometodskej misie na Veľkej Morave. In: *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia.* Ed. Jozef Michalov, Peter Ivanič, Martin Hetényi, Zvonko Taneski. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, 2007, s. 104 – 130.
- ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci.* Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I. (9. – 18. storočie).* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002.
- ŠTEFKOVÁ, Míriam Michaela: *Veľbáseň Proglas čítali v kostole.* 15. 7. 2013. Dostupné online: <http://turiec.sme.sk/c/6867321/velbasen-proglas-citali-v-kostole.html> [cit. 1. 3. 2015].
- ŠTEFKOVÁ, Míriam Michaela: *Slovenská národná knižnica prezentovala PROGLAS v Macedónsku.* 1. november 2013. Dostupné online: <https://www.turieconline.sk/aktualne/item/914-slovenska-narodna-kniznica-prezentovala-proglas-v-macedonsku> [cit. 1. 3. 2015].
- ŠTRAUS, František: *Základy slovenskej verzológie.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003.
- ŠTRAUS, František: *Slovník poetiky.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007.
- TKÁČIKOVÁ, Eva: Literárna kultúra na stredovekom Slovensku. In: SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I.* Martin: Matica slovenská a Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 9 – 42.
- TURČÁNY, Viliam: *Tabule s Proglasom.* In: *Literárny týždenník,* 1994, č. 27, s. 3.

- TURČÁNY, Viliam: *Veľbáseň storočia*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/turcany-9.htm> [cit. 1. 3. 2015].
- VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha: Lidová demokracie, 1966.
- VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Prel. J. Vašica. Zost. Z. Hauptová. Praha: Vyšehrad, 1996.
- VEČERKA, Radoslav: *Úvod do slovanské jazykovědy*. Brno: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 1977.
- VIŠŇOVSKÝ, Mikuláš a kol.: *Malý teologický lexikon*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1977.
- VLAŠÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- VOLK, Robert: Johannes v. Damaskus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 895 – 899.
- WEINGART, Miloš: *Československý typ cirkevnej slovančiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1949.
- WILLIAMS, Rowan D.: Arian, Arianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 1. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2009, s. 981 – 989.
- ZAMBOR, Ján: O Proglase a jeho básnických prekladoch. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 13 – 38.
- ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 6, s. 321 – 327.

Mgr. Kristína Pavlovičová, PhD.

VELKOMORAVSKÝ PROGLAS

Zodpovedný redaktor: PhDr. Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Obálka: Mgr. Marek Petržalka

Vydalo vydavateľstvo TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY,
vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, v roku 2016 ako 204. publikáciu.
Vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

ISBN 978-80-568-0016-4